

ISSN 0236—3100

REVISTĂ DE ISTORIE A MOLDOVEI

Anul VII

1996

1 (25)

Institutul de Istorie
al Academiei de Științe a Republicii Moldova

ACADEMIA DE ȘTIINȚE A REPUBLICII MOLDOVA

INSTITUTUL DE ISTORIE

REVISTĂ DE ISTORIE A MOLDOVEI

1 (25), 1996

ianuarie — martie

Revistă științifică.
Fondată în 1990.
Apare de patru ori pe an.

CHIȘINĂU 1996

COLEGIUL DE REDACȚIE

*DEMIR DRAGNEV (redactor-șef),
LEONID BULMAGĂ, IOAN CAPROȘU, ION CHIRTOAGĂ,
PAVEL COCĂRLĂ, ANDREI EȘANU, MITRU GHIȚIU,
ION JARCUȚCHI, GHEORGHE NICOLAEV,
ȘERBAN PAPACOSTEA, ION ȘIȘCANU,
ION ȚURCANU, ALEXANDRU ZUB*

REDACȚIA

*Ion CHIRTOAGĂ – secretar de redacție
Mihai ADAUGE – redactor
Gheorghe BOSTAN – secretar tehnic
Vera BOSTAN – operator*

© Institutul de Istorie
al Academiei de Științe
a Republicii Moldova, 1995

CUPRINS

STUDII

- 5 *Andrei Eșanu, Valentina Eșanu, Începuturile unei epoci culturale în Moldova (Activități culturale și spirituale la mănăstirea Secu în primele decenii ale secolului al XVII-lea).*
- 18 *Constantin Ungureanu, Populația Bucovinei în preajma anexării ținutului de către Austria.*

COMUNICĂRI

- 30 *Vitalie Văratec, Împroprietărirea însurățeilor de către statul român în sudul Basarabiei la 1878.*
- 47 *Svetlana Guz, Situația coloniștilor germani în timpul aplicării reformei agrare din 1918–1920 în Basarabia.*

ISTORIOGRAFIE ȘI ISTORIA ȘTIINȚEI

- 54 *Gheorghe Negru, Etnogeneza românilor de la est de Prut în istoriografia sovietică.*
- 63 *Брузина Коварская, Профессор Иван Феодосьевич Чорба (1873–1942).*

ÎN AJUTORUL PROFESORULUI

- 78 *Dumitru Grama, Doctrina dreptului natural în viziunea gânditorilor Țării Moldovei.*

VIAȚĂ ȘTIINȚIFICĂ

- 87 *Gheorghe Nicolaev, Scurtă informație despre activitatea științifico-organizatorică a Institutului de Istorie al A.Ș.M. în anul 1995.*
- 91 *Silviu Andrieș-Tabac, Al VI-lea simpozion de studii genealogice. Iași, 10–13 mai 1995.*
I simpozion de studii culturale. Cuhureștii de Sus, 9 septembrie 1995.

REVISTA REVISTELOR

- 93 *Ștefan Purici, “Буковинский журнал. Громадсько-політичний, літературно-мистецкий і науково-освітній часопис”. (1992–1995).*

CONTENTS

STUDIES

- 5 Andrei Eshanu, Valentina Eshanu, Beginning of a new cultural epoch in Moldova. (*Cultural and spiritual activities in the Secu monastery in the early decades of the 17th century*).
- 18 Constantin Ungureanu, Population of Bukovina on the eve of its annexation by Austria.

COMMUNICATIONS

- 30 Vitalie Varatec, Land allotment to the newly-weds by the Romanian State in Southern Bessarabia in 1878.
- 47 Svetlana Gur, The situation of German colonists in the period of the 1918-20 agrarian reform in Bessarbia.

HISTORIOGRAPHY AND HISTORY OF SCIENCE

- 54 Gheorghe Negru, The ethnogenesis by Bessarabian Romanians in Soviet historiography.
- 63 Brigitta Kovarskaya, Professor Ivan Feodosyevich Ciorba (1873-1942).

REFERENCE AND MATERIALS FOR HISTORY TEACHERS

- 78 Dumitru Grama, The natural law doctrine as viewed by thinkers of the Moldovan State.

SCIENTIFIC LIFE

- 87 Gheorghe Nicolaev, Brief report on research and organizational activities of the Institute of History, Academy of Sciences of Moldova, in 1995.
- 91 Silviu Andriesh-Tabac, VI Symposium on Genealogical Studies. Yassy, May, 10-13, 1995.
I Symposium on Cuhuresti Studies. Cuhurestii de Sus, September, 9, 1995.

REVIEWS

- 93 Stefan Purici, "Bukovinian Journal. The journal of politics and society, literature and arts, science and enlightenment" (1992-1995).

STUDII

Andrei Eșanu, Valentina Eșanu

ÎNCEPUTURILE UNEI NOI EPOCI CULTURALE ÎN MOLDOVA

**(ACTIVITĂȚI CULTURALE ȘI SPIRITUALE LA
MĂNĂSTIREA SECU ÎN PRIMELE DECENII AI
SECOLULUI AL XVII-LEA)**

Secolul al XVII-lea a constituit o epocă de maximă înflorire a culturii Moldovei medievale. Caracterizând multiplele fenomene și acțiuni culturale ce s-au desfășurat în perioada dată, cercetătorii au subliniat pe bună dreptate rolul pe care l-au jucat în această privință marile personalități de cultură, eclesiastice și politice ale vremii. În aceste împrejurări a rămas aproape neobservat sau subestimat aportul adus la crearea unei atmosfere culturale adecvate de centrele de spiritualitate românească cum au fost mănăstirile. Drept exemplu concret întru argumentarea acestei teze ne va servi în studiul de față mănăstirea Secu. În cursul evului mediu în Moldova au fost întemeiate multe mănăstiri ortodoxe. Spre deosebire de alte țări, unde în aceeași perioadă au activat diverse centre culturale, universități ș.a., în Țara Moldovei diferitele funcții, nu numai cu caracter religios confesional, dar și cărturăresc, instructiv-educativ, au fost preluate și îndeplinite cu o strălucire aparte de către mănăstiri. De aceea rolul acestor centre eclesiastice în istoria culturii și spiritualității noastre este în realitate mai mare decât s-ar putea crede. De-a lungul întregii epoci medievale mănăstirile au fost pentru români adevărate universități cu multiple funcții culturale. Mănăstirile au constituit o formă aparte a existenței noastre în cultură. Un exemplu elocvent în această privință îl reprezintă și mănăstirea Secu.

În articolul de față vom încerca să scoatem în relief cristalizarea mediului cultural, deosebit de elevat pentru începutul secolului al XVII-lea, de la această mănăstire. Aici s-au format, au activat și de aici au urcat ulterior pe înalte trepte în spiritualitatea noastră mai multe personalități laice și eclesiastice, printre ele Nistor Ureche (c. 1550–1618), Grigore Ureche (1590–1647) Mitropoliții Varlaam (c. 1590–1657), Petru Movilă (1596–1647) ș.a. În orbita activităților culturale din acest centru au fost atrase și alte figuri remarcabile ale vremii – monahi, episcopi și mitropoliți învățați, prin efortul cărora au

funcționat aici o bibliotecă și o școală mănăstirească, au fost întreprinse un șir de acțiuni eclesiastice, culturale de anvergură. Ecoul unora dintre ele s-a precipitat în izvoarele scrise ale vremii.

În cultura românească din Moldova în sec. XV–XVI s-au impus sub toate aspectele mănăstirile Neamț, Bistrița, Slatina, Putna, Voroneț, Căpriană ș.a. Pe lângă aceste lăcașe eclesiastice s-au format și au activat importante centre de cultură scrisă, de învățământ, de gândire teologică, social-politică (istoriografică), de copiere a cărților religioase și laice, de alcătuire a muzicii, de legături culturale cu alte popoare, de formare a cadrelor eclesiastice și laice de un înalt nivel cărturăresc. Dintr-o cauză sau alta spre sfârșitul secolului al XVI-lea aceste centre culturale și eclesiastice încetează treptat să-și mai mențină strălucirea și importanța de altă dată¹. De aici în perioada imediat următoare pornesc tot mai puține inițiative culturale, tot mai puține personalități remarcabile în spiritualitatea noastră.

Însă pe fundalul acestui amurg în viața vechilor centre mănăstirești culturale, în următoarea perioadă, fiind vorba de prima jumătate a secolului al XVII-lea, se impun în plan cultural, cărturăresc, al formării și lansării unor mari personalități câteva alte noi centre: mănăstirile Secu (1594–1602), Dragomirna (1606–1609), Trei Ierarhi (1636–1639) ș.a. Mănăstirea Secu a fost fondată într-o vreme marcată de un val de ctitorii mănăstirești din timpul domniilor fraților Movilești de la sfârșitul secolului al XVI-lea și începutul secolului al XVII-lea, când după o perioadă de relativă stagnare și acumulări calitative se va profila un nou avânt cultural, deocamdată în cadrul vechilor canoane și orizonturi cărturărești. Spre deosebire de vechile centre care rămăneau mai conservative, noile centre culturale mănăstirești, dintre care făcea parte și mănăstirea Secu, erau, se pare, mai receptive la noile curente culturale ale epocii. După opinia noastră, acestea erau mai descătuse în acțiuni culturale, în căutările și în viața lor spirituală în general, pe când vechile centre mănăstirești, în virtutea împrejurărilor și puternicilor tradiții, pierduse simțul suflului înnoitor al vremurilor. De aceea noi nu suntem înclinați să credem că influența unor asemenea centre tradiționale ca mănăstirea Neamț, Agapia ș.a. asupra atmosferei culturale cărturărești de la mănăstirea Secu a-fost atât de mare cum s-a accentuat în literatura de specialitate. Centrele mănăstirești noi apărute la răscrucea secolelor XVI–XVII, neavând în spate povara trecutului, erau mult mai deschise în arhitectură, pictură, cultura cărturărească, la tot ce era nou în viața culturală religioasă și spirituală în general din, cel puțin, centrul și sud-estul Europei. Odată cu apariția unor asemenea centre mănăstirești – Secu, Dragomirna, Trei Ierarhi ș.a., treptat se formează și o nouă generație de cărturari. Aceștia, prin activitatea lor, dau un puternic imbold vieții culturale de a se dezvolta în strânsă legătură cu noile cerințe și gusturi ale vremurilor din prima jumătate a secolului al XVII-lea. Temelia acestor noi transformări a fost pusă în perioada intensificării relațiilor culturale cu țările vecine, și mai ales cu Polonia. Aceeași perioadă a lansat o întreagă pleiadă de boieri moldoveni antrenați activ în viața politică și, totodată, cu mari și frumoase ambiții în a da fiilor lor pe măsura posibilităților educație cărturărească cât mai temeinică. Amintim în această ordine de idei pe boierii Luca Stroici, frații Movilești (Gheorghe, Ieremia și Simeon), Nistor Ureche etc. Odată cu apariția noilor centre culturale sunt tot mai mult încurajați

spre știință și cultura de carte și reprezentanții unor pături mai modeste ale societății, care alături de reprezentanții marii boierimi se vor afirma pe larg în viața politică, exleziastică, culturală a Țării Moldovei. Dintre acestea au făcut parte viitorii mitropoliți ai Moldovei și Sucevei Anastasie Crimca, Varlaam, Eustratie Logofătul ș.a.

Să încercăm a pătrunde în atmosfera ce domina în Moldova la răscrucea secolelor XVI–XVII. În plan politic Țara Moldovei a trecut prin vremuri de mari frământări, legate de războaiele antiotomane ale lui Mihai Viteazul. Domnul muntean, după cum se știe, reușise chiar să unească cele trei Țări Române, punând astfel stăpânire pentru câteva luni în anul 1600 și pe tronul Țării Moldovei. Sfârșitul tragic al domnitorului valah a făcut ca Moldova, precum și celelalte state române, să revină la situația de mai înainte, rămânând sub stăpânirea otomană, care, de fapt, slăbise întrucâtva. Oricum, în țară se întronează o relativă liniște. Aceasta îi face pe oameni, inclusiv pe domnitori, boieri mari și mici, slujitori, țărani, răzeși, târgoveți și meșteșugari, clerici etc., să-și vadă de treburile lor de fiecare zi. Pe lângă diferite alte probleme și ocupații legate de treburile de stat ale Țării Moldovei, de administrarea cât mai judicioasă a moșiilor, marele boier moldovean Nistor Ureche și soția sa Mitrofana, vrând să lase copiilor, nepoților și tuturor urmașilor o moștenire pentru suflet și un nume vrednic de veșnică pomenire, au hotărât să înalțe cu toată cheltuiala lor un lăcaș mănăstiresc. Fie că au fost sfătuiți de călugării de la schitul lui Zosim (numit în izvoare și Zosima, și Zosin), pe care îl aveau în grija lor, fie că au urmat nobila tradiție a multor domni și mari boieri moldoveni, dar cert rămâne faptul că pe la 1600–1601 au ctitorit o mănăstire pe valea pârâului Secu.

Nu departe se afla și schitul întemeiat de ieroschimonahul Zosima, care până a îmbrăca haina monahală, pe la mijlocul secolului al XVI-lea, a fost mare vistiernic al țării². În activitatea acestui lăcaș de cult cercetătorii evidențiază perioada celei de a doua jumătăți a aceluiași secol, când timp de peste 40 de ani egumen a fost un Dosoftei Dascălul, “îndrumător al multor călugări și sihaștri de pe Valea Secului, între care și viitorul Mitropolit Varlaam al Moldovei”³. Aici, credem, e cazul să menționăm că acest ctitor al schitului, Zosima, era, după cum pare să se întrevadă din izvoarele epocii, o rudă apropiată a Mitrofanei, soția marelui vornic al Țării de Jos Nistor Ureche și mama viitorului cronicar Grigore Ureche⁴. După câte se pare, Nistor Ureche, căsătorindu-se cu Mitrofana, care se trăgea dintr-o familie de boieri destul de avuți, a preluat odată cu zestrea pe care i-a adus-o soție-sa, și tradiția ce o păstra ea prin rudenie de la călugărul Zosima, de a se îngriji și de viața spirituală. Astfel, ceva mai târziu, la răscrucea secolelor XVI și XVII⁵, nu departe de schitul lui Zosima, pe aceeași vale a Secului, a fost întemeiată o mănăstire. Se știe că denumirea a luat-o de la pârâul Secu și că a fost sfințită la 1602. În privința datei întemeierii mănăstirii Secu în istoriografie sunt expuse mai multe opinii. Discuția în această problemă rămâne deschisă până astăzi⁶. Vom menționa doar că obștii monahale de la schitul lui Zosima i-a fost întărit loc de mănăstire încă în timpul domniei lui Petru Șchiopul prin 1585–1591⁷, dar lucrări de construcție de proporții au început aici mai târziu. Privind data fondării mănăstirii vom menționa doar că părerile diferă și se încadrează cronologic între 1594 și 1602. Afirmăm acest lucru, deoarece atunci când

“ieromonahul Paisie” (venit de la schitul lui Zosim? – *aut.*) a făcut și a ferecat o cruce și “a lăsat-o mănăstirii Săcul, în anul 7109 (1601), luna Mart”⁸ (cel mai vechi obiect exact datat de la Secu), acest lăcaș trebuia să-și fi început existența și, prin urmare, trebuia să aibă vre-o bisericuță de lemn și chilii pentru monahi⁹. Lucrările de amploare, însă, încep la mănăstirea Secu în anul 1602¹⁰, (iunie, 7 – octombrie, 5), când Nistor Ureche și Mitrofana construiesc o mare și frumoasă biserică de piatră¹¹.

Anii relativ liniștiți care au urmat le-au permis acestor boieri să manifeste o aleasă și permanentă grijă față de mănăstire, înzestrând-o cu toate cele necesare. Și cu toate că ulterior mănăstirea a fost devastată și jefuită în mai multe rânduri, totuși până la noi au ajuns un număr considerabil de obiecte, veșminte și odoare necesare pentru oficierea slujbelor bisericești, confecționate și dăruite de către Nistor și Mitrofana Ureche. Am putea numi aici: un blind mare de argint suflat cu aur și două sfeșnice de argint ctitoricești, donate la 1602, o cruce de la 1603, un potir de argint aurit de la 1604, o altă cruce de la 1606, un epitaf și o dveră de la 1608, un panaghier mare de argint, lucrat în filigran de aur, și o icoană, dăruite de Nistor Ureche la 1609¹² ș.a. După cum arăta cercetătorul Stelian Petrescu, la începutul secolului al XX-lea la mănăstirea Secu se păstrau încă un șir de alte obiecte ctitoricești de la răscrucea sec. XVI–XVII. Dintre acestea sunt menționate: bucăți de țesături din feloane vechi, așa-zise ctitoricești, cam de pe la 1600 (vezi fotografiile reprezentând 4 feluri de țesături cu ornamente geometrice diferite)¹³, “patrafire” (ctitoricești)¹⁴, “cătui de argint aurit” de la sfârșitul secolului al XVI-lea, considerate că au aparținut lui Nistor Ureche¹⁵. Din vechiul tezaur al mănăstirii s-au păstrat de asemenea mai multe “cadelnițe de argint” tot de la sfârșitul secolului al XVI-lea, dintre care una aurită¹⁶, precum și alte odoare bisericești din perioadele imediat următoare¹⁷.

Mai mult ca probabil că ctitorii în virtutea tradiției au înzestrat mănăstirea și cu diferite cărți de cult. Un anumit număr de cărți au adus, pe semne, cu ei la mănăstirea Secu slujitorii de la schitul lui Zosim; acestea puteau fi cărți pentru ciclul anual de slujbe bisericești, minee, dicționare, evanghelii și alte cărți de învățătură, culegeri de prescripte monahale și despre viața sfinților. Spre regret, majoritatea acestor comori cărturărești nu au avut norocul să ajungă până în zilele noastre. Căci cele mai vechi cărți și manuscrise păstrate, care au aparținut mănăstirii Secu, datează în mare parte doar din a doua jumătate a secolului al XVII-lea¹⁸, cu excepția “Leastyței” traduse la Secu de Varlaam în primul deceniu al secolului al XVII-lea¹⁹ și a unei “Liturghii” copiate în școala lui Anastasie Crimca în primele decenii ale secolului al XVII-lea și dăruite în 1643 Mitropolitului Varlaam de către Theodor Ianovici, mare logofăt²⁰.

La 1 octombrie 1604 Nistor și Mitrofana Ureche dăruiesc mănăstirii câteva sate²¹, fapt care urma să contribuie la consolidarea economică a lăcașului. În același an, printr-o gramotă specială, semnată de cei trei episcopi ai Moldovei (de Roman, de Rădăuți și de Huși), este efectuată delimitarea hotarelor între mănăstirile Secu și Agapia²². Tot în acești ani Nistor Ureche, urmărind activitatea mănăstirii Secu, intervenea în anumite cazuri concrete întru apărarea intereselor ctitoriei sale. Astfel, la 1610 (6 iulie) îl aflăm pe marele vornic al Țării împreună cu călugării de la Secu dând în judecată pe călugării de la mănăstirea Agapia pentru o bucată de pământ²³.

După întoarcerea sa în patrie din Polonia, unde s-a aflat cu mici întreruperi între anii 1612–1617, Nistor Ureche în curând, la 1618, s-a stins din viață și a fost înmormântat în biserica mănăstirii. Tot aici, ceva mai târziu, și-a găsit somnul de veci și soția sa Mitrofana²⁴.

Actul sfințirii mănăstirii (1602) a fost efectuat, se pare, de către Anastasie Crimca, care este cunoscut ca episcop de Rădăuți încă de prin anul 1600²⁵ și care, probabil, atât în calitate de episcop, cât și, ulterior, de mitropolit al Moldovei, a continuat să participe la viața culturală și spirituală de la Secu. De aceea nu întâmplător, ni se pare, ceva mai târziu el a făcut danie sfântului lăcaș 7 pogoane de vie la Cotnari²⁶. Pentru toate aceste fapte bune călugării de la Secu l-au inclus în Pomelnicul mănăstirii, figurând primul în lista "Vlădicilor Moldovei" demni de pomenire la Secu²⁷.

Un alt mare eveniment în viața mănăstirii Secu s-a produs în anul 1607, când la 29 august Nistor Ureche a adus de la Constantinopol moaștele piciorului Sfântului Ioan Botezătorul și le-a depus la această mănăstire²⁸. Se admite că Nistor Ureche cu această ocazie scrie o lucrare religioasă hagiografică dedicată evenimentului aducerii moaștelor la mănăstire²⁹. Acțiunile nu purtau un caracter accidental, deoarece mănăstirea avea hramul "Tăierea Capului Sfântului Ioan Botezătorul" și, prin urmare, aici era venerat cu deosebită pioșenie tot ce ținea de cel care l-a botezat pe Isus Cristos.

De asemenea nu trebuie să ne scape din vedere și ambianța culturală cărțurărească care s-a format în scurtă vreme la mănăstirea Secu, atât grație trecerii comunității de la schitul Zosim, dar, probabil, și unei influențe relative exercitate de vechile și puternicele centre culturale mănăstirești de la Neamț și Agapia. În asemenea condiții favorabile din primul deceniu al secolului al XVII-lea și cel dintâi de existență a mănăstirii aici se desfășura o destul de intensă și bine organizată viață spirituală (probabil nu fără grija lui Nistor Ureche și a Mitrofanei).

La această mănăstire a continuat să se facă temeinică carte slavonească și grecească, datorită unor bine instruiți călugări, cum ar fi Zosima, Dosifei (ori Dosoftei)³⁰, viitorul episcop de Roman Mitrofan³¹, a cărui activitate este atestată la Secu între anii 1608–1613, cărțurari³² pe care N. Iorga îi consideră că au fost unii din primii egumeni ai mănăstirii³³.

Toți aceștia și-au aflat loc pentru somnul de veci în incinta bisericii mănăstirești de la Secu. Probabil prin tradiție de la schitul lui Zosim la mănăstirea Secu s-a transmis o cultură bilingvă slavo-greacă, sau poate chiar trilingvă slavo-greco-română. Afirmăm acest lucru, deoarece cele mai vechi relicve ajunse de la mănăstirea Secu (cruci, diferite odoare bisericesti, veșminte, inscripții ctitorești ori tombale) sunt în limbile greacă și slavonă. Totodată, faptul că în primul deceniu al secolului al XVII-lea Varlaam, în calitate de călugăr la Secu, efectua traducerea "Leavștei" lui Ioan Scărarul, ne arată că deja din acea perioadă timpurie aici își făcea cale sigură limba română. De aceea credem că instruirea, precum și unele părți ale serviciului divin, se făcea la mănăstirea Secu în cele trei limbi menționate mai sus.

Folosirea limbii grecești la mănăstirea Secu la hotarul sec. XVI–XVII³⁴ constituie un indiciu al deschiderii spre cultura post-bizantină și chiar europeană de atunci. Căci cunoașterea limbilor latină și greacă era un semn și o dovadă a unui nivel înalt de instruire. Utilizarea frecventă a limbii grecești la

Secu în această perioadă pare să ne vorbească și de legăturile culturale ale mănăstirii din Moldova cu una din mănăstirile de la Muntele Athos, și anume mănăstirea Xiropotam. După cum deducem din unele izvoare, până la sfințirea ei la 1602 mănăstirea Secu purta de asemenea numele de Xiropotam. Acest din urmă nume re apare și mai târziu în izvoare (pe la 1604, de exemplu) în paralel cu Secu. Folosirea aceluiași nume – Xiropotam, ar putea presupune anumite legături spirituale și cărturărești ale monahilor de la schitul Zosim, iar mai târziu și de la Secu, cu mănăstirea omonimă de la Muntele Athos. Probabil, pe acest teren a apărut mulțimea de inscripții grecești la Secu.

Unii istorici presupun că mănăstirea Secu din Moldova a fost închinată mănăstirii de la Sfântul Munte Athos, de aceea ctitoria lui Nistor și a Mitrofanei Ureche mai poartă în documentele oficiale denumirea de Xiropotam. Materialele documentare aflate la dispoziția noastră nu confirmă această ipoteză. În asemenea caz rămâne atunci să răspundem la întrebarea: de unde apare de rând cu denumirea mănăstirii de la Secu și cea grecească de Xiropotam? Răspunsul pare să fie mai simplu decât ne-am putea aștepta, căci numele "Xiropotam" în românește înseamnă mănăstirea de pe pârâul "sec", adică uscat, or mănăstirea Secu din Moldova își trage numele de asemenea de la un pârâu, zis Secu, adică "secat", din preajma Carpaților. De aici, probabil, și coincidența denumirii celor două mănăstiri. Cu toate acestea, credem că coincidența de nume mai datora și unei anumite influențe a mănăstirii de la Athos asupra mănăstirii omonime din Moldova. Ba mai mult chiar, nu excludem nici faptul că mănăstirea Secu a fost organizată după modelul mănăstirii Xiropotam de la Muntele Athos. Și deoarece la mănăstirea athonită se păstrau și erauenerate printr-o veche tradiție multe moaște ale sfinților apostoli (căci mănăstirea Xiropotam purta hramul celor 40 de sfinți), ctitorul mănăstirii Secu, Nistor Ureche, a găsit de cuviință că mănăstirea sa trebuie să păstreze între zidurile ei moaștele Sfântului Ioan Botezătorul. Acest lucru a fost realizat prin aducerea moaștelor piciorului acestui sfânt la mănăstirea Secu. Cu atât mai mult că sunt atestate documentar legături ale mănăstirii Xiropotam cu Țara Moldovei pe parcursul sec. XVI–XVII. Deci, cultura scrisă greacă pe care o descoperim la mănăstirea Secu chiar de la întemeierea ei pare să-și aibă izvoarele la mănăstirea de la Sfântul Munte Athos³⁵.

În primul deceniu al secolului al XVII-lea posibil a activat la Secu și o școală mănăstirească. După cum se știe, pe acele timpuri destul de frecvent boierii moldoveni își trimiteau la instruire copiii pe la schituri și mănăstiri. Aici erau lăsați în grija unor fețe bisericești cu mai multă carte. De la aceștia ei învățau a citi, a scrie, a buchisi în limba slavonă, greacă, și poate încă multe altele. Mai trebuiau odraslele boierești să se pătrundă de credința și morala creștină. Bineînțeles, nu era numai decît să le reușească întru totul aceste intenții. Totodată, era un lucru absolut firesc ori poate o tradiție ca boierii să-și trimită copiii la schiturile și mănăstirile ctitorite de ei înșiși ori de careva din strămoșii lor. Aceste circumstanțe au influențat, credem, și copilăria lui Grigore Ureche, iar începuturile științei de carte și formației sale intelectuale par să le găsim la mănăstirea Secu. De aceea el figurează alături de părinți și frați în pisanția ctitoricească din 1602.

Pe de altă parte, cunoaștem că la schitul lui Zosim de pe valea Secu, cunoscut prin monahii și dascălii săi cu multă carte³⁶, a fost dat în copilărie

spre instruire și cel care purta numele laic de Vasile Moțoc, fiu de răzeș, originar din satul Bolotești, ținutul Putnei, viitorul mitropolit al Moldovei Varlaam³⁷. Apoi el trece la mănăstirea Secu unde și a putut să-l cunoască pe viitorul cronicar Grigore Ureche care-și făcea aici ucenicia. Anume de aici, din copilărie și adolescență, încep să se contureze tangențele biografice Grigore Ureche – Varlaam, fapt rămas până astăzi neobservat de cercetători³⁸. Atât pentru mitropolitul Varlaam, cât și pentru Grigore Ureche nu se cunoaște data exactă a venirii lor pe această lume. Cercetătorii se opresc pentru ambii la intervalul de ani 1590–1597, deși nu pot fi excluse și alte datări, fie mai devreme, fie ceva mai târziu de acest cadru cronologic³⁹. Astfel, dacă Grigore Ureche sau Varlaam s-au născut în jurul anului 1590 ori chiar ceva mai târziu, prin 1595–1598, nu este exclus să se fi aflat la carte împreună la școala mănăstirească de la Secu.

Varlaam este de origine modestă, din mediu țărănesc, răzeșesc, unde cea mai autoritară persoană era preotul. Chiar și cu 200 de ani mai târziu, în atmosfera satului prea puțin se schimbaseră: în gândire, mentalitate se menținuse aceeași aspirație spre bunăstare prin a deveni numaidecât “popă”, cum o făcea atât de sincer și nevinovat mama lui Nic’ al lui Ștefan a Petrei – Ion Creangă. Aceleași năzuințe l-au adus, probabil, și pe adolescentul Varlaam din anturajul bisericii sătești în mediul mănăstiresc cu posibilități cărturărești mult mai temeinice. Odată ajuns acolo și absorbit pe deplin de interesul față de înțelepciunea cărții, Varlaam a rămas în această atmosferă pentru toată viața. După toate probabilitățile, Varlaam a ajuns ucenic pe la sfârșitul secolului al XVI-lea, la vestitul pe atunci dascăl Dosoftei de la schitul lui Zosim. Împreună cu toți cei aflați acolo a trecut la Secu și ucenicul Vasile Moțoc (mai puțin probabil că deja se călugărise), viitorul mitropolit Varlaam⁴⁰. Continuând aici ucenicia, el a zăbovit mult asupra cărților (în manuscris sau tipărite) ce țineau de ritul ortodox creștin, de prescripțiile și canoanele vieții monahale ș.a., dar și foarte mult asupra gramaticilor slavonești sau grecești și a lexicoanelor (dicționarelor) slavono-române, greco-române. Tot la mănăstirea Secu același Varlaam trebuia să se fi călugărit, după ce și-a încheiat ucenicia, probabil, nu mai târziu de 1608, deoarece, precum admit unii istorici, în scurtă vreme după aceasta, grație calităților sale organizatorice și autorității pe care o avea ca față duhovnicească, a devenit unul din primii egumeni ai mănăstirii Secu⁴¹.

Știindu-se cu certitudine faptul că Varlaam a învățat carte în acest interval de timp, la început la schitul lui Zosim, aflat în grija Mitrofanei și a lui Nistor Ureche, apoi la mănăstirea Secu ctitorită de ei, suntem în drept să admitem chiar, credem nu fără temei, că cei doi mari oameni ai culturii românești din secolul al XVII-lea au învățat un timp împreună sub îndrumarea acelorași dascăli, ba poate au devenit prieteni de copilărie la schitul Zosim ori, cel puțin, la mănăstirea Secu. Atât personalitatea celebrului mitropolit Varlaam, cât și cea a lui Grigore Ureche, autorul primei istorii a Țării Moldovei în limba română, nu exclud faptul, ba dimpotrivă îl confirmă, că ambii au copilărit, au învățat și s-au format în aceeași perioadă și în același mediu mănăstiresc și cărturăresc de la cumpăna secolelor XVI–XVII.

Chiar dacă admitem cazul că nu au făcut carte împreună, întrucât nu sunt probe documentare evidente că Grigore Ureche a învățat și el la schitul lui Zosim, apoi la mănăstirea Secu, au existat încă multe alte posibilități ca cei doi

cărturari să se cunoască reciproc chiar din această perioadă. Căci de multă vreme exista o tradiție ca domnii și boierii ori descendenții lor să-și viziteze ctitoriile periodice și uneori să rămână aici pentru un timp mai îndelungat, mai ales vara, pe la mari sărbători creștine, la praznicile și hramurile mănăstirești. De multe ori aceștea erau însoțiți de întreaga familie, cu odraslele ("coconii") lor și chiar supravegheați de slugile și dascălii de casă. Într-un fel sau altul, Grigore Ureche era legat de mănăstirea Secu. Probabil, nu întâmplător cu ocazia dăruirii unor moșii în 1604 mănăstirii Secu, ctitorii își pomenesc din nou toți copiii lor, inclusiv și pe Grigore⁴².

În cursul unor asemenea "șederi" la mănăstire, în case special amenajate pentru vizitatori, ctitorii, evident, se interesau de treburile mănăstirești, doreau să cunoască întreaga "frăție" de monahi, dascăli și ucenici poslușnici. În asemenea împrejurări ctitorii mănăstirii și copiii lor au putut să-l cunoască destul de timpuriu pe viitorul mitropolit Varlaam, încă din timpul uceniciei, și înainte chiar de a se călugări. Cu timpul posibilitatea de a-l cunoaște era și mai mare. După cum se vede, tânărul monah a produs asupra lui Nistor și Mitrofanei Ureche (ca și asupra copiilor acestora și asupra întregii frății) impresii dintre cele mai bune. Despre aceasta ne vorbește chiar faptul că nu mai târziu de anul 1610, adică pe când Varlaam avea, după calcule, bineînțeles, aproximative, în jurul la douăzeci de ani, este ales egumen al mănăstirii Secu. Alegerea dirigitorului unei mănăstiri de curând întemeiate, unde erau încă foarte multe lucruri de realizat, credem noi că s-a făcut cu știrea și aprobarea ctitorilor mănăstirii, adică a Mitrofanei și a lui Nistor Ureche, de dorința și preferința cărora s-a ținut cont, probabil, în primul rând.

Poate în timpul unor asemenea întâlniri și discuții cei doi tineri au ajuns și la constatarea tristelor realități legate de soarta țării și a neamului, cum ar fi lipsa de cărți de tot felul, dar mai ales lipsa unor letopisețe ale țării și a cărților bisericești în limba vorbită de popor. Constatau că atâtea vecini au multe cărți tipărite, iar în Moldova este lipsă de cărți de învățătură "pre limba rumânească", de cărți caligrafiate cu mâna prin mănăstiri, necesare nu numai pentru însușirea elementară a științei de carte, dar și pentru biserică. Între timp reformații și calvinii tot mai frecvent își dădeau ghes cu prezența la Răsărit de Carpați, aducând cu ei cărți "schismatice", nu în limba latină cum făceau catolicii mai înainte în Transilvania și în Polonia, dar le traduceau și le tipăreau în limba vorbită de români, semănând schizma în rândurile pravoslavnicilor.

Învățând împreună sub îndrumarea acelorași dascăli, Grigore Ureche și Varlaam au însușit multe, probabil, și unul de la altul. Nu este exclus că tot pe atunci Ureche să fi avut la dispoziție, fie în familie, fie la mănăstire, unele din vechile cronici ale Țării, precum și unele cronografe străine. De la aceasta au putut să pornească primele încercări în ale scrisului în activitatea sa de cronicar istoric.

Tot la mănăstirea Secu începe marea activitate cărturărească a lui Varlaam, care traduce din slavonește "pre înțelesul a toată limba românească" "*Leastvița*" lui Ioan Scărarul. Titlul deplin al acestui destul de voluminos manuscris pe 289 file este următorul: "*Cela ce întru svenți părintele nostru Ioan, egumenul și mai marele călugărilor di în Măgura Sinaei. Scară Raiului de învățătură călugărească cu caria învață pre fieștecare creștin cum să cade să viețuiască, pentru ca să sue întru desăvârșitul călugăriei și vieții*".

creștinești, acmu pentru folosul rodului creștinesc, cuiva vrea să citească, de în slovenește scoasă pre înțelesul a toată limba rumânească, de smeritul întru călugări Varlaam, preut bisericeii lui Sveatâi Ioan Crestitel = Botezătorul întru Mănăstirea ce o chiamă Săcul⁴³. Codicele manuscris care, conform opiniei cercetătorilor versați în problemă, a fost tradus la începutul secolului al XVII-lea⁴⁴, se păstrează astăzi la Biblioteca Academiei Române⁴⁵. De altfel, "Leastvița" lui Ioan Scărarul este o operă extrem de complexă și realizarea traducerii ei de către Varlaam a necesitat un efort intelectual deosebit. Activitatea lui Varlaam la mănăstirea Secu, traducerea sa, mărturisesc că aici se formase o atmosferă creatoare destul de prosperă⁴⁶. Se vede că la mănăstirea Secu chiar din primii ani de la întemeiere își desfășurau activitatea mai mulți monahi buni cunoscători ai limbilor slavone și grecești. De pe atunci se impunea tot mai mult necesitatea de a avea cărți în limba maternă.

Tălmăcirea în românește a unei lucrări ecleziastice de asemenea proporții ca "Leastvița" lui Ioan Scărarul în primul deceniu al secolului al XVII-lea ne vorbește că traducătorul a avut la dispoziție la mănăstirea Secu literatură ecleziastică în limbile slavonă și greacă, precum și mai multe dicționare bilingve: greco-slavone, greco-române, slavo-române, care în totalitatea lor trebuiau să fi fost utilizate de Varlaam⁴⁷.

Grigore Ureche și Varlaam s-au despărțit pentru mai multă vreme în 1612, când Urecheștii au fost nevoiți să emigreze în Polonia. Aici viitorul cronicar și-a continuat studiile la școala Frăției ortodoxe din Lvov și la alte școli. În același timp Varlaam a rămas la Secu, unde încă mulți ani și-a îndeplinit îndatoririle de egumen cu multă sârguință și conștiinciozitate⁴⁸. Probabil, și în acești ani Varlaam nu și-a părăsit îndeletnicirile cărturărești. Cu deosebită grijă și minuțiozitate pregătea slujbele, predicile sale pe la praznicile mari împărătești, când mănăstirea era inundată de multă lume, dintre care alese și înalte fețe bisericești și laice. Căci mănăstirea Secu în primele decenii ale secolului al XVII-lea era permanent în atenția domnitorilor, boierilor mari, episcopilor și mitropoliților. Urmându-ne, astfel, gândul, am putea presupune, că Varlaam muncea asupra viitoarei celebre "Cărți românești de învățătură..." încă în anii 20–30 ai secolului al XVII-lea, adică până la urcarea în scaunul mitropolitan în 1632, pe care o va edita în 1643⁴⁹.

Aici la paralela intuită de noi în biografia celor două mari personalități am îndrăzni să mai adăugăm o linie, a vieții unui alt cărturar, la fel de celebru – Petru Movilă. La acest gând ne-a adus nu numai faptul că nu se cunoaște aproape nimic despre anii de copilărie a lui Petru Movilă. Am constatat mai întâi că boierii Movilești (Gheorghe, mitropolit al Moldovei (1588–1591, 1595–1605), Ieremia, domn al Moldovei (1595–1600), Simeon, domn al Valahiei (1601–1602), apoi domn al Moldovei (1607–1608), Constantin, domn al Moldovei (1607–1611)), precum și soțiile lor, figurează în pisană ctitorească de la mănăstirea Secu⁵⁰, apoi i-am găsit înscriși cu danii bogate de moșii și alte bunuri imobile⁵¹.

Deci, putem afirma cu siguranță că boierii Movilești de asemenea erau foarte legați de această mănăstire. Astfel, putem totodată presupune că și feciorii acestora, printre care și Petru Movilă (născut în 1596), au făcut carte la aceeași școală mănăstirească de la Secu. Spre această concluzie ne duce și cunoscuta activitate de mai târziu a celor doi mitropoliți: Varlaam – al

Moldovei și Petru Movilă – al Kievului, plină de conlucrări prietenești și sprijin reciproc. După noi sorgintele acestei apropieri trebuie căutate în anii petrecuți împreună la aceeași mănăstire Secu. Aici amintim doar în treacăt: că Petru Movilă a fost acela care l-a sprijinit pe Varlaam în misiunea sa la Moscova (1629), trimis de domnul Miron Barnovschi-Movilă; că anume Varlaam a participat la hirotonirea lui Petru Movilă; că ei au conlucrat activ la realizarea unor mari transformări culturale de pe timpul domniei lui Vasile Lupu.

Adică, în cele din urmă am putea admite că la mănăstirea Secu au învățat în același timp, în primul deceniu al secolului al XVII-lea, cei trei mari contemporani – Grigore Ureche, Varlaam și Petru Movilă. De aici nu întâmplătoare, credem noi, a fost împletirea căilor celor trei cărturari mai târziu, când Varlaam ajunge în scaunul mitropolitan al Moldovei (la 1632), Grigore Ureche urcă în ranguri dregătorești tot mai înalte la curtea domnească, iar Petru Movilă avansează mult și devine mitropolit al Kievului.

Toți cei trei cărturari menționați mai sus au căutat ulterior să fie cât mai de folos patriei lor, și prin vasta cultură cărturărească, și prin activitatea lor, dar și printr-o conlucrare, prin acțiuni în comun. Însă aceste din urmă aspecte pot constitui obiectul de studiu al unor altor cercetări.

Vom zăbovi aici doar asupra unei singure chestiuni, și anume: creionările noastre făcute la biografiile acestor personalități vin, totodată, să răspundă și la o întrebare deseori discutată în istoriografie – cine ar fi devenit Grigore Ureche sau Petru Movilă fără școala și cultura poloneză? Spre deosebire de unii istorici, noi suntem convinși că aceste personalități s-au cultivat în primul rând la izvoarele culturii românești și s-au format având ca bază un nivel înalt de instruire și cultură obținut în familie și la școala mănăstirească de la Secu. Drept mărturie ne stă calea vieții parcurse de altă mare figură a vremii – mitropolitul Varlaam, care a studiat, s-a format și a crescut ca remarcabil om de cultură la mănăstirea Secu, a desfășurat aici o activitate cărturărească de mare amploare și tot de aici a urcat în scaunul mitropolitan. Iar în cele din urmă locul de odihnă veșnică el și l-a ales de asemenea la mănăstirea Secu.

Așadar, mănăstirea Secu, ctitorită la hotarul sec. XVI–XVII, face parte din noul val de mănăstiri și centre culturale care s-au manifestat mai cu seamă în prima jumătate a secolului al XVII-lea. Aici au apărut, și-au croit cale noile curente de cultură ce au asigurat instruirea și formarea unor personalități laice și ecleziastice de tip nou și de primă mărime în cultura noastră, care prin activitatea lor au realizat un salt deosebit în viața spirituală românească.

Nemijlocit de la Secu, prin personalitățile care s-au instruit, s-au format și au activat aici, au pornit acțiuni culturale de proporții, cum au fost trecerea la limba maternă în cultura scrisă și în biserică, consolidarea prin aceasta a bisericii ortodoxe și ortodoxiei, răspândirea cărții tipărite, creșterea interesului față de cultura mare europeană a vremii.

De unde vin aceste noi transformări și idei, acest suflu nou în cultura noastră? Am putea afirma că, pe de o parte, acestea au apărut parțial pe teren propriu, printr-o evoluție firească a culturii noastre, ca rezultat al căutărilor spirituale ale oamenilor noștri de cultură, iar pe de altă parte, în urma unor influențe străine, și în primul rând, a celor renașcentist-umaniste și reformatoare care ajungeau în Moldova din centrul și vestul Europei, prin

acțiunile culturale iradiate de mediul polietnic, mai ales cel românesc din Transilvania. Tot mai puternice devin cu începere de la răscrucea sec XVI-XVII impulsurile culturale novatoare ce veneau în Moldova, atât direct, cât și indirect, din Polonia și spațiul ex-bizantin. Într-un fel sau altul, anume aceste căutări și influențe de ordin cultural am încercat să le identificăm în activitatea culturală și spirituală desfășurată la mănăstirea Secu – unul din centrele în plin proces de afirmare din Moldova în primele decenii ale secolului al XVII-lea. Căutări și frământări spirituale care au dat puțin mai târziu roade frumoase ce au constituit o epocă de mare strălucire în viața culturală românească, în deosebi în epoca lui Vasile Lupu.

SUMMARY

In the first decades of the 17th century, an important role in the cultural development of the Moldovan State was played by a number of monasteries founded during the period, such as Secu, Dragomirna and Trei Erarchi monasteries. The cultural and spiritual atmosphere in the Secu monastery contributed to the formation of such remarkable Romanian cultural figures as chronicler Grigore Ureche and Metropolitans Varlaam and Petru Movila.

NOTE

¹ Acest fenomen a fost observat de noi mai înainte, vezi A.И.Ешану, *Школа и просвещение в Молдавии (XV–начало XVII в.)*, Кишинев, 1983, c. 22.

² Al.Gonța, *Un așezământ de cultură de la Alexandru Lăpușneanu pe valea Secului înainte de cîntăria lui Nistor Ureche. "Schitul lui Zosin"* // *Mitropolia Moldovei și Sucevei*, Iași, 1962, Nr. 9–12, p. 695–712.

³ Mircea Păcurariu, *Istoria bisericii ortodoxe române*. Chișinău, 1993, p. 163.

⁴ D.Velciu, *Grigore Ureche*, Buc., 1979, p. 42.

⁵ Inscricția ctitoricească a bisericii de la mănăstirea Secu este făcută în limba slavonă. Ea a fost descifrată și tradusă de mai mulți cercetători: Melchisedec Ștefănescu, *Notițe istorice și arheologice adunate de pe la 48 de mănăstiri și biserici antice din Moldova*. Buc., 1885; Nicolae Iorga, *Inscripții din bisericile României*. Fascicula I, Buc., 1905, p. 29–31; Dionisie Udișteanu, *Graul evlaviei străbune. I. Inscripții și însemnări de la Secu*. Cernica, 1939, p. 5–60. Cea mai reușită tălmăcire aparține, după opinia noastră, lui D.Udișteanu. Pornind de la importanța conținutului acestei inscripții pentru studiul nostru o reproducem aici integral în traducere: "Cu vrerea Tatălui și cu ajutorul Fiului și cu săvârșirea Sfântului Duh, cu rugăciunile Preacuratei Născătoare de Dumnezeu și cu ale Sfântului Ioan înainte mergătorul și cu ale tuturor sfinților; cu bunăvoința și îngăduința dreptcredinciosului domnului nostru Io Ieremia Moghilă voievod, cu mila lui Dumnezeu domn țării Moldovei; și a de Dumnezeu dăruților săi fii Io Constantin și Alexandru voievod și a copiilor săi; și cu a celuilalt frate al său Io Simeon Moghilă voievod și a copiilor săi; și cu binecuvântarea fratelui domniei lor preasfințitului chir Gheorghe Moghilă mitropolitul Sucevei; cu bună răvnă dumnezeiască și cu adevărată avere de la Dumnezeu dăruită, a adevăraților ctitori, s-au făcut acest locaș dumnezeiesc și s-au zidit spre lauda lui Dumnezeu celui înalt, în numele sfântului proroc înainte mergătorul și botezătorul lui Hristos, Ioan și a cinstitei lui Tăieri; de smeritul și mult păcătosul și nevrednicul rob al stăpânului Hristos, Nistor Ureche, marele vornic al țării de jos, și de doamna lui Mitrofană și de copiii lui Vasile și Grigore și de alți de Dumnezeu dăruți copiii lor. Sfinților părinți petrecători în acest sfânt locaș, să vă rugați lui Dumnezeu pentru noi mult păcătoși robi ai lui Dumnezeu; Nistor Ureche și soția sa Mitrofană și pentru tot neamul lor și pentru iertarea păcatelor lor în vecii vecilor. Amin. Și s-a început a se zidi la anul 7110 (1602) Iunie 7 și s-au isprăvit în același an, Octombrie 5" (Dionisie Udișteanu, *op. cit.*, p. 6).

⁶ De exemplu, vezi: Lucian Predescu, *Nistor și Grigore Ureche* // *Arhiva revistei de istorie, filologie și cultură românească*, Iași, 1930, Nr. 3–4, p. 186, nota 18. Interesante istorisiri ale fondării mănăstirii Secu găsim și la alți autori. Vezi, de exemplu, Dionisie Udișteanu, *op. cit.*, p. LVI. Printre altele, ultimul autor menționat subliniază legătura indisolubilă dintre schitul Zosima și mănăstirea Secu, precum și rolul lui Nistor și al Mitrofaniei Ureche în ridicarea acestei mănăstiri.

⁷ *Documente privind Istoria României. A.Moldova, sec. XVI*. Vol. III, Buc., 1951, p. 267. Vezi și N.Stoicescu, *Repertoriul bibliografic al localităților și monumentelor medievale din Moldova*. Buc., 1974, p. 750–753, 822, nota 36.

- ⁸ N.Iorga, *Inscripții...*, p. 34.
- ⁹ D.Udișteanu, *op. cit.*, p. 9. Cercetătorul se bazează pe o istorie manuscrisă a mănăstirii Secu de la mijlocul secolului al XIX-lea aparținând arhimandritului Andronic de la Neamț.
- ¹⁰ D.Udișteanu, *op. cit.*, p. 6 (Inscripția ctitorească).
- ¹¹ N.Iorga, *Inscripții...*, p. 30–31 (Este publicată inscripția ctitorească a bisericii). *Descrierea bisericii vezi: Gh.Balș, Bisericele și mănăstirile moldovenești în secolele XVII și XVIII*. Buc., 1928; iar despre reconstrucțiile și restaurările ulterioare ale aceleiași biserici vezi: Ioana Grigorescu, *Cercetări la biserica Mănăstirii Secu și propuneri de reconstruire*. // *Buletinul monumentelor istorice*. Anul XLI, Nr. 1, 1972, p. 39 și urm.
- ¹² N.Iorga, *Inscripții...*, p. 32–36. *Vezi fotografia capodoperei: Stelian Petrescu, Odoarele de la Neamț și Secu*. Buc., 1911, p. 53; D.Udișteanu, *op. cit.*, p. 34, 45.
- ¹³ S.Petrescu, *op. cit.*, p. 106.
- ¹⁴ *Ibidem*, p. 98, foto.
- ¹⁵ *Ibidem*, p. 89.
- ¹⁶ *Ibidem*, p. 91 (foto).
- ¹⁷ *Vezi: N.Iorga, Inscripții*, p. 29–37; S.Petrescu, *op. cit.*, p. 53–106.
- ¹⁸ *Vezi, de exemplu: S.Petrescu, op. cit.*, p. 54–58. Autorul publică și câteva fotografii de scoarte și pagini de Evanghelii slavonești manuscrite, care probabil datează din prima perioadă de existență a mănăstirii. Din a doua jumătate a secolului al XVII-lea datează și cele mai vechi cărți tipărite, păstrate în biblioteca mănăstirii Secu (D.Udișteanu, *op. cit.*, p. 39–41, 51–8).
- ¹⁹ Referitor la acest eveniment în viața culturală și spirituală a mănăstirii Secu ne oprim în mod special mai jos.
- ²⁰ Ioan Bogdan, *Scrieri alese (Notițe despre câteva manuscrise de la mănăstirea Neamțului și mănăstirea Secu)*. Buc., 1968, p. 524–526.
- ²¹ *Documente privind istoria României. A.Moldova, Veacul XVII. Vol. I*. Buc., 1952, p. 181–182 (nr. 258).
- ²² А.И.Яцимирский, *Славянские и русские рукописи румынских библиотек. // Сборник Отделения Русского языка и славяности Императорской Акад. Наук*. Том 79. 1905, p. 15.
- ²³ L.Predescu, *op. cit.*, p. 188 și nota 3. Un alt litigiu între cele două mănăstiri, pentru o poiană a lui Ureche, apare în 1612 (А.И.Яцимирский, *указ. соч.*, c. 15.)
- ²⁴ N.Iorga, *Studii și documente, VII, partea III*. Buc., 1904, p. CCXLI; L.Predescu, *op. cit.*, p. 190 și nota 5.
- ²⁵ Rodica Șuiu, *Crimca Anastasie (?–1629) // Dicționarul literaturii române de la origini până la 1900*. p. 242–243.
- ²⁶ *Vezi: "Pomelnicul ctitoricesc", în: D.Udișteanu, op. cit.*, p. 25.
- ²⁷ *Ibidem*.
- ²⁸ Lucian Predescu, *Nistor și Grigorie Ureche. // Arhiva, revista de istorie, filologie și cultură românească*. Iași, 1930, Nr. 3–4, p. 187. Cercetătorul își argumentează descrierea evenimentului prin documente și publicații mai vechi: I.Sbierea, *Grigoriu Ureche. // Analele Academiei Române, seria II, t. V, sect. II, memorii și notițe*, Buc., 1884, p. 15; E.Barvinschi, *Știri nouă asupra familiei Ureche. // Prinos lui D.A.Sturdza*. Buc., 1903, p. 204–205.
- ²⁹ P.P.Panaitescu, *Introducere // Grigore Ureche, Letopisețul Țării Moldovei*. Buc. 1958, p. 10; D.Velciu, *Grigore Ureche*. Buc. 1979, p. 36.
- ³⁰ N. Iorga, *Inscripții...*, p. 32.
- ³¹ *Ibidem*, p. 32.
- ³² A. Simota, *Varlaam, mltropolitul. // Dicționarul literaturii române de la origini până la 1900*. Buc., 1979, p. 889.
- ³³ N.Iorga, *Inscripții...*, p. 32.
- ³⁴ L.Predescu, *op. cit.*, p. 186; D.Udișteanu, *op. cit.*
- ³⁵ Despre mănăstirea Xiroptam vezi: ("Афон"). *Энциклопедический словарь*. Изд-ние Брокгауз Ф.А. и Ефрон И.А. Том 2^а (4). Спб., 1891, с. 578; Arhim. Ghedeon Ploșteanu, *Istoria Sfântului Munte Athos. // Biserica ortodoxă Română*, Buc. XVIII, Nr. 1894, p. 562–563. Poate cu mulți ani mai târziu, când renumitul monah Paisie Velicicovski a fost nevoit să părăsească mănăstirea Dragomirna din cauza ocupației austriece a Bucovinei în 1775, el acceptă trecerea cu întreaga sa comunitate monahală la mănăstirea Secu, deoarece găsea acolo ceva din atmosfera mănăstirilor athonite (*Vezi, de exemplu: E.Procopan, Paisie Velicicovski (1722–1794). Schiță istorică despre viața și opera sa. // Revista societății istorico-archeologice bisericești din Chișinău*. Vol. XIV. Chișinău, 1933, p. 194–201).
- ³⁶ *Vezi: Alexandru Gonța, Un așezământ de cultură de la Alexandru Lăpușneanu pe valea Secului înainte de ctitoria lui Nistor Ureche. "Schitul lui Zosin". // Mitropolia Moldovei și Sucevei*, 1962, Nr. 9–12, p. 695–712.
- ³⁷ *Vezi: A. Simota, op. cit.*, p. 882–885.
- ³⁸ O asemenea stare de lucruri o aflăm chiar și în cel mai amănunțit studiu monografic dedicat lui Grigore Ureche: Dumitru Velciu, *op. cit.*, 422 p.

³⁹ O prezentare a întregului spectru de opinii în această problemă, vezi: D. Velciu, *op. cit.*, p. 61–65. În baza cercetărilor efectuate aceeași istoric consideră a fi mai real intervalul 1595–1598, care se acordă cu alte realități cunoscute de atunci (*Ibidem*, p. 63–65). Aceeași incertitudine o constatăm și în privința anului de naștere a mitropolitului Varlaam. De exemplu, în lucrarea de sinteză „Dicționarul literaturii române de la origini până la 1900” anul nașterii lui Varlaam lipsește cu desăvârșire.

⁴⁰ Unii cercetători consideră că întreaga ucenicie viitorul mitropolit Varlaam și-a făcut-o la Secu (A. Simota, în „Dicționarul...”, p. 882).

⁴¹ Vezi: Șt. Balș, *Le monastere Secou*. Buc., 1966.

⁴² Documente privind istoria României. A. Moldova vec. XVII, Vol. I. Buc., 1952, p. 181–182 (nr. 258).

⁴³ Descrierea completă a lucrării vezi: Gabriel Ștrempel, *Catalogul manuscriselor românești*. B.A.R., 4414–5920. Buc., 1992, p. 295–296, nr. 519.

⁴⁴ Vezi: Florentina Sgraon, *Considerații filologice asupra primei traduceri manuscrise a Scărilor lui Ioan Sinaitul*. // *Limba română*, XXV (1976), nr. 3, p. 275–287.

⁴⁵ G. Ștrempel, *Catalogul manuscriselor românești*. B.A.R., Nr. 5419.

⁴⁶ Florentina Sgraon, *op. cit.*

⁴⁷ Despre circulația și utilizarea dicționarului în această perioadă, vezi: А. И. Ешану, *Учебная книга в Молдавии (конец XIX – начало XX вв.)*. – В кн. *Проблемы школьного учебника. История школьных учебных книг*. Москва, 1990, с. 122–123.

⁴⁸ După ce în 1653 renunță la scaunul mitropolitan Varlaam se retrage pentru ultimii ani de viață la mănăstirea Secu, fiind recunoscut pentru tot ce a însemnat acest lăcaș în destinul său. Varlaam i-a lăsat spre veșnică pomenire toată averea sa. După cum citim în pomelnicul mănăstirii Secu fostul mitropolit a dăruit “o prisacă la Dealul lui Vodă, 4 pogoane de vie cu cramă și cu pivniță și alte cinci prisăci tot deosebite și morile de la Putna și alte acareturi precum arată data de la 7165 (1657). (D. Udișteanu, *op. cit.*, p. 25). Tot la Secu au rămas o parte din cărțile, odăjdile și obiectele sale arhieresti. Stângându-se din viață la 1657, Varlaam este înmormântat la mănăstirea Secu.

⁴⁹ Un spectru larg de probleme legate de elaborarea de către Varlaam a “Cazaniei” este prezentat într-o lucrare recentă: Antonie Plămădeală, *Contribuția Mitropolitului Varlaam la întocmirea Cazaniei*. // *Un veac de aur în Moldova (1643–1743)*. Chișinău–București, 1996, p. 36–44.

⁵⁰ Vezi pisania ctitorească: nota 4 a lucrării de față.

⁵¹ În pomelnicul mănăstirii Secu sunt înscrise Movileștii cu următoarele danii: “Ieremia voievod, Maria doamna Moghilă, acest blagocestiv domn au dat acestei sfinte mănăstiri moșiile: Șaboanii și Berindești și alte multe bunătăți au făcut și ajutor sfintei mănăstiri au dat la leatul 7114 (1606). Simeon voievod, Melania, doamna Moghilă, fratele lui Ieremia Moghilă, acesta a dat mănăstiri: satul Vânători, mori la Șchia și altele la leatul 7115 (1607). Constantin voievod, Irina, doamna Moghilă, au dat vatra Iazului de la Orhei, la leatul 7117 (1609) Mai 1” (D. Udișteanu, *op. cit.*, p. 26). Referitor la dania lui Constantin Movilă vezi și cartea domnească din 2 mai 1609 (*Молдавия в эпоху феодализма*. Том 1. Кишинев, 1961, с. 230–233). Observăm că prin aceeași carte domnească voievodul moldovean miluiește cu dărnicie și mănăstirii Dragomirna aceleași proprietăți, mănăstire care activa în strânsă legătură reciprocă cu mănăstirea Secu (prin activitatea episcopului de Rădăuți, iar mai târziu și mitropolit al Moldovei – Anastasie Crimca, ș.a.). Este interesant că donațiile se fac ca și în alte cazuri menționate mai sus în prezența și cu bunăvoința acelorași susținători ai mănăstirilor Secu și Dragomirna (“... prea iubiților frați ai doamnei mele, Alexandru și Bogdan voievozi și credința boierilor noștri...”), dintre care primul este numit Nistor Ureche (*Ibidem*).

Constantin Ungureanu

POPULAȚIA BUCOVINEI ÎN PREAJMA ANEXĂRII ȚINUTULUI DE CĂTRE AUSTRIA

Problema cea mai controversată în istoriografia referitoare la Bucovina, care rămâne neelucidată definitiv până azi, este componența etnică a populației din acest ținut la momentul anexării lui de către Austria în 1775. Bucovina a fost din timpurile străvechi o zonă din leagănul de formare și dăinuire în secole a poporului român. Aflându-se, însă, la o margine a acestui teritoriu, ea a cunoscut mai pronunțat procesele migraționiste, mișcările populației, mai cu seamă de etnie slavă, de pe pământurile din vecinătate.

Până la ocuparea Bucovinei de către Austria în acest teritoriu nu s-a efectuat nici un recensământ al populației care ar fi putut să constate componența lui etnică. Nu se poate elucida această problemă nici după criteriul confesional, deoarece în Bucovina toți moldovenii (românii) și majoritatea covârșitoare a ucrainenilor (rutenilor) erau de religie ortodoxă.

În acest articol vom încerca pe baza izvoarelor statistice publicate să venim cu unele considerații la elucidarea problemei.

Ca reper statistic inițial a fost luat recensământul efectuat în a doua jumătate a anului 1774 și primele luni ale anului 1775 la ordinul generalului Spleny. Conform acestui recensământ, în Bucovina erau 290 de localități cu 62 cătune, în care locuiau 17047 de familii sau circa 85000 de locuitori. La acestea se mai adaugă 18 mănăstiri mari și 18 mănăstiri mici, în care locuiau 466 călugări și 88 de călugărițe¹. Acest recensământ a înregistrat 58 de familii armenesti, 526 evreiești și 294 de familii de țigani nomazi². Grosul populației evident îl constituiau românii și rutenii. Care, însă, era raportul numeric între aceste etnii cu părere de rău pe baza recensământului dat nu se poate aprecia.

Istoriografia germană din secolul trecut era unanimă în convingerea că inițial românii constituiau populația de bază în această provincie.

Astfel, maiorul Mieg, care a participat la delimitarea noii frontiere, afirma că "populația constă din "valahi neuniți", ceva mai puțini unguri, rusnaci, printre care se află o parte mare de emigranți din Polonia, Maramureș și Transilvania..."³.

Istoricul german I.V. Golhlert în articolul său "*Die Bucovina*", scris în anii 70 ai secolului trecut, afirma: "Populația de bază era la început românească; totuși curând după ocupația ținutului, el deveni o arenă care apropia toate popoarele austriece..."⁴.

Johann Polek, care a scris un șir de articole despre istoria acestui pământ, de asemenea susținea că "la anexare populația Bucovinei consta din aproximativ 11-12 mii de familii sau până la 70 mii de locuitori. Majoritatea locuitorilor aparțineau naționalității române, care era răspândită pe întreg teritoriul. Numai în ținutul Câmpulung-Rusesc (în zona Putila și Vijnița) populația era aproape exclusiv de origine ruteană..."⁵.

Cu o informație mai concretă despre raportul dintre români și ruteni vine istoricul austriac V.F. Klun, care în 1876 scria: "la ocuparea ținutului de către Austria cu 100 de ani în urmă erau în Bucovina circa 50 mii de români și circa 20000 de ruteni. Scutirea pe 50 ani de recrutare și colonizarea oficială a

contribuit la migrarea rutenilor din Galiția și Maramureș, a lipovenilor, armenilor, evreilor, maghiarilor și nemților în ținut. Treptat dispărea această preponderență a românilor în favoarea rutenilor...”⁶.

Prezintă interes și evaluările statistice ale secretarului camerei bucovinene de comerț și industrie, Andreas Mikulicz, care la 1875 constata: “La momentul unirii cu Austria se numărau în Bucovina 75000 de locuitori, care constituiau 12500 de familii și locuiau în 3 orașe și 229 de sate în circa 12000 de case. Populația de bază a ținutului o constituiau 55000 de români și 12000 de ruteni; afară de aceștea locuiau împrăștiat în unele localități circa 8000 de persoane de alte naționalități, cu preponderență evrei, armeni, țigani și în 3 orașe puțini nemți”⁷.

Deși dispuneau de informații de proveniență diferită istoricii germani nu se deosebeau mult între ei în aprecierea corelației dintre etniile ținutului.

Situația demografică a Bucovinei sub aspectul ei etnic a fost studiată de mai mulți istorici români. Dintre aceștea putem să-i numim pe Dimitrie Onciul, Teodor Stefanelli, Aurel Morariu, Dimitrie Dan, Teodor Bălan și, în special, Ion Nistor⁸, care au publicat monografiile și articole despre istoria Bucovinei, atacând tangențial și problematica din articolul prezent.

Ion Nistor susținea că la 1775 populația Bucovinei era de 71750 de locuitori, dintre care românii numărau circa 52750, rutenii – 15000, alte naționalități – 4000⁹. În lucrarea “*Istoria Bucovinei*” el scria că la momentul ocupării aici locuiau 1112 familii de huțuli, 1261 familii de ruteni și 11099 familii de moldoveni, restul erau evrei, armeni, țigani. Adică, din 71750 de locuitori 55495 erau moldoveni (români) și 16255 neromâni¹⁰.

Nicolae Ciachir într-o lucrare recent apărută la București menționează că teritoriul cedat avea 226 de sate și 52 cătune cu o populație de circa 70000 de locuitori, dintre care 47860 erau români, 15000 – ruteni, restul – polonezi, ruși, armeni, evrei etc.¹¹

Date diametral opuse în această privință ne oferă istoricii ucraineni și ruși, care susțin că la 1775 majoritatea populației Bucovinei o constituiau ucrainenii. Spre exemplu, N.N.Kabuzan, referindu-se la evaluările statistice ale lui H.Budermann, susținea că în 1781 din 23000 de familii care se aflau în Bucovina, abia de ar fi 6000 moldovenești¹².

În cele ce urmează vom căuta să examinăm această problemă, având ca izvor principal recensământul populației Moldovei din anii 1772–1773 și 1774, efectuat de comandantul militar rus. Acest document important a fost editat de Academia de Științe a Moldovei în 1975¹³. În studiul introductiv istoricul P.Dmitriev precizează: “Materialele recensămintelor se păstrează în *Arhiva centrală de stat a actelor vechi (ȚGADA)*¹⁴, în fondul cu numărul 293 intitulat “Dosare moldovenești și muntenesi”. Fondul s-a format ca rezultat al activității organelor administrative militare rusești în Moldova și Țara Românească în timpul războiului ruso-turc din anii 1768–1774. Dosarele cu numerele 187 și 187(a) (1173 file cu text pe ambele pagini) conțin materialele recensământului din anul 1774, iar dosarul cu numărul 200 (212 file cu text pe ambele pagini) conține materialele recensământului din anii 1772–1773”. Componenta numerică a populației după datele recensământului a fost studiată de P.Dmitriev într-o monografie consacrată special acestei probleme¹⁵.

Recensământul a fost efectuat din porunca feldmareșalului rus P.A. Rumeanțev, care dorea mai întâi de toate să știe pe ce resurse materiale și umane se poate baza comandamentul rus în lupta împotriva Imperiului otoman. Recensămintele au fost efectuate de dregători numiți de divanul Moldovei. La 20 noiembrie 1772 generalul rus Rinski-Korsakov a început să primească materialele primului recensământ. Peste un an după terminarea catagrafiei a fost efectuat un nou recensământ, în tabelele căruia au fost înregistrați capii de familie. Materialele primului recensământ nu s-au păstrat în original, ci numai în tabele traduse în limba rusă cu cifre generale pe localități. Materialele recensământului din 1774 s-au păstrat în original.

Recensământul din 1774 prezintă pentru studierea problemei în cauză o valoare deosebită, deoarece în majoritatea cazurilor se indică numele de familie și numele mic (de botez) al capului de familie, după care e posibilă o mai ușoară constatare a apartenenței etnice a locuitorilor și o apreciere mai obiectivă a raportului dintre români și ruteni în Bucovina. Pe lângă aceasta, se indică categoriile sociale, îndeletnicirile locuitorilor. În recensăminte se urmărește înregistrarea populației impozitabile și, deci, n-au fost incluși boierii și călugării, care erau scutiți de bir și alte impozite. Mai amintim aici că în materialele recensămintelor sunt indicați proprietarii celor mai multe sate, ceea ce permite reconstituirea structurii proprietății funciare de atunci.

Recensământul din anii 1772–1773 prezintă tabele ale ținuturilor Cernăuți, Câmpulung-Cernăuți și Suceava¹⁶. Din acest recensământ lipsește ținutul Câmpulung-Suceava, iar din ținutul Suceava sunt înregistrate numai 22 localități din ocolul Berhomet. Recensământul din 1774 ne oferă, însă informații mult mai detaliate despre satele Bucovinei¹⁷, dar lipsesc totuși date despre ținutul Câmpulung-Cernăuți.

Pe baza acestor recensăminte istoricul român P. Țugui a încercat să determine structura etnică a populației Bucovinei. Conform calculelor întreprinse de el, din cei 84514 locuitori ai Bucovinei 54284 (64,23%) erau români; 17125 (20,26%) – ruteni; 5975 (7,06%) – huțuli; 2655 (3,14%) – țigani; 2425 (2,86%) – evrei; 1065 (1,26%) – ruși; 460 (0,54%) – polonezi; 435 (0,51%) – armeni; 70 (0,08%) – turci; și 20 – nemți¹⁸. În total autorul include în teritoriul Bucovinei 266 localități, printre care 3 târguri.

De asemenea și lingvistul Ion Popescu a efectuat o analiză a recensământului respectiv pentru a determina componența națională a populației Bucovinei în priajma anexării ținutului de către Austria. Conform estimărilor sale în 1774 populația Bucovinei număra 82809 persoane, dintre care 54174 (62,42%) erau români, 17400 (21,01%) – ruteni, 5225 (6,31%) – huțuli, 2425 (2,93%) – evrei, 400 (0,48%) – armeni, 460 (0,56%) – polonezi, 2635 (3,18%) – țigani, 70 (0,08%) – turci și 20 – nemți¹⁹.

Ambii autori, însă, au inclus la Bucovina și satele care inițial au fost ocupate de trupele austriece, dar care după delimitarea graniței între Imperiul habsburgic și Imperiul otoman au fost înapoiate Moldovei. Deci, numărul localităților (respectiv, numărul populației) este mai mic decât cele expuse de acești autori. Dacă analizăm recensământul lui Spleny, se poate constata că din totalul de 290 de localități cu 62 de cătune după convenția de la Balamutca din 2 iulie 1776 64 de localități cu 10 cătune au fost retrocedate Moldovei²⁰. Rezultă că este necesară o recalculare a structurii etnice a populației acestui

teritoriu numit mai târziu Bucovina, sau mai bine zis, pentru fiecare ocol din ținuturile anexate.

Pe teritoriul Bucovinei în anii 1772–1774 existau ținuturile Cernăuți, Câmpulung-Cernăuți, Suceava și Câmpulung-Suceava. În cele ce urmează voi încerca să analizez situația demografică aparte în fiecare din unitățile administrative nominalizate.

Ținutul Cernăuți

Cele mai detaliate informații despre ținutul Cernăuți ne oferă recensământul din 1774. Ținutul se mărginea la răsărit cu ținutul Hotin, la sud-vest – cu ținutul Suceava, parțial cu ținuturile Dorohoi și Câmpulung-Cernăuți, iar la nord-vest – cu Galiția de-a lungul râurilor Ceremuș, Colacin și Nistru. Acest ținut era împărțit atunci în 4 ocoale: ocolul Târgului, ocolul Prutului de Jos, ocolul Nistrului și ocolul Ceremușului. În materialele recensământului au fost consemnate date despre numele mic și de familie ale capilor de familie, îndeletnicirile lor, proprietarii satelor. Aceste informații sunt foarte importante pentru determinarea apartenenței etnice, or anume în acest ținut populația era mixtă, pe când referitor la celelalte ținuturi sarcina este mai simplă întrucât populația era mult mai omogenă.

a) *Ocolul Târgului.* Din acest ocol făceau parte 29 de sate și târgul Cernăuți. După delimitările de graniță în Bucovina ocupată au rămas 14 localități din acest ocol, iar restul de sate, și anume: Molnița, Sănehău (Horbova), Hreășca, Culiceni, Fundoaia, Godinești, Buda de Sus, Buda de Jos, Noua Sulița, Becești, Mogoșești, Țânteni, Tărnăuca, Movila Herței, Fundul Herței și Pilipăuții, au fost retrocedate Moldovei. În prezent toate aceste sate (cu excepția satului Fundul Herței) fac parte din raionul Herța, regiunea Cernăuți, în componența Ucrainei. Din satele incluse în Bucovina ocupată 5 localități făceau parte din moșia mănăstirii Putna, 2 erau sate de răzeși, 4 sate erau moșii ale boierilor. Târgul Cernăuți era proprietate domnească, iar satele Roșă și Horecea se subordonau târgului.

Întrucât materialele recensământului nu fac nici o distincție între români (în recensământ este utilizat politonimul “moldoveni”) și ruteni, am încercat să facem noi acest lucru pornind de la numele de familie și numele mic ale capilor de familie. Metoda antroponimică este destul de eficientă în cazul nostru. Mai dificil a fost să facem această distincție pentru preoți, dascăli și văduve, deoarece în majoritatea cazurilor materialele catagrafiei indică numai numele lor mic (de botez). În toate localitățile acestui ocol majoritatea covârșitoare a populației o constituiau românii (moldovenii). Numai în satele Camena, Mihalcea și Cuciurul Mare există o minoritate însemnată de ruteni (ucraineni). Din populația totală a ocolului de 1304 familii, 859 de familii (65,87%) erau românești și numai 227 (17,41%) – rutene. Din 119 familii evreiești (9,13%) înregistrate în ocol 100 locuiau la Cernăuți. Mai locuiau în acest ocol 86 familii de ruși (6,59%), dintre care 13 au fost înregistrate la Cernăuți și 30 – la Roșă. În târgul Cernăuți locuiau 356 de familii, dintre care 210 familii erau românești și numai 26 – rutene. Recensământul lui Spleny a înregistrat în viitoarea capitală a Bucovinei numai 290 de familii (inclusiv 112 familii de evrei)²¹.

Pentru ocolul Târgului am mai menționa că la Cernăuți și la Roșă locuiau încă 7 familii grecești, dintre care 5 erau mazili.

b) *Ocolul Prutului de Jos*. În acest ocol sunt incluse 35 de sate: 10 erau sate de răzeși, 6 aparțineau episcopiei Rădăuțului, diferitor mănăstiri, iar celelalte aparțineau vechilor familii boierești moldovenești. Pentru acest ocol există date foarte diferite în privința numărului populației care locuia aici în anii 1773–1775. Recensământul din 1772–1773 a înregistrat în acest ocol numai 1748 de familii²², iar conform datelor lui Werenka – 1939 de familii²³. Însă conform recensământului lui Spleny din 1775, pe acest teritoriu locuiau deja 2726 de familii²⁴.

Efectuând o analiză minuțioasă a numelor capilor de familie, am ajuns la concluzia că în acest ocol raportul dintre români și ruteni era aproape egal – 936 de familii românești (43,07%) și 1071 de familii rutene (49,28%). Aici, în ocolul Prutului de Jos, granița etnică între români și ruteni se profilează vădit. La sud-est de linia Jucica–Zadobruica–Șerăuți–Cernaucă preponderența românilor era evidentă, rutenii constituind în aceste sate o minoritate neînsemnată. La apus de această linie era preponderent elementul rutean, dar românii în aceste sate mai constituiau încă circa 20–40% din populație. Recensământul mai înregistrează 71 de familii de ruși (3,26%) și circa 64 de familii evreiești (2,94%). Din totalul de 16 familii de țigani 12 se aflau în satul Lujeni.

Mai rămâne să menționăm că recensămintele rusești nu oferă date statistice despre satul Sadagura. Această localitate a fost întemeiată în 1770 de către baronul Peter Gartenberg și în perioada 1771–1774 aici a funcționat o monetărie care deservea armata rusă. La intrarea trupelor austriece monetăria era deja desființată. Din cauza lipsei datelor statistice nu se poate aprecia structura etnică a localității. Putem numai presupune că la Sadagura locuiau atunci ruteni, români, precum și evrei și nemți, care au fost aduși aici de baronul Gartenberg pentru a asigura funcționarea monetăriei.

c) *Ocolul Nistrului*. Fiind așezat în partea de nord a ținutului Cernăuți, în imediata apropiere de granița Galiției, ocolul vizat a fost cel mai afectat de migrația rutenilor din Țara Leșească. Deja la 1774 românii în acest ocol constituiau numai circa un sfert din totalul populației. La recensământul din 1774 în acest ocol au fost menționate 35 de sate (inclusiv 7 sate de răzeși și 3 sate ale diferitor mănăstiri). Ca și în ocolul Prutului de Jos într-un șir de sate de aici erau case pustii, deoarece mulți locuitori din cauza grozăviilor războiului se refugiau în păduri și în munți.

În ce privește componența națională tabloul era următor: din totalul de 1654 de familii 371 (22,43%) erau românești, pe când 1173 (70,92%) – rutene. Din 1251 de familii de birnici 221 erau de români, 997 – de ruteni și 32 – de ruși. În același timp, din 28 de familii de mazili și ruptași numai 6 erau ruteni, restul fiind de origine română. Populația românească trăia mai cu seamă în sud-estul ocolului și era concentrată în 7 sate așezate la hotar cu ținutul Hotin: Vaslăuți, Cuciurul Mic, Verbăuți, Jurcăuți, Boianciuc, Horoșăuți și Dobronăuți. Aici locuiau 154 de familii de români și 192 de familii de ruteni. În ocolul Nistrului mai locuiau 55 de familii de evrei (3,32%), 44 de familii de ruși (2,66%). La Luca erau 4 familii nemțești. În tot ocolul au fost înregistrate numai 5 familii de țigani.

d) *Ocolul Ceremuşului*. Acest ocol era aşezat între râurile Prut, Ceremuş şi în apropierea râului Siret. Recensământul din 1774 a înregistrat în ocolul Ceremuşului 22 de sate, dintre care 9 sunt menţionate ca moşii de răzeşi, 2 sate aparţineau mănăstirilor. Majoritatea preponderentă a stăpânilor, însă, şi în acest ocol era din vechi familii de boieri moldoveni. Analizând structura etnică a populaţiei în acest ocol, se poate constata o prevalare uşoară a rutenilor. Din totalul de 1305 familii 537 (41,15%) erau româneşti şi 617 (47,28%) – rutene. Din 785 de birnici 258 erau români, 444 – ruteni, 12 – ruşi şi 71 – evrei. În acelaşi timp, din 45 de mazili şi ruptaşi numai 6 erau ruteni; din 49 de şleahte – 40 români şi 9 – ruteni; din 97 de călăraşi 67 erau români şi numai 30 – ruteni; din 15 împlători 12 erau români şi 3 – ruteni. În satele Broscăuţi, Costeşti şi Carapciu elementul românesc era preponderent. Aceste sate sunt aşezate în partea de sud-est. În satele Banila de Sus, Banila de Jos şi Vijniţa, aşezate în valea Ceremuşului la hotar cu Galiţia, numărul românilor era mai mic de 15%. În celelalte sate raportul dintre români şi ruteni oscila între 40% şi 60%. La Vijniţa din totalul de 137 de birnici 71 erau evrei. În comparaţie cu satele din celelalte ocoale în ocolul Ceremuşului erau mai mulţi evrei – 115 familii (8,81%). Din cele 18 familii de ȕigani 6 erau la Hliniţa şi 6 la Banila de Jos.

Înainte de a analiza structura demografică a celorlalte ȕinuturi ar fi necesară o recapitulare asupra ȕinutului Cernăuţi. La momentul anexării Bucovinei în acest ȕinut existau 106 localităţi (reamintesc că aici nu sunt incluse cele 16 sate din zona Herţei). Din aceste localităţi 28 erau sate răzeşeşti, 16 sate aparţineau diferitor mănăstiri, iar 6 sate erau moşii a episcopiei Rădăuţi.

Recensământul din 1774 a constatat existenţa a 411 case pustii în ȕinut. Toate aceste case se aflau în satele dintre Prut şi Nistru. În ansamblu în ȕinutul Cernăuţi deja puţin prelua populaţia ruteană. Numai în ocolul Târgului domina elementul românesc, iar în ocolul Nistrului românii constituiau mai puţin de un sfert din totalul populaţiei.

Dacă admitem că în fiecare familie erau în medie câte 5 persoane, atunci se poate trage concluzia că în ȕinutul Cernăuţi în 1774 în cele 6436 de familii locuiau 32180 de persoane. Dintre acestea românii formau 2703 familii (13515 de persoane; 42%); rutenii – 3088 fam. (15440 pers.; 47,98%); evreii – 353 fam. (1765 pers.; 5,48%); ruşii – 219 fam. (1095 pers.; 3,4%); ȕiganii – 44 fam. (220 pers.; 0,68%); nemȕii – 19 fam. (95 pers.; 0,29%); mai existau, de asemenea, 7 familii greceşti, 2 familii poloneze şi o familie bulgară. Desigur, aceste date statistice sunt aproximative. Prin analiza antroponimică a numelor mici (de botez) şi a numelor de familie ale capilor de familie nu se poate aprecia cu deplină exactitate apartenenţa etnică a locuitorilor, dar cred că, totuşi, datele expuse mai sus reflectă clar situaţia demografică a ȕinutului Cernăuţi.

ȕinutul Câmpulung-Cernăuţi

Un alt ȕinut, care după 1775 în întregime a rămas în Bucovina ocupată, era ȕinutul Câmpulung-Cernăuţi (numit şi Câmpulung-Rusesc), situat în partea muntoasă a Bucovinei, la hotar cu Pocuȕia. Satele erau aşezate în văile râurilor

Ceremuș și Putila. Materialele recensământului din 1774 nu ne oferă informații despre acest ținut, de aceea pentru o analiză a situației etno-demografice a ținutului respectiv, am recurs la o metodă comparativă a datelor înregistrate de alte recensăminte.

Conform recensământului rus din 1772–1773 acest ținut era împărțit în 2 unități administrative: ocolul Câmpulung (satele din valea Ceremușului) și districtul Putila (localitățile din valea râului Putila). În ocolul Câmpulung se aflau 6 sate: Vatra Câmpulung, Iablonița, Câmpulung, Stebni, Răstoace și Zaharici, în care au fost înregistrate 422 de case locuite și 36 de case pustii. În districtul Putila se aflau 4 localități: Vatra Putilei, Gura Putilei, Plosca și Marenici, în care erau 514 case locuite și 30 de case părăsite. În total (conform recensământului rus) în acest ținut existau 936 de case locuite și 66 de case pustii²⁵.

Recensământul austriac din 1775 a înregistrat în ținutul Câmpulung-Cernăuți 3 sate mari: Putila, Câmpulung și Răstoace cu 21 de cătune, în care locuiau 962 de familii²⁶. Pe de altă parte, informațiile lui Werenka indică existența în acest ținut a 15 localități, în care erau așezate 1156 de familii²⁷. Comparând aceste informații diferite, consider că acele 66 de case înregistrate de recensământul rus ca fiind pustii, în realitate erau populate. Mai degrabă mulți locuitori au evitat să se înscrie în tabel, deoarece se temeau să nu fie supuși la noi impozite. Trebuie, de asemenea, să luăm în considerație așezarea dispersată a caselor în condițiile muntoase. În baza acestor argumente putem conchide că populația ținutului Câmpulung-Cernăuți era de circa 1000 de familii (5000 de locuitori).

Ținutul era populat de huțuli. Pavel Țugui în articolul său, de asemenea, susține că toți locuitorii acestui ținut la 1774 erau huțuli. Ion Nistor menționa că la începutul administrației militare numărul huțulilor în Bucovina era de circa 6000 de persoane²⁸. În perioada de dominație austriacă în acest ținut nu a fost întemeiată nici o colonie, el mai puțin decât toate a cunoscut procese de migrație a populației. În 1774 cel mult 5% din populația acestui ținut ar fi putut să fie de origine românească, restul erau huțuli. Astfel, în ținutul Câmpulung-Cernăuți la începutul administrației militare erau circa 50 de familii de români (250 de oameni), 948 de familii de huțuli (4740 de persoane), 1 familie evreiască și 1 familie de țigani.

Ținutul Câmpulung-Suceava

Ținutul Câmpulung-Suceava (numit și Câmpulung-Moldovenesc) era așezat în zona muntoasă din sud-vestul Bucovinei. Materialele catagrafiei din 1772–1773 nu conțin informații despre acest ținut, iar conform datelor recensământului din 1774 ținutul Câmpulung-Suceava cuprindea 15 sate. Dintre acestea satele Crucea și Bistrița au fost retrocedate Moldovei.

Satele acestui ținut nu aveau proprietăți feudale. Această realitate dovedește că ținutul Câmpulung-Suceava își păstrase o mare autonomie. Conform recensământului rus din 1774 în 13 sate din acest ținut locuiau 1447 de familii, dintre care 1239 erau birnici. Țiganii erau concentrați în două localități: la Voroneț – 18 familii și la mănăstirea Moldovița – 35 de familii. La Rușii Moldoviței din 123 de familii 109 erau de huțuli. Din 12 familii de

evrei 10 locuiau la Vatra Câmpulung. Rezumând toate datele referitoare la populație, obținem următoarea situație demografică pentru ținutul Câmpulung-Suceava: din totalul de 1447 de familii (7235 de persoane) 1196 fam. (5980 pers.) erau de români, ceea ce constituie 82,6% din populația ținutului; 125 fam. (625 pers.; 8,6%) – huțuli; 53 fam. (265 pers.; 3,66%) – ruși; 54 fam. (270 pers.; 3,7%) – țigani; 12 fam. (60 pers.; 0,8%) – evrei. În afară de acestea au mai fost înregistrate 3 familii de sași (nemți), 2 familii de slovaci, 1 familie de secui și 1 familie de greci.

Ținutul Suceava

În preajma ocupării Bucovinei de către Austria ținutul Suceava consta din 5 ocoale și “satele cu salvogardie” (17 sate). După toate delimitările de graniță în Bucovina ocupată au rămas 36 de sate din ocolul Berhomet, împreună cu târgul Siret, 29 de sate din ocolul Vicovilor, 15 sate din ocolul de Mijloc, împreună cu târgul Suceava, 16 sate din ocolul Siretului de Sus și 11 “sate cu salvogardie”. În total 105 sate și 2 târguri din ținutul Suceava au fost ocupate de austrieci.

Recensămintele din 1772–1773 și 1774 ne oferă mai puține informații despre acest ținut, decât, să zicem, despre ținutul Cernăuți. Recensământul din 1772–1773 oferă date numai despre 22 de localități din ocolul Berhomet, iar recensământul din 1774 cuprinde întregul ținut Suceava. Cu părere de rău, nu au fost înregistrate numele (mic și de familie) ale capilor de familie. Din cauza caracterului rezumativ al datelor recensământului despre ținutul Suceava nu e posibilă folosirea metodei antroponimice la determinarea raportului numeric între români și ruteni în această unitate teritorial-administrativă.

În partea de nord a ținutului se afla *ocolul Berhomet*, care aproape în întregime a fost încorporat de Austria. Numai satele Verpole, Grimești, Bălilești, Lozna, Derțca, Călinești, Vlădeni și Tureatca au rămas la Moldova. În teritoriul ocupat locuiau 1134 de familii, dintre care 737 de familii erau birnici. Am menționa aici numărul mic de evrei – numai 2 familii.

Deoarece nu a fost înregistrat numele (mic și de familie) ale capilor de familie, este greu de apreciat cu deplină exactitate raportul numeric dintre români și ruteni. Se poate accepta că deja atunci în acest ocol din partea de nord a ținutului exista o minoritate neînsemnată de ruteni. Referitor, însă, la unele sate, ca Berhomet, Lucavăț, Jadova, Comarești și Panca, așezate în partea de nord-vest a ocolului, dacă comparăm datele de aici cu cele din localitățile învecinate din ocolul Ceremușului, se poate admite că atunci în ele exista o minoritate mai numerică de ruteni și huțuli. Cu timpul ele au fost masiv rutenizate și astăzi sunt localități populate de ucraineni. Cu excepția satelor enumerate s-ar putea admite existența țăranilor ruteni în satele Camenca, Volcineț, Hliboca. Astfel, în 1774 populația acestui ocol consta din circa 991 de familii românești (87,4%), 70 de fam. de huțuli (6,2%), 50 fam. de ruteni (4,4%), 10 fam. de țigani, 9 fam. de ruși, 2 fam. de evrei și 2 fam. de “turci botezați”.

În *ocolul Vicovilor*, care în întregime a rămas în Bucovina anexată, locuiau 1162 de familii. În acest ocol trăiau un număr mare de țigani, cu preponderență pe lângă mănăstiri. Astfel, la Putna au fost înregistrate 87 de

familii, la Solca – 23 și la Humor – 20 de familii. În acest ocol nu a fost înregistrat nici un evreu, în schimb sunt menționați 5 “turci botezați”. În total în ocolul Vicovilor din 1162 de familii (5810 persoane) 148 de familii (circa 740 de persoane; 12,7%) erau de țigani și 5 familii turcești. Restul erau români.

Din *ocolul de Mijloc* în Moldova au rămas satele Plopeni, Fetești, Salcea și Poiana Pustie. Înainte de o analiză generală a structurii demografice în acest ocol este necesar, în primul rând, să facem unele referiri la târgul Suceava. Recensământul înregistrează la Suceava 365 de case, inclusiv “25 de armeni străini și 45 de alți străini”²⁹. De aceea am considerat pentru Suceava mai reală suma de 295 de familii. Cu atât mai mult că recensământul lui Spleny a înregistrat în acest târg numai 76 de familii, fără însă a fi incluși în această sumă negustorii, armenii, evreii și țiganii³⁰. În ocolul de Mijloc au fost înregistrate 71 familii de țigani, dintre care 25 – în satul Rușii și 39 – la Suceava. În total în acest ocol, conform recensământului rus, locuiau 851 de familii (4255 de persoane). Dintre acestea 105 familii erau evreiești – 12,3% (toți evreii locuiau la Suceava); 55 familii de armeni – 6,5%; 71 familii de țigani – 8,3% și o familie de turci.

Din *ocolul Siretului de Sus* numai 16 localități au fost incluse în Bucovina anexată, restul satelor continuând să rămână în componența Moldovei. În aceste localități trăiau 405 familii sau circa 2025 de persoane. Dintre acestea 14 familii erau de țigani și 2 familii de evrei.

Cu excepția localităților din ocoalele menționate existau în ținutul Suceava un șir de localități care în timpul ocupației rusești au fost scutite de impozite. Majoritatea acestor localități erau așezate în jurul episcopiei Rădăuți și pe lângă mănăstiri și se numeau “satele cu salvogvarde”, în total 17. În Moldova au rămas satele Dobronăuți, Bogdănești, Litenii, Sirețel, Joldești și mănăstirea Burdujeni. Aceste localități nu erau așezate compact, ci răzleț în partea centrală și de sud a ținutului, aveau o administrație specială și se supuneau episcopiei Rădăuților. Toate erau moșii mănăstirești, în care locuiau atunci 1126 de familii. Din 78 de familii de țigani 30 de familii erau la Rădăuți, 21 – la Mitocul Dragomirnei, 12 – la mănăstirea Sf. Ilie. În afară de țigani populație de altă naționalitate nu a fost înregistrată.

În total în 1774 în ținutul Suceava, care cuprindea 105 sate și 2 târguri, locuiau 4677 de familii sau circa 23385 de persoane. Majoritatea covârșitoare a populației era de origine români – circa 4055 fam. (20275 pers.; 86,7%). În ținut au fost înregistrate 321 de familii de țigani, ceea ce constituia 6,86% din totalul populației. Din aceste familii 280 locuiau la mănăstirile Putna, Solca, Humor, Sf. Ilie, la Mitocul Dragomirnei, la Rădăuți (la episcopie), la Suceava (la mitropolie) și în satele Rușii, Stupca și Costâna. Din 109 familii evreiești 105 locuiau în târgul Suceava. De asemenea la Suceava locuiau 55 de familii de armeni. În ocolul Berhomet am consemnat existența a circa 70 de familii de huțuli, circa 50 de familii de ruteni și 9 familii de ruși la Budeniț.

După cum am menționat deja caracterul rezumativ al datelor recensământului despre ținutul Suceava a lipsit cercetătorii de posibilitatea de a utiliza metoda antroponimică referitor la românii și rutenii din ținut. Totodată, unii indici permit a presupune că în 1774 în partea centrală și de sud a ținutului practic nu existau familii rutene. Chiar și după 144 ani de dominație austriacă,

după colonizări și migrații, după rutenizarea Bucovinei, în satele acestui ținut procentul ucrainenilor a rămas foarte mic.

Tot aici este cazul unor explicații privind un șir de localități, și anume: Cerepcăuți, Gărbăuți, Negostina, Rogoșești, Ghindești, Tărășeni, Davideni, Hatna, Gropana, Bălcăuți, Sinăuții de Jos, Corcești, Slobozia Comarești ș.a., care nu au fost înregistrate nici de recensămintele rusești, nici de recensământul lui Spleny. Despre aceste sate am putea spune că majoritatea din ele, așezate în apropierea orașului Siret, au fost întemeiate sau repopulate în perioada administrației militare, când Bucovina a fost supusă unor masive procese migratoare, și în aceste sate au sosit treptat mulți ruși din Galiția. Drept urmare, la finele dominației austriece ucrainenii, în cea mai mare parte sosiți aici în această perioadă, constituiau în satele menționate grosul populației. În același timp, majoritatea satelor din ținutul Suceava care au fost populate până la anexarea Bucovinei de către Austria, și-au păstrat caracterul românesc în decursul întregii perioade de ocupație.

În încheiere să încercăm o ochire generală asupra structurii demografice a populației în întreg ținutul bucovinean. Înainte de ocupare de către Austria în Bucovina existau 233 sate și 3 târguri, în care locuiau 13560 de familii sau circa 67800 de locuitori (pe baza recensămintelor rusești din 1772-1773 și 1774). Din totalul populației - 8004 familii (circa 40020 de persoane) erau românești și constituiau circa 59,03% (vezi Tabelul din Anexă). 3138 de familii (15690 de persoane; 23,14%) erau rutene și locuiau preponderent în ținutul Cernăuți, iar în zona dintre Prut și Nistru formau majoritatea. Am mai constatat că 1143 de familii (5715 persoane; 8,43%) erau de huțuli, majoritatea covârșitoare a acestora locuiau în ținutul Câmpulung-Cernăuți. 281 de familii (1405 persoane; 2,07%) erau de ruși și majoritatea lor trăiau în nordul Bucovinei. Din 475 de familii de evrei (2375 de persoane; 3,5%) 276 de familii locuiau la Cernăuți, Suceava și Vijnița. Aproape toate celelalte familii evreiești trăiau în ținutul Cernăuți, fapt ce ne dovedește că ei erau veniți din Galiția. În Bucovina se mai aflau atunci 420 de familii de țigani (2100 de persoane; 3,1%), majoritatea cărora locuiau în sudul Bucovinei pe lângă mănăstiri. La Suceava locuiau 55 de familii de armeni (275 de persoane; 0,4%). Trăiau atunci în Bucovina și circa 22 de familii nemțești, dintre care circa 15 familii, presupun, locuiau la Sadagura.

Astfel, materialele recensămintelor din anii 1772-1773 și 1774 ne-au permis să determinăm în general raportul dintre etniile conlocuitoare pe teritoriul viitoarei Bucovine la momentul anexării de către Imperiul habsburgic. La 1774 acesta era un teritoriu al Moldovei unde trăia o populație majoritară românească. Fiind, însă, așezat la hotar cu Galiția, el cuprindea și localități populate de ruși, fapt firesc și caracteristic pentru orice margine de spațiu etnic. Aceste așezări nu prezentau unități autonome, ci erau încadrate în sistemul politico-administrativ al țării. Caracterul românesc al ținutului nu era în nici un fel contestat. O dovadă în plus ne servește chiar raptul Bucovinei: Austria n-a evocat drept motiv pentru anexare caracterul ei național, ce ar fi diferit de restul Moldovei, ci necesitatea de a avea legătură dintre Transilvania și Galiția de curând anexată.

SUMMARY

On the basis of anthroponymical analysis of the 1772-73 and 1774 censuses, the author specifies the ethnic composition of the Northern Moldova population on the eve of the region's annexation by the Habsburg Empire. In the period in question, there were 13 560 families (59.03% Romanian and 33.64% Ukrainian) living in the territory of the future Bukovina. Thus, from the ethnic point of view, in 1774 the territory of Bukovina annexed to Austria constituted a component part of Moldova.

NOTE

- ¹ J. Polek, *Ortschaftsverzeichnis der Bukowina aus dem Jahre 1775* // *Jahrbuch des Bukowiner Landes-Museums* (în continuare - *JBLM*), Czernowitz, 1/1893, p. 27-44.
- ² *Ibidem*, p. 39.
- ³ J.V. Goehrlert, *Die Bukowina* // *Mittheilungen der k.k. geographischen Gesellschaft* (în continuare - *MGG*), Viena, 18/1875, p. 114.
- ⁴ J. Polek, - Major Friedrich von Mieg, *Topographische Beschreibung der Bukowina* // *JBLM*, p. 11-12.
- ⁵ J. Polek, *Die Vereinigung der Bukowina mit Galizien im Jahre 1786* // *JBLM*, 8/1900, p. 53-54.
- ⁶ V.F. Klun, *Statistik von Oesterreich-Ungarr.* Wien, 1876, p. 333.
- ⁷ Andreas Mikulicz, *Kulturzustände im Herzogthume Bukowina (1775-1875)*. Cernăuți, 1878.
- ⁸ Ion Nistor, *Românii și rutenii în Bucovina*. Buc., 1915; Idem, *Istoria Bucovinei*. Buc., 1991; Idem, *Der nationale Kampf in der Bukowina*. Buc., 1918; Aurel Morariu, *Bucovina 1774-1914*. Buc., 1915; Teodor Bălan, *Din istoricul Câmpulungului Moldovenesc*. Buc., 1960.
- ⁹ Ion Nistor, *Românii și rutenii în Bucovina*, p. 156.
- ¹⁰ Ion Nistor, *Istoria Bucovinei*, p. 17.
- ¹¹ Nicolae Ciachir, *Din istoria Bucovinei (1774-1944)*. Buc., 1993, p. 38.
- ¹² Н.В. Кабузан, *Экономическая ситуация в Галиции и на Буковине в конце XVIII - начала XIX в.* // *Проблемы исторической демографии СССР и Западной Европы*. Кишинев, 1991, с. 88.
- ¹³ *Moldova în epoca feudalismului*. Volumul VII, Partea I, II, Chișinău, 1995.
- ¹⁴ *Moldova în epoca feudalismului*. Volumul VII, Partea I, p. 9.
- ¹⁵ П. Дмитриев, *Народонаселение Молдавии*. Кишинев, 1973.
- ¹⁶ *Moldova în epoca feudalismului*. Volumul VII, Partea I, p. 53-54, 65-66, 116-131.
- ¹⁷ *Ibidem*, p. 242-260, 336-353, 370-458.
- ¹⁸ Pavel Țugui, *Populația Bucovinei între anii 1772-1774* // *Academica*, Buc., 1992, Nr. 4 (16), p. 4-5.
- ¹⁹ Ion Popescu, *De ce românii din Țara Fagilor sunt tratați în conformitate cu legea lui Murphy: adevărul învinge totdeauna în 3 din 7 cazuri* // *Glasul Bucovinei*, Cernăuți-București, 2/1994, pag. 17.
- ²⁰ J. Polek, *Ortschaftsverzeichnis...*, // *JBLM*, 1/1893, p. 27-44.
- ²¹ R. Kaendl, *Geschichte von Czernowitz von den ältesten Zeiten bis zur Gegenwart*. Czernowitz, 1908, p. 185.
- ²² *Moldova în epoca feudalismului*. Volumul VII, Partea I, p. 119-122.
- ²³ D. Werenka, *Topographie der Bukowina zur Zeit ihrer Erwerbung durch Oesterreich (1774-1785)*. Czernowitz, 1895, p. 173-177.
- ²⁴ J. Polek, *Ortschaftsverzeichnis...*, // *JBLM*, 1/1893, p. 30-39.
- ²⁵ *Moldova în epoca feudalismului*. Volumul VI, Partea I, p. 65-66.
- ²⁶ J. Polek, *Ortschaftsverzeichnis...*, // *JBLM*, 1/1893, p. 30-39.
- ²⁷ D. Werenka, *op. cit.*, p. 173-177.
- ²⁸ Ion Nistor, *Der nationale Kampf in der Bukowina*. Buc., 1918, p. 58.
- ²⁹ *Moldova în epoca feudalismului*. Volumul VII, Partea I, p. 343.
- ³⁰ J. Polek, *Ortschaftsverzeichnis...*, // *JBLM*, 1/1893, p. 30-39.

COMPONENTA NAȚIONALĂ A POPULAȚIEI BUCOVINEI LA 1774
(numărul de familii pe ocoale și ținuturi)

Denumirea ocoalelor și ținuturilor	Sate	Ținuturi	Populația totală (familii)	Fam. de români	Fam. de rușeni	Fam. de ruși	Fam. de evrei	Fam. de Țigani	Fam. de armeni	Fam. de nemți	Fam. de greci	Fam. de turci	Fam. de alte naț.
ȚINUTUL CERNĂUȚI													
Ocolul Târgului	13	1	1304	859 65,9%	227 17,4%	86 6,6%	119 9,1%	5			7		1
Ocolul Prutului	35		2173	936 43,1%	1071 49,3%	71 3,3%	64 2,9%	16 0,7	15				
Ocolul Nistrului	35		1654	371 22,4%	1173 70,9%	44 2,6%	55 3,3%	5	4				2
Ocolul Cereanușului	22		1305	537 41,1%	617 47,3%	18 1,4%	115 8,8%	18 1,4%					
Total în Țin. Cernăuți	105	1	6436	2703 42%	3088 48%	219 3,4%	353 5,5%	44 0,7%	19		7		3
ȚINUTUL CÂMP-CERNĂUȚI	10		1000			948 94,8%	1	1					
ȚINUTUL CÂMP-SUCEAVA	13		1447	1196 82,6%		125 8,6%	12 0,8%	54 3,7%	3		1		3
ȚINUTUL SUCEAVA													
Ocolul Berhomiet	35	1	1134	991 87,4%	50 4,4%	70 6,2%	2	10 0,9%				2	
Ocolul Vicov	29		1162	1009 86,8%				148 12,7%				5	
Ocolul de Mijloc	14	1	851	619 72,7			105 12,2%	71 8,3%	55 6,5%			1	
Ocolul Siret	16		405	389 96%			2	14 3,4%					
Satele cu salvogvar	11		1125	1047 93%				78 7%					
Total în Țin. Suceava	105	2	4677	4055 86,7%	50 1,1%	70 1,5%	109 2,3%	321 6,9%	55 1,2%			8	
TOTAL ÎN BUCOVINA: familii persoane procente	233	3	13560 67800	8004 40020 59,03%	3138 15690 23,14%	1143 5715 8,43%	281 1405 3,5%	420 2100 3,1%	22 110 0,4%		8 40	8 40	6 30

COMUNICĂRI

Vitalie Văratec

ÎMPROPRIETĂRIREA ÎNSURĂȚELOR DE CĂTRE STATUL ROMÂN ÎN SUDUL BASARABIEI LA 1878

În evoluția agriculturii Basarabiei din secolul al XIX-lea un loc important aparține procesului de lichidare a servituților și împrăștierea a foștilor clăcași de către autoritățile române prezente în sudul provinciei între 1857–1878. Începutul acestei acțiuni a fost marcat prin actul domnitorului A.I. Cuza de decretare a legii rurale la 14/26 august 1864. Fenomenul clăcășiei în zona administrației românești din stânga Prutului avea o prezență limitată în spațiu, fapt ce a determinat aplicarea clauzelor legii doar în perimetrul județului Cahul. Ca rezultat al transpunerii în practică a majorității articolelor legii rurale pe întreg teritoriul României de atunci, inclusiv județul Cahul, foștii pontasi au fost împrăștiți, devenind astfel un potențial element al economiei de piață¹. Or, împrăștierea cu pământ a foștilor clăcași nu putea fi considerată ca încheiată atâta timp cât statul român nu asigurase realizarea prevederilor art. 5 și 6 din legea rurală, mai exact, garantarea facultății “de a primi pământ pe moșiile Statului” unor categorii de săteni care la reforma agrară din 1864 “nu aveau dreptul de a primi locuri de hrană și celelalte” (familiile tinere numite “însurăței” sau “spornici” care la momentul promulgării legii rurale nu aveau oferite loturi de hrană din partea proprietarilor, precum și acei săteni pentru care 2/3 din moșii au fost insuficiente de a le împlini “întinderea locurilor legiuite”)². Deși vânzarea loturilor pe moșiile statului era concepută ca o continuare și o completare a procesului general de împrăștiere a țăranimii române, legea rurală stabilind și modalitățile concrete de realizare a acestui obiectiv³, intrarea celor îndreptățiți în posesia pământului prevăzut a rămas doar un deziderat timp de peste un deceniu. Este adevărat că în acei ani executivul țării a întreprins numeroase eforturi în vederea urgentării realizării acțiunii în cauză⁴. În 1873, spre exemplu, când guvernul a cerut autorităților județene efectuarea lucrărilor de constatare a “spornicilor însurăței”, prefectul de Cahul între primii din România a oferit informația solicitată⁵.

Pe la 1876 o eventuală tergiversare a problemei împrăștiării

însurăteilor risca să provoace izbucnirea unor nemulțumiri în rândurile țăranilor, fapt sesizat de către guvernele liberale venite la cârma țării în primăvara-vara aceluiași an⁶. Noua echipă guvernamentală a manifestat un interes sporit pentru definitivarea procesului de împrăștiere a pământului plugarilor. Într-un raport prezentat în octombrie 1876 corpurilor legiuitoare, Administrația generală a domeniilor statului relatează: "Chestiunea împrăștiării însurăteilor fiind deasemenea obiectul celei mai serioase și călduroase preocupări, am luat toate dispozițiunile cerute ca să se efectueze în timpul cel mai scurt și să devie un fapt împlinit, căci numai astfel se va da acea dreaptă satisfacțiune legitimirilor așteptări ale unei însemnate părți a populațiunii Țării noastre"⁷.

La 27 octombrie/ 8 noiembrie 1876 președintele Consiliului de miniștri și titularul portofoliului de la finanțe, I.C.Brătianu, a emis o circulară către prefecți prin care făcea cunoscută intenția guvernului de a urgenta "aplicarea părții din legea rurală, relativă la împrăștierea pe moșiile Statului a însurăteilor și a celorlalte categorii de săteni în drept, conform art. 5 și 6 din zisa lege, rămase neaplicate până acum". Prim-ministrul prescria adresatilor "a vă ocupa de punerea în lucrare a dispozițiilor cuprinse în instrucțiunile alăturate, cu activitatea și interesul ce se datorește acestei chestiuni importante"⁸. Circulara a fost însoțită și de "Instrucțiuni pentru aplicarea art. 5 și 6 din legea rurală", document oficial special care stabilea procedura concretă de împrăștiere a plugarilor pe moșiile statului. Prin art. 3 al legii se recunoștea dreptul la lot de hrană pe domeniul statului: sătenilor care la 1864 aveau casă și grădină în vatra satului, dar, nefăcând pontul, nu au putut obține și pământ în țarină; foștilor clăcași de pe moșiile a căror 2/3 au fost insuficiente pentru acordarea loturilor prevăzute de legea rurală; familiilor de tineri însurăteți din anii 1863 și 1864 "căroră până la promulgarea legii nu le-a fost dat încă locurile legiuite"; la fel și capilor de familii care la decretarea legii rurale "se aflau sub steaguri" (în armată)⁹.

În fiecare județ urma să se creeze o comisie alcătuită din prefect, în calitate de președinte, un membru al comitetului permanent județean și primarul comunei în care își avea aplicare art. 5 și 6 din legea rurală. Comisia era obligată a pregăti, în baza constatărilor efectuate, tabelele pentru "sătenii în drept a se împrăști pe moșiile statului", precum și a asigura realizarea actului de împrăștiere. Rezultatele activității constatatoare a comisiei se treceau în procesele-verbale pentru fiecare comună, care, împreună cu tabelele și actele justificative ale dreptului familiilor la împrăștiere, trebuiau înaintate la administrația domeniilor, al cărei delegat se ocupa de aplicarea ulterioară de punere a noilor proprietari în posesia pământului. Cu concursul inginerului de la această administrație era stabilit exact locul împrăștiării, se delimita și se hotărâcea "partea de moșie dată". Noii stăpâni ai loturilor puteau să completeze o comună deja existentă sau să întemeieze alta nouă. Comisia mai avea și sarcina de a documenta rezultatele acțiunii de împrăștiere, prezentând Ministerului de finanțe "declarațiunea legalizată" din partea locuitorilor "că au primit în stăpânire pământurile date". În "Instrucțiune" se mai specifica că "nu se putea da unei familii mai mult de 12 pogoane sau 5 fâlci^{**}". Cuantumul pentru fiecare localitate urma a fi

⁶ 1 pagon = 5011,7891 m².

^{**} 1 falce = 14321,952 m².

determinat și de prevederea potrivit căreia “nu se va atinge a treia parte a moșiei rezervată arendașilor prin contracte”. Fiecare familie obținea lotul rezervat în schimbul “despăgubirii cuvenită Statului, socotită câte 5 galbeni pogonul”. Avantaje suplimentare erau acordate gospodăriilor țărănești constituite în comunele noi înființate¹⁰.

Transpunerea în practică a dispozițiilor circularei și a “Instrucțiunilor” a fost împiedicată de declanșarea în primăvara anului următor, 1877, a războiului româno-ruso-turc. Prin participarea și jertfa de sânge adusă pe câmpul de bătaie, România a reușit obținerea multășteptatei independențe, care a fost însă condiționată de pierderea sudului Basarabiei¹¹. În situația când reanexarea teritoriului basarabean de către ruși cu sprijinul puterilor europene devenise iminentă, înproprietărea înșurăteilor în această zonă apărea ca o chestiune de onoare, prin a cărei realizare statul român își încheia misiunea modernizatoare în stânga Prutului. Mai ales că o asemenea acțiune de definitivare a legii rurale în județul Cahul era așteptată cu nerăbdare de mulți ani. În decembrie 1876, spre exemplu, un grup de țărani din comuna Roșu, foști înrolați în armată în perioada aplicării legii rurale, au adresat o scrisoare guvernului în care mărturiseau că după “8 ani de serviciu cu zel” au fost obligați “a căuta hrana lor zilnică pe la diferiți proprietari și posesori cu orice preț”. O cerere similară au făcut Ministerului de finanțe în februarie 1877 și locuitorii fără pământ din satul Toceni, care își exprimau dorința de a obține terenuri cultivabile “pe proprietatea statului Hănăsenii Noi din plasa Tigheci județul Cahul, unde s-a format din nou un sat numit Filipeni”¹².

În vara anului 1878 când soarta războiului era hotărâtă, a devenit posibilă și revenirea la problema înproprietării înșurăteilor la scara întregii țări. Principiile și stipulațiile “Instrucțiunilor” întocmite în 1876 au fost preluate și confirmate în “Regulamentul de aplicațiune pentru executarea art. 5 și 6 din legea rurală”, promulgat de către domnitorul Carol I la 14/26 iunie 1878¹³. În noul document au fost incluse și unele precizări importante pentru facilitarea preconizatului act de înproprietăre. În cazurile moșiilor “întinse dar puțin populate” era prevăzută acordarea de suprafețe egale fiecărui locuitor înscris în liste de câte un pogon în vatra satului, pentru casă și grădină, și de câte 10 pogoane pământ de hrană în țărină”, iar pentru moșiile mai mici se admitea că “loturile se vor putea reduce după împrejurări, însă nu mai mici de șase pogoane în țărină și jumătate pogon în vatra satului”. În comunele noi înființate mai erau rezervate “în țărină 17 pogoane pentru preotul bisericii și 17 pogoane pentru învățătorul sâtesc”. Achitarea despăgubirilor către stat era prevăzută a se efectua “conform art. 50 din legea rurală”, adică în rate și prin intermediul Comitetului de lichidare a obligațiunilor rurale¹⁴. După publicarea în “Monitorul Oficial” a “Regulamentului”, mai mulți locuitori din satele Zărnești, Baurci Moldoveni, Moscovei, Burlacu, Gotești, Țiganca, Hănăsenii Noi, Borceag, precum și din târgul Leova, au solicitat loturi de hrană pe moșiile statului¹⁵.

La îndemnul ministrului de finanțe, I. Câmpineanu, “a proceda de îndată la formarea comisiunii ad-hoc și la lucrările de executare” stipulate prin articolele “Regulamentului”¹⁶, prefectul de la Cahul a creat comisia și a purces în fruntea ei la cercetarea situației existente în comune. La 13 iulie 1878 el informa Direcția domeniilor statului despre activitatea comisiei din primele săptămâni,

care s-a soldat cu încheierea a trei procese-verbale "pentru moșiile Zărnești, Baurci Moldoveni și Hănăsenii Noi, singurele pentru care comisiunea din 1876 a constatat și înscris pe locuitori în condițiunile art. 5 și 6 din legea rurală"¹⁷. Documentele pregătite de comisie oferă un amplu și detaliat tablou al potențialului funciar de care dispunea statul român la acel moment în județul Cahul pentru împroprietărirea tinerilor familii. Au fost examinate trei moșii, foste domenii mănăstirești și sechestrare de către stat, diferite ca întindere și caracter al terenurilor disponibile. După evaluarea suprafețelor intrate deja în posesia locuitorilor la 1865 în urma aplicării prevederilor legii rurale, s-a remarcat că pentru acordarea de loturi însurășeilor puteau fi utilizate 1658 fâlcii (la Hănăsenii Noi 1000 fâlcii, la Baurci Moldoveni 500 fâlcii și la Zărnești 158 fâlcii), suficiente pentru împroprietărirea a 397 familii. Până în luna iulie 1878, când comisia ad-hoc s-a deplasat la fiecare din moșiile menționate, în tabelele alcătuite încă din 1876 și păstrate la primărie erau înscrise 179 capi de familie, atât din comunele situate pe domeniile statului, cât și din cele mejeșe. Pentru Zărnești s-a recomandat ca locurile de casă și grădină să se ofere "în vatra satului", ce însemna că în comuna existentă erau așezați cu traiul noi locuitori pentru care era rezervat pământ în spațiul intra- și extravilan. Pe moșiile Hănăsenii Noi și Baurci Moldoveni, însă, s-a propus înființarea de noi localități, corespunzător Sarata și Cucoara¹⁸.

A urmat o scurtă corespondență în cadrul căreia Administrația domeniilor statului a cerut prefectului de la Cahul restituirea tuturor formularelor și tabelelor oficiale primite, dar neutilizate. Comisia la rândul său a cerut și a obținut informația despre noile completări făcute în listele pentru împroprietărire. În conformitate cu prevederile art. 2 din "Regulament", câte un exemplar al proceselor-verbale încheiate la cele trei moșii au fost expediate Administrației domeniilor statului pentru aprobare, care a și fost obținută la 14 septembrie 1876¹⁹. Celor îndreptățiți de la Zărnești și Hănăsenii Noi le-a fost încuviințată în caz de necesitate împroprietărirea chiar "peste partea rezervată arendașului prin contract". Prin notele Serviciului împroprietăririi sătenilor adresate prefectului de Cahul la 19 septembrie, Administrația domeniilor a acceptat pentru fiecare moșie împroprietărirea cu pământ a tuturor sătenilor "care au reclamat" și "al căror drept este recunoscut de Administrațiune", precum și a celor "care ar reclama comisiunei și al căror drept s-ar recunoaște de dânsa". Toate familiile incluse în liste obțineau fără excepție dreptul la "câte patru fâlcii pământ din care jumătate falce în vatra satului și trei jumătate fâlcii pământ de hrană în țarină", iar acelor care au case și care, prin urmare, nu ar voi sau nu li s-ar putea da loc în vatra satului, li se va da patru fâlcii în țarină²⁰.

Ministerul finanțelor a fost obligat să grăbească procesul împroprietăririi însurășeilor din județul Cahul, evidentă fiind lipsa de timp, deoarece Rusia exercita puternice presiuni în vederea retragerii autorităților române din stânga Prutului²¹. În asemenea circumstanțe guvernul de la București s-a văzut nevoit să renunțe la intenția inițială de înființare a noilor comune. Drept rezultat, locurile de case și grădini au fost repartizate în localitățile deja existente, iar parcelele din țarină urmau a se delimita cât mai aproape de locuințele împroprietăriților. Comisia ad-hoc a primit indicația de a rezerva în vetrele satelor Zărnești, Baurci Moldoveni, precum și a cătunului Filipeni, câte o falce

pentru locul de școală și o falce pentru piețe publice cu noi străzi. Fiecare din școlile comunale mai obținea și câte 6 fălci în țarină (școala din Hănăsenii Noi primea 12 fălci). Bisericele din aceste sate nu se împrăștiuau cu loturi în țarină, în tabele indicându-se că acestea s-au "dat din vechi"²², adică parohiile aveau în posesie pământul cuvenit încă de la etapa aplicării legii rurale din 1864²³.

Pentru efectuarea lucrărilor topografice pe teren, Administrația domeniilor statului a angajat pe inginerul hotarnic A. Ciuntuleac care a participat la lucrări similare și în 1865 și căruia cu ocazia delimitării pământului însurășilor i-a fost promisă o retribuție de "câte un leu și cincizeci bani de falce"²⁴. Comisia, avându-l pe prefectul I. Livescu în calitate de președinte și cu concursul inginerului topograf, s-a deplasat în zilele de 26 septembrie la moșia Zărnești, 28 septembrie la Baurci Moldoveni și 30 septembrie la Hănăsenii Noi, pentru fiecare încheind procese-verbale și recunoscând astfel dreptul a 232 familii "să se împrăștiuă fiecare pe câte un loc de 3 1/2 fălci pământ de hrană în țarină și 1/2 falce pentru casă și grădină în vatra satului". Au fost stabilite și documentate limitele exacte ale părților fiecărei moșii orânduite însurășilor. Constatările comisiei și-au găsit confirmarea și în actele de împrăștiuare eliberate celor trei comune împreună cu tabelele speciale unde erau trecute categoriile de terenuri comunale prevăzute pentru localul școlilor, piețele publice sau noile străzi, precum și în listele noilor împrăștiuări²⁵. Acestea din urmă confirmă că au fost satisfăcute practic toate cererile sătenilor fără pământ din satele Zărnești, Baurci Moldoveni, Hănăsenii Noi, precum și din comunele vecine Roșu, Țiganca, Gotești, Pelinei Moldoveni, Burlacu, Moscovei, Tatar Baurci, Chioselia Mică, Vadul lui Isac, Coștangalia. Prin acțiunea în cauză a fost reparată parțial nedreptatea comisă față de plugarii din târgul Leova la 1865, când proprietatea acestei moșii a reușit eschivarea de la împrăștiuarea clăcașilor. Pe pământul comunei Hănăsenii Noi au obținut loturi de hrană 49 familii de leoveni și 58 capi de familie din cătunul Filipeni²⁶.

Astfel, doar cu câteva zile înainte de retragere, administrația românească a reușit să încheie politica sa agrară în județul Cahul prin împrăștiuarea a 232 familii de țărani cu câte 4 fălci fiecare. La cele 928 fălci de pământ (812 fălci în țarină și 116 fălci în vatra satelor) s-au mai adăugat 31 fălci pentru uzul comunal (3 fălci în spațiul intravilan pentru localul a trei școli, 4 fălci pentru piețe publice, noi străzi și cimitir, 24 fălci în țarină cu statut de proprietate a școlilor). Rezultatul a fost confirmat și de către inginerul A. Ciuntuleac, care la 8 octombrie 1878, a doua zi după plecarea autorităților române din stânga Prutului, a adresat un raport despre activitatea sa, în care mai pretindea ca "pentru 959 fălci ce am delimitat și ridicat în plan să mi se elibereze suma de 1438 lei 50 bani socotit a câte 1 leu 50 bani de fiecare falce"²⁷. Rămâne să mai precizăm că la 2 noiembrie a.a. Administrația domeniilor a dispus "a se răspunde d-lui inginer Ciuntuleac suma de 1438 lei 50 bani (una mie patru sute treizeci și opt lei 50 bani) prețul a 959 fălci..."²⁸.

NOTE

¹ N. Adăniloaic, D. Berindei, *Reforma agrară din 1864*, București, 1967.

- ¹ *Lege rurală cu proclamațiunea Măriei Sale Domnitorului Principatelor Unite Române*, Edițiune oficială, București, 1864, p. 9; Vezi ANEXA 1.
- ² *Revista istorică*, 1994, nr. 1-2, p. 101-112.
- ³ N.Adăniloae, D.Berindei, *op. cit.*, p. 323-327.
- ⁴ *Arhivele Statului București*, fondul Ministerului de interne, Divizia comunală, dosar 96/1873, f. 1,2.
- ⁵ I.Mamina, I.Bulei, *Guverne și guvernanți (1866-1916)*. București, 1994, p. 41-43.
- ⁶ *Arhivele Statului București*, fondul Ministerului Agriculturii și Domeniilor, Direcția Contabilități, dosar 1875, f. 72v-73.
- ⁷ *Monitorul Oficial*, nr. 242 din 30 octombrie / 11 noiembrie 1876.
- ⁸ *Ibidem*.
- ⁹ *Ibidem*.
- ¹⁰ *Tratatul de pace de la Berlin*. Traducțiunea Ministerului afacerilor străine, București, Imprimeria Statului, Curtea Șerban Vodă, 1878, p. 12; N.Iorga, *Istoria românilor*, vol. X, pp. 218-220; N.Adăniloae, *Independența națională a României*. București, 1986, p. 362; S.Neagoe, *Istoria Unirii românilor (De la Căzu Vodă înțemeietorul la Ferdinand I întregitorul)*. București, 1993, p. 188-206.
- ¹¹ *Arhivele Statului București*, fond. Ministerul Agriculturii și Domeniilor, Împroprietărirea însurățeilor, Județul Cahul, dosar 1/1878, f. 10,11.
- ¹² *Monitorul Oficial*, nr. 135 din 20 iunie / 2 iulie 1878.
- ¹³ *Ibidem*.
- ¹⁴ *Arhivele Statului București*, fond. Ministerul Agriculturii și Domeniilor, Împroprietărirea însurățeilor, Județul Cahul, dosar 1/1878, f. 7-9, 14.
- ¹⁵ Cf. N.Adăniloae, D.Berindei, *op. cit.*, p. 331.
- ¹⁶ *Arhivele Statului București*, fond. Ministerului Agriculturii și Domeniilor, Împroprietărirea însurățeilor, Județul Cahul, dosar 1/1878, f. 3.
- ¹⁷ *Ibidem*, dosar 2/1878, f. 4-6; dosar 3/1878, f. 4-6; dosar 4/1878, f. 5-7.
- ¹⁸ *Ibidem*, dosar 2/1878, f. 6v; dosar 3/1878, f. 6v; dosar 4/1878, f. 7v-8.
- ¹⁹ *Ibidem*, dosar 2/1878, f. 3, 3v, 6v; dosar 3/1878, f. 6v, 8, 9; dosar 4/1878 f. 4, 4v, 7v, 8.
- ²⁰ S.Neagoe, *Unirea românilor*. București, 1993, p.188-206; I.Varta, *Rusia și chestiunea basarabeană în perioada războiului ruso-româno-turc (1877-1878)* // *Revista de istorie a Moldovei*, 1992, Nr. 3, p. 3-15.
- ²¹ Anexa 2c, 3c.
- ²² *Arhiva Națională a Republicii Moldova*, fond. 72, inv. 1, dosar 17, f. 119-120.
- ²³ *Arhivele Statului București*, fond Ministerului Agriculturii și Domeniilor, Împroprietărirea însurățeilor, Județul Cahul, dosar 4/1878, f. 4v.
- ²⁴ Anexa 2, 3, 4.
- ²⁵ Anexa 4c.
- ²⁶ *Arhivele Statului București*, fond. Ministerului Agriculturii și Domeniilor, Împroprietărirea însurățeilor, dosar 1/1878, f. 19.
- ²⁷ *Ibidem*, f. 19.

Anexa I

DECRETUL DE PROMULGARE A LEGII RURALE DIN 1864, 14/26 AUGUST*

...Art. V. Nu vor avea drept a cere pământul ce se dă sătenilor clăcași, după art. I al acestui decret, locuitorii oricăruia sat, care, prin învoieli speciale cu proprietarul moșiei, nu aveau decât casă și grădină în sat, fără a fi clăcași, și prin urmare nu aveau dreptul de a primi locuri de hrană și celelalte. Asemenea locuitori au însă facultatea de a primi pământ pe moșiile Statului.

Art. VI. Vor avea facultatea a se strămuta pe moșiile Statului cele mai apropiate:

a) Sătenii cărora, din două treimi ale moșiei, nu li se poate împlini întinderea locurilor legiuite.

* *Lege Rurală cu Proclamațiunea Măriei Sale Domnitorului Principatelor Unite Române*. Ediție oficială. București, 1864, p. 9.

b) Spornicii (însurăteii) ce nu vor avea locuri în cuprinderea legilor în ființă.

Și unii și alții, strămutându-se pe moșiile Statului, au voie de a se desface de casele și sădirile făcute de dânsii pe moșiile pe care le părăsesc, având comuna dreptul de preemțiune (răscumpărare).

Anexa 2

[a]

PRESCRIPT VERBAL

Anul 1878, luna Septembrie în 26 zile

Subsemnații, Iacov LIVESCU, prefect, Toma BLOHIN*, membrul Comitetului permanent, și Constantin NECULIȚĂ, primarul comunei ZĂRNEȘTI, membri ai Comisiunii ad-hoc pentru județul Cahul, înființată conform Regulamentului de aplicațiune pentru executarea art. 5 și 6 din legea rurală, publicat în *Monitorul Oficial*, Nr. 135 din 20 iunie 1878, venind la moșia Statului ZĂRNEȘTI din comuna ZĂRNEȘTI plasa COȘTANGALIA, după ce s-a dresat prescriptul verbal prevăzut la art. 2 și după ce s-a încuviințat de Administrația domeniilor Statului prin officia Nr. 32451 din anul curent către prefectura județului, a se înființa pe această moșie o comună formată de 33 capi de familie care să se împroprietărească fiecare câte un loc de 3 1/2 fălci pământ de hrană în țarină și 1/2 falce pentru casă și grădină în vatra satului.

Astăzi, în 26 ale lunii septembrie din anul 1878, conformându-ne dispozițiunilor zisului Regulament și art. 55 din legea rurală, am determinat pentru înființarea unei comune de 33 capi de familie pe această moșie, partea numită ZĂRNEȘTI pe ALMAGEA în limitele următoare: la Nord mărginită cu moșia Ghibanu-Răzești; la Sud cu moșia Zărnești a Statului; la Est tot cu moșia Zărnești despre movila Peșteana și la Vest despre pământul rural al locuitorilor împroprietăriți după legea din 1864 pe moșia Zărnești, în care porțiune dată acum se cuprinde și pământul școalei de 6 (șase) fălci în țarină, iar în partea de vatră a satului cu 1(una) falce locul școalei și cu 1(una) falce a pieței și a străzii care se va anexa pe lângă islazul și vatra satului a locuitorilor dinainte împroprietăriți pe moșia Zărnești a Statului.

Această parte de moșie este în întindere ca de 140 (una sută patruzeci) fălci, iar dacă la verificarea măsurătoare de către inginer se va găsi că nu cuprinde întreg acest număr de fălci, neajunsul se va îndeplini în partea de pământ de pe coasta dealului despre movila Peșteana. Vatra satului se va așeza la locul de lângă comuna existentă Zărnești pe podișul despre șesul gârlei Reutca și a bălților, iar pentru locul de hrană, laturile dealurilor cu valea Almagea.

S-a încheiat acest prescript verbal spre a se avea în vedere la punerea în posesiune a locuitorilor ce urmează a se împroprietări după cererile treptate ce se vor prezenta în conformitatea dispozițiunilor Regulamentului. Acest act s-a încheiat în trei exemplare conform art. 9 din Regulament.

Președinte
Membrul Comitetului
Primar

I. LIVESCU
V. I. BOTEZ
C. NECULIȚĂ (parafă)

[b] ACT DE ÎMPROPRIETĂRIRE
Anul 1878, luna Septembrie în 26 zile

Subsemnații, Prefectul districtului Cahul, Membrul Comitetului permanent a acestui județ și Primarul comunei ZĂRNEȘTI, membri ai Comisiunii ad-hoc pentru județul Cahul, înființată conform Regulamentului de aplicațiune pentru executarea art. 5 și 6 din legea rurală, publicat în *Monitorul Oficial*, Nr. 135 din 20 iunie 1878, venind la moșia Statului ZĂRNEȘTI din comuna Zărnești plasa Coștangalia și având în vedere prescriptul verbal încheiat de comisiune în ziua de 26 septembrie a. c., având în vedere că prin menționatul prescript verbal s-a determinat pentru acest scop din numita moșie cu încuviințarea Administrațiunei Domeniilor Statului o întindere de 140 (una sută patruzeci) fâlcii în limitele acolo indicate, am procedat astăzi la punerea în posesiune a sâtenilor în drept în număr de 33 (treizeci și trei) ale căror nume și număr de fâlcii, asupra cărora s-au pus în posesiune fiecare în parte, sunt cuprinse în tabela ce urmează în josul acestui act subscris de noi, din care rezultă că pământul pe care s-au împroprietărit acești locuitori este de 132 (una sută treizeci și două) fâlcii.

Această sumă de fâlcii împreună cu locurile de întindere de 8 (opt) fâlcii rezervate pentru trebuințele comunale și trebuințele statului, precum se prevede în tabela ce urmează în josul acestui act, peste tot 140 (una sută patruzeci) fâlcii, am deosebit-o pe fața pământului prin mușuroaie înconjurătoare provisorii în următoarele limite: la Nord mărginit cu moșia Ghibani-Răzăși; la Sud cu moșia Zărnești a Statului; la Est cu moșia Zărnești despre movila Peșteana și la Vest despre pământul rural a locuitorilor împroprietăriți din 1865 pe moșia Zărnești și cu pământul școalei, iar partea de vatră a satului cu locul școalei, pieței și străzii s-a anexat pe lângă islazul și vatra satului a locuitorilor dinainte împroprietăriți după legea rurală din 1864.

Pământurile cuprinse în delimitarea provisorie de mai sus, se vor stăpâni în aceste limite de locuitorii împroprietăriți până când inginerul delimitator și Administrația Domeniilor Statului urmează a însărcina cu întocmirea planului și a actului exact de delimitare prescris la art. 10 din Regulament, va statornici limitele atât ale trupului total al pământului trecut în prioritatea locuitorilor precum și ale parcelelor cuvenite fiecărui locuitor împroprietărit, când atunci urmează a stăpâni locurile lor în limitele exacte statornicite prin plan și prin actele de proprietate individuale ce se vor libera în conformitatea art. 14 din Regulament.

[c] TABELA
CU LOCURILE REZERVATE PENTRU TREBUINȚELE COMUNALE
pe moșia ZĂRNEȘTI plasa COȘTANGALIA județul CAHUL

PĂMÂNT REZERVAT	Numărul fâlcilor rezervate		
	În țarină	În vatra satului	Total
Pentru locul primăriei	—	—	Este dat din vechi*
— // — școalei	—	1	1

PĂMÂNT REZERVAT	Numărul fâlcilor rezervate		
	În țarină	În vatra satului	Total
— // — bisericii	—	—	Este dat din vechi
Pentru locuința servitorilor bisericii	—	—	Este dat din vechi
Pentru piețe publice și străzi	—	1	1
Lotul bisericii în țarină	—	—	Este dat din vechi
Lotul școalei în țarină	6	—	6
Pentru cimitir în țarină	—	—	Este dat din vechi
TOTAL	6	2	8

* A fost acordat cu ocazia împrumutării de la 1865 – not. alc.

[d] TABELA
DE NUMĂRUL ȘI NUMELE LOCUIITORILOR ÎMPROPRIETĂRIȚI
pe moșia Statului ZĂRNEȘTI comuna ZĂRNEȘTI plasa COȘTANGALIA
județul CAHUL

	NUMELE LOCUIITORILOR	Comuna în care se aflau locuind mai înainte	Numărul fâlcilor pe care s-a împrumutat fiecare		
			în țarină	în sat	total
1	Petru Cazimir	Zărnești	3 1/2	1/2	4
2	Ion Malairău	— // —	— // —	— // —	— // —
3	Vasile Iftodi	Roșu	— // —	— // —	— // —
4	Chriac T. Raru	— // —	— // —	— // —	— // —
5	Vasile Voicu	— // —	— // —	— // —	— // —
6	Radu Cășuneanu	— // —	— // —	— // —	— // —
7	Iordachi Zapodeanu	— // —	— // —	— // —	— // —
8	Ion A. Mititelu	— // —	— // —	— // —	— // —
9	Ion I. Vrâncanu	Roșu	3 1/2	1/2	4
10	Dănilă Pancu	Cahul	— // —	— // —	— // —
11	Toadir Vălcu	Țiganca	— // —	— // —	— // —
12	Simion Burlacu	— // —	— // —	— // —	— // —
13	Ion Bălțatu	— // —	— // —	— // —	— // —
14	Neculai Cojocaru	— // —	— // —	— // —	— // —
15	Petru Mititelu	Gotești	— // —	— // —	— // —
16	Ion Vălcu Micu	— // —	— // —	— // —	— // —
17	Dimitrie Hudișteanu	— // —	— // —	— // —	— // —
18	Andrei Obreja	— // —	— // —	— // —	— // —
19	Mihail Dima	— // —	— // —	— // —	— // —
20	Mitrean Ion	Zărnești	— // —	— // —	— // —
21	Spiridon Chirică	— // —	— // —	— // —	— // —
22	Ion Vasălachi	— // —	— // —	— // —	— // —
23	Sandu Chirilă	— // —	— // —	— // —	— // —
24	Ghiorgi Mitrean	— // —	— // —	— // —	— // —
25	Ștefan Tanasă	— // —	— // —	— // —	— // —
26	Ghiorgi Niculiță	— // —	— // —	— // —	— // —
27	Ghiorgi Oneciuc	— // —	— // —	— // —	— // —
28	Andrei Bălănuță	— // —	— // —	— // —	— // —
29	Simion Pârvan	— // —	— // —	— // —	— // —
30	Ghiorgi Argintu	— // —	— // —	— // —	— // —
31	Neculai Ciurca	— // —	— // —	— // —	— // —
32	Teodor Dimitriu	— // —	— // —	— // —	— // —
33	Ion Perju	— // —	— // —	— // —	— // —

După ce s-au împroprietărit pe toți locuitorii aici notați pe porțiunile cuprinse în dreptul fiecărui, s-a dresat prezentul act conform art. 9 din Regulament.

Președinte	Iacov LIVESCU
Membrul Comitetului	V.D.BOTEZ
Primar	Constantin NECULIȚĂ (paraf.,)

Arhivele Statului București, fond. Ministerul Agriculturii și Domeniilor, Împroprietărea
asurațiilor, Județul Cahul, dosar 2/1878, f. 1-2v, 7.

Anexa 3

[a]

PRESCRIPT VERBAL

Anul 1878 luna Septembrie în 28 zile

Subsemnații, Iacob LIVESCU, prefect, Toma BLOHIN, membrul Comitetului permanent, și Vasile POSTU, primarul comunei BAURCI MOLDOVENI, membri ai Comisiunii ad-hoc pentru județul Cahul, înființată conform Regulamentului de aplicațiune pentru executarea art. 5 și 6 din legea rurală, publicat în *Monitorul Oficial*, Nr. 135 din 20 iunie 1878, venind la moșia Statului BAURCI MOLDOVENI din comuna BAURCI MOLDOVENI plasa COȘTANGALIA, după ce s-a dresat prescriptul verbal prevăzut la art. 2 și după ce s-a încuviințat de Administrația domeniilor Statului prin oficia Nr. 32453 din anul curent către prefectura județului, a se înființa pe această moșie o comună formată de 74 capi de familie care să se împroprietărească fiecare pe câte un loc de 3 1/2 fălci pământ de hrană în țarină și 1/2 fălci pentru casă și grădină în vatra satului.

Astăzi, în 28 ale lunii septembrie din anul 1878, conformându-ne dispozițiilor zisului Regulament și art. 55 din legea rurală, am determinat pentru înființarea unei comune de 74 capi de familie pe această moșie, partea numită spre Ghibani Paicu în limitele următoare: la Nord și partea de Vest cu moșia Baurci Moldoveni a Statului; la Sud despre moșia Boiești sau Andrușu de sus; la Est mărginit cu partea de pământ delimitat din 1865 locuitorilor satului Baurci Moldoveni și la Vest mărginit parte despre moșia Baurci Moldoveni și pe liniile de hotară despre moșiile Paicu și Ghibanu Răzăși, în care acest pământ se cuprinde 6 (șase) fălci locul școalei, iar în partea de vatra satului cu locul de 1 (una) falce a școalei, 1 (una) falce a pieței și străzii și 1 (una) falce a țintirimului s-au anexat pe lângă vatra actuală a satului vechi Baurci Moldoveni pe despre Vest pe Valea Baurci Moldoveni, în dreapta și stânga pârâului satului Baurci.

Această parte de moșie este în întindere ca de 305 (trei sute cinci) fălci, iar dacă la verificarea măsurătoarei de către inginer se va găsi că nu cuprinde întreg acest număr de fălci, neajunsul să fie îndeplinit în partea despre moșia Boiești sau Andrușul de Sus. Vatra satului se va așeza în locul numit Valea

Baurci Moldoveni, alături cu vatra satului a celor dinainte împroprietăriți despre Vest până la hotarul moșiei Ghibanu Răzăși.

S-a încheiat acest prescript verbal spre a avea în vedere la punerea în posesiune a locuitorilor ce urmează a se împroprietări după cererile treptate ce se vor prezenta în conformitatea dispozițiilor Regulamentului. Acest act s-a încheiat în trei exemplare conform art. 9 din Regulament.

Președinte
Membrul Comitetului
Primar

I. LIVESCU
V. I. BOTEZ
V. POSTU

[b]

ACT DE ÎMPROPRIETĂRIRE
Anul 1878, luna Septembrie în 28 zile

Subsemnații, Prefectul districtului Cahul, Membrul Comitetului permanent a acestui județ și Primarul comunei BAURCI MOLDOVENI, membri ai comisiei ad-hoc pentru județul Cahul, înființată conform Regulamentului de aplicațiune pentru executarea art. 5 și 6 din legea rurală, publicat în *Monitorul Oficial*, Nr. 135 din 20 iunie 1878, venind la moșia Statului BAURCI MOLDOVENI din comuna Baurci Moldoveni plasa Coștangalia și având în vedere prescriptul verbal încheiat de comisie în ziua de 28 septembrie a.c., având în vedere că prin menționatul prescript verbal s-a determinat pentru acest scop din numita moșie, cu încuviințarea Administrației Domeniilor Statului, o întindere de 305 (trei sute cinci) fâlcii în limitele acolo indicate, am procedat astăzi la punerea în posesiune a sâtenilor în drept în număr de 74 (șaptezeci și patru) ale căror nume și număr de fâlcii, asupra cărora s-a pus în posesiune fiecare în parte, sunt cuprinse în tabela ce urmează în josul acestui act subscris de noi, din care rezultă că pământul pe care s-au împroprietărit acești locuitori este de 296 (două sute nouăzeci și șase) fâlcii.

Această sumă de fâlcii împreună cu locurile în întindere de 9 (nouă) fâlcii rezervate pentru trebuințele comunale și trebuințele statului, precum se prevede în tabela ce urmează în josul acestui act, peste tot, 305 (trei sute cinci) fâlcii, am deosebit-o pe fața pământului prin mușuroaie înconjurătoare provisorii în următoarele limite: la Nord mărginită cu partea de moșie Baurci Moldoveni ea rămâne distantă de 120 stânjeni domnești de la hotarul moșiei Larga; la Sud tot despre partea de moșie Baurci Moldoveni a Statului; la Est cu pământul delimitat de mai înainte locuitorilor Baurci Moldoveni și la Vest despre o parte din moșia Statului Baurci Moldoveni despre moșia Paicu și despre partea de moșie Ghibanu-Răzăși la un loc cu partea de vatra satului, cu locul școalei, pieței, drumului și țintirimului anexat pe lângă islazul și vatra actuală a satului a locuitorilor dinainte împroprietăriți după legea rurală din 1864.

Pământurile cuprinse în delimitarea provisorie de mai sus, se vor stăpâni, în aceste limite de locuitorii împroprietăriți până când inginerul delimitator și Administrația Domeniilor Statului urmează a însărcina cu întocmirea planului și a actului exact de delimitare prescris la art. 10 din Regulament, va statornici

limitele atât ale trupului total al pământului trecut în prioritatea locuitorilor precum și ale parcelelor cuvenite fiecărui locuitor împrăștiat, când atunci înțelegem a stăpâni locurile lor în limitele exacte statornicite prin plan și prin actele de proprietate individuale ce se vor libera în conformitatea art. 14 din Regulament.

TABELA
CU LOCURILE REZERVATE PENTRU
TREBUIŢELE COMUNALE

pe moşia BAURCI MOLDOVENI plasa COŞTANGALIA
judeţul CAHUL

PĂMÂNT REZERVAT	Numărul fâlcilor rezervate		
	În țărină	În vatra satului	Total
Pentru localul primăriei	—	—	Este dat din vechi
Pentru localul școlii	—	1	1
Pentru localul bisericii	—	—	Este dat din vechi
Pentru locuința servitorilor bisericii	—	—	Este dat din vechi
Pentru piețe publice și străzi	—	1	1
Lotul bisericii în țărină	—	—	Este dat din vechi
Lotul școalei în țărină	6	—	6
Pentru cimitir în țărină	—	1	1
TOTAL	6	3	9

TABELA

DE NUMĂRUL ȘI NUMELE LOCUIITORILOR ÎMPROPRIETĂRIȚI
pe moşia Statului BAURCI MOLDOVENI comuna BAURCI MOLDOVENI
plasa COŞTANGALIA judeţul CAHUL

	NUMELE LOCUIITORILOR	Comuna în care se aflau locuind mai înainte	Numărul fâlcilor pe care s-a împrăștiat fiecare		
			În țărină	În sat	Total
1	Stati Canilopol	Pelinei Mold.	3 1/2	1/2	4
2	Angelachi Boboc	Burlacu	— // —	— // —	— // —
3	Moise Pocotilă	— // —	— // —	— // —	— // —
4	Ghiorghei Rotariu	— // —	— // —	— // —	— // —
5	Niculai V. Brăzdariu	— // —	— // —	— // —	— // —
6	Nastasia V. Roșca	— // —	— // —	— // —	— // —
7	Sofronii Băzgan	— // —	— // —	— // —	— // —
8	Dimitri Malairău	Burlacu	3 1/2	1/2	4
9	Ion Stanciu	Moscovei	— // —	— // —	— // —
10	Ștefan Cirivate	— // —	— // —	— // —	— // —
11	Alexe Crivițchi	— // —	— // —	— // —	— // —
12	Catinca Stoianof	— // —	— // —	— // —	— // —
13	Matei Conciuc	— // —	— // —	— // —	— // —
14	Ion Mocanu	— // —	— // —	— // —	— // —
15	Iftimi Irimia	— // —	— // —	— // —	— // —

	NUMELE LOCUITORILOR	Comuna în care se aflau locuind mai înainte	Numărul fălcilor pe care s-a împroprietărit fiecare		
			În țarină	În sat	Total
16	Maria Țurienca	— // —	— // —	— // —	— // —
17	Vasile Vătăjelu	— // —	— // —	— // —	— // —
18	Ștefan Liulea	Chioselia Mică	— // —	— // —	— // —
19	Ion Apostoae	— // —	— // —	— // —	— // —
20	Toader Mihulețu	Baurci Moldoveni	— // —	— // —	— // —
21	Nastasia Dandescu	— // —	— // —	— // —	— // —
22	Grigori Soroceanu	— // —	— // —	— // —	— // —
23	Pavel Schitanu	— // —	— // —	— // —	— // —
24	Simion Bulat	Burlacu	— // —	— // —	— // —
25	Diamanta Preuteasa	— // —	— // —	— // —	— // —
26	Despina Văduva	— // —	— // —	— // —	— // —
27	Dimitrie Bulat	— // —	— // —	— // —	— // —
28	Ion Chiriac	— // —	— // —	— // —	— // —
29	Costea Biberu	— // —	— // —	— // —	— // —
30	Gavril Bucur Dediu	— // —	— // —	— // —	— // —
31	Maria Arnăutu	Tatar Baurci	— // —	— // —	— // —
32	Petcu Carp	— // —	— // —	— // —	— // —
33	Ion Croitoriu	— // —	— // —	— // —	— // —
34	Petru Iorga	Vadul lui Isac	— // —	— // —	— // —
35	Ștefan Culea	— // —	— // —	— // —	— // —
36	Ion Saghin	— // —	— // —	— // —	— // —
37	Iosip Gălățeanu	— // —	— // —	— // —	— // —
38	Vasili Iorga	— // —	— // —	— // —	— // —
39	Vasile R.Cavaleru	— // —	— // —	— // —	— // —
40	Ion D.Ghețiu	— // —	— // —	— // —	— // —
41	Marghioala Stoica	— // —	— // —	— // —	— // —
42	Elena T. Fumică	— // —	— // —	— // —	— // —
43	Ghiorghe Dragomir	Coștangalia	— // —	— // —	— // —
44	Niculai Talpizu	Chioselia Mică	— // —	— // —	— // —
45	Ion Diaconof	Coștangalia	— // —	— // —	— // —
46	Elena Cuciureanca	— // —	— // —	— // —	— // —
47	Cost.Gh.Sprinceană	Baurci Moldoveni	— // —	— // —	— // —
48	Tănase Schitanu	— // —	— // —	— // —	— // —
49	Nicolai Bălănescu	— // —	— // —	— // —	— // —
50	Toma Dandescu	Baurci Moldoveni	3 1/2	1/2	4
51	Ștefan Murea	— // —	— // —	— // —	— // —
52	Ghiorghe D. Popa	— // —	— // —	— // —	— // —
53	Toader Eșanu	Roșu	— // —	— // —	— // —
54	Dumitru V.Eșanu	— // —	— // —	— // —	— // —
55	Ștefan Gârneață	— // —	— // —	— // —	— // —
56	Tanasă Obrijanu	— // —	— // —	— // —	— // —
57	Ion S. Mititelu	— // —	— // —	— // —	— // —
58	Ion Vasile Movilă	— // —	— // —	— // —	— // —
59	Vasile Furtună	— // —	— // —	— // —	— // —
60	Ștefan Moscalu	— // —	— // —	— // —	— // —
61	Ion D. Popa	Baurci Moldoveni	— // —	— // —	— // —
62	Niculai L. Mocanu	— // —	— // —	— // —	— // —
63	Dimitri Dragomir	— // —	— // —	— // —	— // —
64	Ghiorghe Donici	— // —	— // —	— // —	— // —
65	Mihail Suveică	— // —	— // —	— // —	— // —

	NUMELE LOCUITORILOR	Comuna în care se aflau locuind mai înainte	Numărul fălcilor pe care s-a împroprietărit fiecare		
			În țarină	În sat	Total
66	Ioana Preutesei	— // —	— // —	— // —	— // —
67	Fanachi Ariton	— // —	— // —	— // —	— // —
68	Toader Roșca	— // —	— // —	— // —	— // —
69	Mișca Cernicov	— // —	— // —	— // —	— // —
70	Ghiorghe Caraciu	— // —	— // —	— // —	— // —
71	Manolachi Preoteasa	— // —	— // —	— // —	— // —
72	Niculai Soroceanu	— // —	— // —	— // —	— // —
73	Ion Petcu	— // —	— // —	— // —	— // —
74	Soldatu Ștefan Ion	— // —	— // —	— // —	— // —

După ce s-au împroprietărit toți locuitorii aici notați pe porțiunile cuprinse în dreptul fiecărui, s-a dresat acest act conform art. 9 din Regulament

Președinte
Membrul Comitetului
Primar

Iacob LIVESCU
V.D.BOTEZ
Vasile POSTU

Arhivele Statului București, fond. Ministerul Agriculturii și Domeniilor, Împroprietărirea însurățeilor, Județul Cahul, dosar 4/1878, f. 1. 1v, 3, 3v, 9-10.

Anexa 4

[a]

ACT DE ÎMPROPRIETĂRIRE Anul 1878 luna Septembrie în 30 zile

Subsemnații, prefectul județului Cahul, membrul Comitetului permanent al acestui județ și primarul comunei HANASENII NOI cu cătunul FILIPENI, membri ai Comisiunei ad-hoc pentru județul Cahul, înființată conform Regulamentului de aplicațiune pentru executarea art. 5 și 6 din legea rurală, publicat în *Monitorul Oficial*, Nr. 135 din 20 iunie 1878, venind la moșia Statului HANASENII NOI din comuna Hănăsenii Noi plasa Tigheci și având în vedere prescriptul verbal încheiat de comisiune în ziua de 30 septembrie a.c., având în vedere că prin menționatul prescript verbal s-a determinat pentru acest scop din numita moșie cu încuviințarea Administrațiunii Domeniilor Statului o întindere de 514 (cinci sute patrusprezece) fălci în limitele acolo indicate, am procedat astăzi la punerea în posesiune a sâtenilor în drept în număr de 125 (una sută douăzeci și cinci) ale căror nume și număr de fălci, asupra cărora s-au pus în posesiune fiecare în parte, sunt cuprinse în tabela ce urmează în josul acestui act subscris de noi, din care rezultă că pământul pe care s-au împroprietărit acești locuitori este de 500 (cinci sute) fălci.

Această sumă de fălci împreună cu locurile în întindere de 14 (patrusprezece) fălci rezervate pentru trebuințele comunale și trebuințele statului, precum se prevede în tabela ce urmează în josul acestui act, peste tot 514 (cinci sute patrusprezece) fălci, am deosebit-o pe fața pământului prin

mușuroaie înconjurătoare provisorii în următoarele limite: pentru 49 locuitori din comuna Leova la Nord pe moșia Hănăsenii Noi lungimea pe hotarul despre moșia Leova, de lângă podval spre Est deopotrivă lățime până la pârâul Sarata despre proprietatea Hănăsenii Noi. Pentru locuitorii din cătunul Filipeni s-a dat vatra satului cu locul de hrană, la Nord despre moșia Hănăsenii până în pârâul Sarata, la Sud tot despre a proprietății Hănăseni până peste drumul Tigheciului la Leova, la Est și Vest tot despre a proprietății Hănăseni, iar pentru locuitorii din cătunul Toceni pe moșia Hănăseni s-a dat alături cu locul delimitat acelor din 1865, iar în jos până la viile din capul Estic despre valea Sărata, iar lățimea în tot locul deopotrivă măsură.

Pământurile cuprinse în delimitarea provisorie de mai sus se vor stăpâni în aceste limite de locuitorii împroprietăți până când inginerul delimitator ce Administrația Domeniilor Statului urmează a însărcina cu întocmirea planului și a actului exact de delimitare prescris la art. 10 din Regulament, va statornici limitele atât ale trupului total al pământului trecut în prioritatea locuitorilor precum și al parcelelor cuvenite fiecărui locuitor împroprietărit când atunci urmează a stăpâni locurile lor în limitele exacte statornicite prin plan și prin actele de proprietate individuale ce se vor libera în conformitatea art. 14 din Regulament.

[b]

TABELA
CU LOCURILE REZERVATE PENTRU
TREBUINȚELE COMUNALE
pe moșia HANASENII NOI plasa TIGHECI județul CAHUL

PĂMÂNT REZERVAT	Numărul fâlcilor rezervate		
	În țarină	În vatra satului	Total
Pentru localul primăriei	—	—	Este dat din vechi
Pentru localul școlii	—	1	1
Pentru piețe publice și străzi	—	1	1
Lotul școlii în țarină	12	—	12
TOTAL	12	2	14

[c]

TABELA
DE NUMĂRUL ȘI NUMELE LOCUITORILOR
ÎMPROPRIETĂRIȚI
pe moșia Statului HANASENII NOI plasa TIGHECI județul CAHUL

	NUMELE LOCUITORILOR	Comuna în care se aflau locuind mai înainte	Numărul fâlcilor pe care s-a împroprietărit fiecare		
			În țarină	În sat	Total
1	Dimitrii Ciobanu	Hănăsenii Noi	3 1/2	1/2	4
2	Ilie Grosu	— // —	— // —	— // —	— // —
3	Ion Negru	— // —	— // —	— // —	— // —

	NUMELE LOCUITORILOR	Comuna în care se aflau locuind mai înainte	Numărul fălcilor pe care s-a înproprietărit fiecare		
			În țarină	În sat	Total
4	Luca Lupu	— // —	— // —	— // —	— // —
5	Simion Caitaz	— // —	— // —	— // —	— // —
6	Sava Colnicu	— // —	— // —	— // —	— // —
7	Ștefan Handrabur	— // —	— // —	— // —	— // —
8	Gavril Patraș Cernat	— // —	— // —	— // —	— // —
9	Afteni Raicu	— // —	— // —	— // —	— // —
10	Enachi Vartolomei	— // —	— // —	— // —	— // —
11	Iftimi Chiriac	— // —	— // —	— // —	— // —
12	Vasile lui Galaicu	— // —	— // —	— // —	— // —
13	Ion Chiriac	— // —	— // —	— // —	— // —
14	Costachi Țicău	— // —	— // —	— // —	— // —
15	Dimitrii Sârbu	— // —	— // —	— // —	— // —
16	Ion Țicău	— // —	— // —	— // —	— // —
17	Dimitrii Țicău	— // —	— // —	— // —	— // —
18	Toader Țicău	— // —	— // —	— // —	— // —
19	Vasile Hangan	— // —	— // —	— // —	— // —
20	Vasile Luca	— // —	— // —	— // —	— // —
21	Toader Tomiță	— // —	— // —	— // —	— // —
22	Paraschiv Grosu	— // —	— // —	— // —	— // —
23	Toader sîn Tomiță	— // —	— // —	— // —	— // —
24	Gheorghe a Babii	— // —	— // —	— // —	— // —
25	Mihalachi Bădărău	— // —	— // —	— // —	— // —
26	Afteni Udică	— // —	— // —	— // —	— // —
27	Alecsandru Parșov	— // —	— // —	— // —	— // —
28	Vasile Lupu	— // —	— // —	— // —	— // —
29	Toader lui Galaicu	— // —	— // —	— // —	— // —
30	Ion Dima	— // —	— // —	— // —	— // —
31	Andrei Sârbu	— // —	— // —	— // —	— // —
32	Ion Argintu	— // —	— // —	— // —	— // —
33	Toader Bădărău	— // —	— // —	— // —	— // —
34	Simion Danalachi	Hănăsenii Noi	3 1/2	1/2	4
35	Ghiorghei	— // —	— // —	— // —	— // —
	Costandachi				
36	Ion Munteanu	— // —	— // —	— // —	— // —
37	Afteni Vicol	— // —	— // —	— // —	— // —
38	Ion Hanganu	— // —	— // —	— // —	— // —
39	Ion Vărlam	— // —	— // —	— // —	— // —
40	Sofrono Danalachi	— // —	— // —	— // —	— // —
41	Costachi Grecea	— // —	— // —	— // —	— // —
42	Ion Colnicu	— // —	— // —	— // —	— // —
43	Ion Șuiu	— // —	— // —	— // —	— // —
44	Ștefan Hanganu	— // —	— // —	— // —	— // —
45	Ion Vărlam	— // —	— // —	— // —	— // —
46	Ion Grosu	— // —	— // —	— // —	— // —
47	Niculai Jalobă	— // —	— // —	— // —	— // —
48	Ambrosii Jalobă	— // —	— // —	— // —	— // —
49	Grigori Tonu	— // —	— // —	— // —	— // —
50	Ghiorghei Boișteanu	— // —	— // —	— // —	— // —
51	Alecu Selevestru	— // —	— // —	— // —	— // —
52	Andrei Negru	— // —	— // —	— // —	— // —
53	Haralambie Roabișu	— // —	— // —	— // —	— // —
54	Vasile Gheorghiu	— // —	— // —	— // —	— // —
55	Ghiorghei Luca	— // —	— // —	— // —	— // —
56	Niculai Grosu	— // —	— // —	— // —	— // —

	NUMELE LOCUITORILOR	Comuna în care se aflau locuind mai înainte	Numărul fălcilor pe care s-a împroprietărit fiecare		
			În țarină	În sat	Total
57	Andrei Paruș	— // —	— // —	— // —	— // —
58	Vasile Para	— // —	— // —	— // —	— // —
59	Paraschiva Munteanu	— // —	— // —	— // —	— // —
60	Ioana Ivanof	— // —	— // —	— // —	— // —
61	Ștefan Buhotincan	— // —	— // —	— // —	— // —
62	Ion T. Hurdusa	— // —	— // —	— // —	— // —
63	Alecsandru Focșa	Leova	— // —	— // —	— // —
64	Vasili Bucur	— // —	— // —	— // —	— // —
65	Mihalachi Novacu	— // —	— // —	— // —	— // —
66	Dimitrii Postolachi	— // —	— // —	— // —	— // —
67	Petrachi Cărauș	— // —	— // —	— // —	— // —
68	Mihalachi Borodachi	— // —	— // —	— // —	— // —
69	Vasili Gavrilaş	— // —	— // —	— // —	— // —
70	Ion Schinu	— // —	— // —	— // —	— // —
71	Ion Lăpteșu	— // —	— // —	— // —	— // —
72	Costantin Fedeleșu	— // —	— // —	— // —	— // —
73	Petrachi Zurba	— // —	— // —	— // —	— // —
74	Dimitrii Popovici	— // —	— // —	— // —	— // —
75	Tanasă Petcu	— // —	— // —	— // —	— // —
76	Costea Ciomagu	Leova	3 1/2	1/2	4
77	Vasile Găgăuțu	— // —	— // —	— // —	— // —
78	Petrachi Grecea	— // —	— // —	— // —	— // —
79	Alecu Codreanu	— // —	— // —	— // —	— // —
80	Mih. Șerban Căraușu	— // —	— // —	— // —	— // —
81	Pavăl Grău	— // —	— // —	— // —	— // —
82	Dimitrii Cerchezu	— // —	— // —	— // —	— // —
83	Vasili Lupan	— // —	— // —	— // —	— // —
84	Grigori Tomșa	— // —	— // —	— // —	— // —
85	Costin Calciu	— // —	— // —	— // —	— // —
86	Ioan Filip	— // —	— // —	— // —	— // —
87	Ion Stanciu	— // —	— // —	— // —	— // —
88	Ion Hanganu	— // —	— // —	— // —	— // —
89	Ion Crăciun	— // —	— // —	— // —	— // —
90	Tanasă Blănă	— // —	— // —	— // —	— // —
91	Ghiorgi Caspiroschi	— // —	— // —	— // —	— // —
92	Ion Ghionca	— // —	— // —	— // —	— // —
93	Dimitrie Borodachi	— // —	— // —	— // —	— // —
94	Ene Manolache	— // —	— // —	— // —	— // —
95	Niculai Grecea	— // —	— // —	— // —	— // —
96	Iancu Budan	— // —	— // —	— // —	— // —
97	Niculai Donciu	— // —	— // —	— // —	— // —
98	Arhirii Gâlcă	— // —	— // —	— // —	— // —
99	Vasile Gâlcă	— // —	— // —	— // —	— // —
100	Iacob Gâlcă	— // —	— // —	— // —	— // —
101	Alecu Flangea	— // —	— // —	— // —	— // —
102	Chiriac Popa	— // —	— // —	— // —	— // —
103	Teodor Răileanu	— // —	— // —	— // —	— // —
104	Ion Trandafir	— // —	— // —	— // —	— // —
105	Ilie Malairău	— // —	— // —	— // —	— // —
106	Anton Morariu	— // —	— // —	— // —	— // —
107	Toader sîn Cristian	— // —	— // —	— // —	— // —
108	Măcsim Gr. Perju	— // —	— // —	— // —	— // —
109	Vasile Ilie Dăca	— // —	— // —	— // —	— // —

	NUMELE LOCUITORILOR	Comuna în care se aflau locuind mai înainte	Numărul fâlcilor pe care s-a împroprietărit fiecare		
			În țarină	În sat	Total
110	Ion A.Cărăușu	— // —	— // —	— // —	— // —
111	Mihalachi Sfârnei	Toceni	— // —	— // —	— // —
112	Vasile Topală	— // —	— // —	— // —	— // —
113	Dumitru Trufină	— // —	— // —	— // —	— // —
114	Toma Antolică	— // —	— // —	— // —	— // —
115	Moise Scutelnicu	— // —	— // —	— // —	— // —
116	Mihalachi Topală	Toceni	3 1/2	1/2	4
117	Petru Nicoară	— // —	— // —	— // —	— // —
118	Costachi Trufină	— // —	— // —	— // —	— // —
119	Hariton Nicoară	— // —	— // —	— // —	— // —
120	Alecsandru Ciobanu	— // —	— // —	— // —	— // —
121	Alecsandru Scutelnicu	— // —	— // —	— // —	— // —
122	Alecu Grecea	Leova	— // —	— // —	— // —
123	Ana Costea Mihalache	Borceag	— // —	— // —	— // —
124	Luca Giorgiac	— // —	— // —	— // —	— // —
125	Ion Storoju	— // —	— // —	— // —	— // —

Acest act s-a transformat în trei exemplare conform art. 9 din
Regulament.

Președinte Prefectul	I. LIVESCU
Membrul Comitetului	V.D.BOTEZ
Primarul Comunei Hănăsenii Noi	<i>a refuzat a semna</i>
<i>drept care se atestă de noi</i>	Prefect LIVESCU

Arhivele Statului București, fond. Ministerul Agriculturii și Domeniilor, Împroprietărirea însurățeilor,
Județul Cahul, dosar 3/1878, f. 1-2v, 10-11.

Svetlana Guz

SITUAȚIA COLONIȘTILOR GERMANI ÎN TIMPUL APLICĂRII REFORMEI AGRARE DIN 1918-1920 ÎN BASARABIA

Elaborarea și aplicarea reformelor democratice pe întreg spațiul românesc după 1918 a constituit problema de bază care se impunea la ordinea zilei. În acest context de rând cu problemele administrativă și electorală se înscrie și reforma agrară, care urma să creeze un cadru comun și să plaseze țara într-o favorabilă conjunctură economică și politică, internă și internațională. Atât în Basarabia, cât și în celelalte provincii reunite, reforma agrară din 1918-1921 a avut consecințe mari politice, economice și sociale pentru toate păturile sociale

și etniile. În articolul de față vom urmări situația coloniștilor germani din Basarabia de până și în urma reformei agrare din 1918–1920. În Basarabia acestea s-au strămutat cu traiul pe tot parcursul secolului al XIX-lea, fiind susținuți pe toate căile de guvernul rus și beneficiind de un șir de privilegii economice. Colonizarea cu elemente neromâne făcea parte din politica de deznaționalizare a spațiului dintre Prut și Nistru¹. Abia în 1871 a fost abolit ucazul de acordare a privilegiilor coloniștilor; proprietatea funciară a acestora era deja impusă impozitării: pentru un lot mai mare de 10 desetine (1 desetină = 1,097 ha), se plătea o taxă anuală de 6 ruble². Aceste măsuri aplicate de statul rus nu au schimbat, însă, cu mult situația economică a coloniștilor germani, ei rămânând în continuare, până în ajunul primului război mondial, cea mai stabilă și înstărită etnie din Basarabia.

Confruntările dintre cele două sisteme de alianță create în Europa, când Rusia și Germania s-au pomenit în două tabere diferite, au avut urmări directe și asupra soartei germanilor din Imperiul rus. Sub pretextul amenințării securității naționale a Rusiei prin Decretele-legi ale guvernului rus, din 2 februarie și 13 decembrie 1915, ei au fost privați de multe drepturi. Restricțiile s-au răsfrânt și asupra coloniștilor germani din Basarabia, care nici pe departe nu puteau amenința securitatea statului rus³. Prin aceste acte vexatorii a fost dispusă deposdarea lor de pământ și avere, fiindu-le interzisă, în același timp, efectuarea oricăror înstrăinări, a ipotecării, administrării sau folosirii bunurilor. Oficial coloniștilor li s-a permis pentru un an să dispună de averea lor, însă totodată a fost emis un ordin secret prin care se cerea autorităților și birourilor de notariat să nu primească nici un fel de acte de transmitere sau transformare a proprietății acestora⁴.

În decursul anului 1916 pământul și imobilul coloniștilor germani a fost în mare măsură confiscat de stat sau vândut la licitație publică. Marea lor majoritate a fost lipsită de oricare alte drepturi sau privilegii.

Acest proces de deposdare a coloniștilor germani de proprietate a fost realizat pe trei căi:

1) Pe calea administrației guberniale din Chișinău; acest fel de lichidare a averilor imobile a completat proprietatea statului rus. De altfel, pe această cale au fost lichidate majoritatea proprietăților coloniștilor nemți.

2) Prin diferite bănci – Banca Hersonului, Banca Taurida, Basarabeană, ș.a. – unde pământurile lor erau ipotecate. Băncile le-au scos la licitație publică sub motivul neachitării la timp a datoriilor, pe când în realitate ele au refuzat primirea ratelor, și le-au vândut în baza unor legi excepționale. La licitație cumpărători nu prea s-au prezentat, din cauza statutului instabil al coloniștilor. Până la urmă, Banca Funciară Țărănească a făcut acte notariale de posesie asupra moșiilor și le-a transcris în registrul de proprietate al Primului Notar de pe lângă Tribunalul regional Chișinău, motivând prin faptul că oricum foștii proprietari urmau să fie deposdați pe calea administrației guberniale⁵.

3) Prin diferiți particulari și bănci comerciale, care au scos pământurile coloniștilor la vânzare, adresându-se Tribunalului regional Chișinău tot pe motivul neachitării datoriilor, cu toate că ucuzul împăratească din 13 septembrie 1914 acorda un moratoriu și suspenda pe termen de trei luni, după readucerea armatei pe picior de pace, orice procese, orice anchetă sau executare a sentinței, orice plată a dobânzilor, etc. pentru cei mobilizați⁶. Deoarece majoritatea

coloniștilor au fost mobilizați, urma ca ei să beneficieze de moratoriu. Dar tocmai pentru a fi aduse la îndeplinire ucazurile țariste de depozitare pentru coloniști Legea moratoriului n-a fost aplicată.

Afară de aceste trei categorii mai rămânea o mică parte din coloniști care, din lipsa de timp sau din alte împrejurări, nu fuseseră depozitați de pământurile lor. Ei, însă, se găseau în imposibilitatea de a face vreun act de înstrăinare sau administrare a averii lor.

În *Memoriul asupra exproprierii coloniștilor germani din Basarabia*⁷, pe care, de altfel, se bazează informația analizată în articolul de față, e subliniat că situația excepțională ce i-a pus în afara legii era tratată de coloniști ca fiind temporară (cum s-a și întâmplat în realitate), de aceea ei continuau a se comporta ca adevărați proprietari: lăsaui testamente, făceau vânzări și transmiteri prin așa-numitele "acte-casnice", conform obiceiului local⁸, dar care, bineînțeles, erau refuzate a fi autentificate sau trecute în registrele notariale.

La 11 martie 1917 guvernul provizoriu Lvov a emis un Decret-lege prin care a anulat, teoretic, efectele Decretelor-legi țariste din 1915, reintegrând coloniștii în drepturi. De facto, ei nu aveau liberă dispoziție asupra imobilului lor, acesta era trecut în registrele notariale ca proprietate a Băncii Țărănești, Hersonului ș.a.

La introducerea justiției românești în Basarabia, problema coloniștilor germani se afla într-o fază haotică. De fapt, existau două categorii de coloniști: 1) cei care erau în posesia pământurilor lor – fie că nu fuseseră expropriați niciodată, fie că beneficiaseră de Decretul-lege Lvov, pentru a fi repuși în posesie; 2) cei, ale căror pământuri fuseseră înstrăinate și se aflau la acest moment în proprietatea instituțiilor de stat sau a altor posesori.

La 20 noiembrie 1918, prin ordonanța Nr. 9.648 a șefului Directoratului pentru agricultură din Chișinău E. Cateli, s-a dispus repunerea în posesie, prin agronomii regionali, a coloniștilor depozitați de Banca Țărănească a statului rus⁹. În opinia fostului prim-președinte al Curții de Apel din Chișinău V. Erbiceanu, problema părea tranșată în mod favorabil și lucrurile ar fi mers bine, dacă nu ar fi intervenit "Casa Noastră", care a anulat ordonanța Directoratului pentru agricultură și s-a ocupat de trecerea pământurilor coloniștilor în posesia fondului rural al "Casei Noastre".

Amintim totodată aici că congresul general al coloniștilor, ținut la 9 martie 1919 în localitatea Tarutino, jud. Cetatea-Albă, sub președinția pastorului Haaze, s-a pronunțat pentru unirea Basarabiei cu România, trimițând delegați la București pentru a înmăna hotărârea în cauză reprezentanților puterilor centrale¹⁰. Iar în 1922, când bandele bolșevice au pătruns pe la sud în Basarabia, pentru a incita spiritele în rândul populației, coloniștii au participat la respingerea lor dincolo de Nistru¹¹. Era clară poziția acestei etnii față de actul de la 1918.

Guvernul român, dispunând de studii speciale în domeniu, printre ele și studiul lui V. Erbiceanu, bazându-se pe avizul Comisiei juridice de pe lângă "Casa Noastră" din 21 iulie 1919, a emis Decretul-lege Nr. 4.236 din 6 octombrie 1919 prin care abroga legile fostului guvern imperial rus și coloniștii erau repuși "în drepturile lor anterioare acelor legi excepționale"¹². Decretul conținea un singur articol, succint, care de fapt enunța un principiu, și mai

puțin semăna a lege; el necesita un regulament care să indice măsuri concrete de aplicare a lui.

Mai târziu, în urma unui referat al Comisiei juridice de pe lângă "Casa Noastră", a fost întocmit Regulamentul Nr. 1.849¹³, care stabilea procedura de recunoaștere și reintegrare a coloniștilor în drepturile pierdute și ratificarea actelor de proprietate nelegalizate de autoritățile țariste în baza Decretelor-lege ruse.

Conform acestui Regulament (art. 2 și 3), coloniștii trebuiau să intenteze în tribunale procese de reintegrare și, pe baza actelor prezentate, să obțină hotărâri definitive de repunere în posesia proprietăților anterioare, precum și legalizarea actelor de înstrăinare a averii, întocmite în conformitate cu obiceiurile locale.

Pentru a avea un tablou mai complet asupra problemei, să examinăm mai la concret starea de lucruri pe teren, să zicem din județul Cetatea-Albă, de altfel, caracteristică pentru întreaga Basarabie. De exemplu, foștii proprietari ai moșiei Mansburg – Iacob, Luiza și Johan Revinius, au făcut o interpelare pentru a fi repuși în posesia unor terenuri de 126 ha, moștenite de la tatăl lor¹⁴. Obștea coloniștilor germani din aceeași comună face o cerere de a fi repusă în posesia a 3.000 desetine, conform art. 10 și 89 ale Regulamentului Nr. 1.849, din 10 aprilie 1922, pentru executarea Decretului regal din 6 octombrie 1919¹⁵. Sau un alt caz: Curtea de Apel din Chișinău admite cererea colonistului Adolf Heer, domiciliat în satul Cneazovca, comuna Opaci, județul Cahul, pentru a i se restitui suprafața de 36 ha, motivând că a figurat în tabloul coloniștilor depozitați în baza legilor rusești din 1915¹⁶. Asemenea dosare se acceptă spre examinare judecătorească în pofida faptului că Directorul general al Casei de Împroprietărire și Cooperatie, în recursul său, Nr. 10.627 din 23 februarie 1929, către prim-președintele Înaltei Curți de Casație de la București, exagerează neîntemeiat că legile rusești n-au avut, practic, nici o consecință negativă, deoarece nu au fost puse în aplicare, și deci coloniștii au continuat să-și administreze proprietățile¹⁷.

Totodată se înregistrează și cazuri de alt ordin. Tribunalul județean Tighina, de exemplu a respins cererea coloniștilor Bertha Herman Reitmittel, Martha Oberlander, Bertha Strahschin și Ema Vildernuth de a fi repuși în posesia pământurilor de pe moșia Lunga, comuna Ceaga, fiindu-le expropriate pe nedrept¹⁸. Abia după 1933 foștii proprietari cumpără loturile.

Unul din motivele frecvente pentru a nu fi repuși în proprietate era lipsa numelui fostului proprietar în lista coloniștilor depozitați, concluzie care se desprinde din datele ulterioare.

Logic, trebuiau să se pronunțe mai întâi tribunalele și Curtea de Apel asupra statutului juridic al proprietăților aflate în litigiu, și numai după aceea să decidă comisiile de expropriere și împroprietărire asupra soartei lor. Organele de drept fiind, însă, suprasolicitate, nu au reușit să judece toate procesele intentate în termenul prevăzut de Regulament. Se crease, deci, o situație din cele mai dificile, pe de o parte, proprietatea coloniștilor nu era legalizată, pe de alta, avea loc exproprierea proprietăților aflate ilegal în posesia lor. Memoriul indicat semnaleză că comisiile de expropriere, fie că nu au ținut seama de Decretul-lege și de Regulament, fie că au fost silite să finalizeze lucrările de bază până la desființarea "Casei Noastre", dar au judecat procese de

expropriere înainte ca acestea să fi fost terminate¹⁹. Astfel, potrivit registrelor notariale, pământurile expropriate erau considerate fie proprietăți particulare, fie aparținând statului rus sau Băncii Țărănești, fie posesie a adevăratului proprietar, fără a ține seama de înstrăinările făcute de acesta prin vânzare, testament, etc.

Drept motiv de expropriere a moșiei Gnadental, proprietatea lui Fritz Cristian Gnadental, a servit, de exemplu, informația incorectă despre statutul juridic al moșiei²⁰. Mai mult chiar, au fost cazuri de expropriere a moșiilor aparținând obștilor de coloniști care, conform art. 4 din Legea de reformă agrară pentru Basarabia, erau neexpropriabile²¹. De exemplu, la apelul făcut de obștea țărănească din comuna Nicolaevca, jud. Tighina, pentru revizuirea deciziei de expropriere a moșiei, abia prin hotărârea Comisiei județene de expropriere și împroprietărire din 14 iunie 1931 a fost declarată neexpropriabilă proprietatea moștenitorilor lui Baltazar Zinger – de 434 desetine, cea a lui Frederic Maier – de 244 desetine, a lui August Zeifried – de 125 desetine, lotul lui Cristian Chitner – de 10 desetine și cele 220 desetine ce au aparținut lui Mihail Albepali, evident de altă naționalitate. În același județ Tighina, în 1907 un grup de 71 coloniști au cumpărat 3.100 desetine din moșia Ecaterinovca-Blagodati, în porțiuni ce variau între 10 și 100 desetine. Impotriva hotărârii de expropriere a întregii moșii adunarea de obște din 4-6 martie 1929 a adresat o interpelare. S-a decis să fie expropriate numai 625 ha, și deci fiecărui colonist îi revenea acum un lot maximum de 25 ha²². Așa dar, a fost violat art. 7 al Legii agrare pentru Basarabia, care indica exproprierea surplusului de peste 100 ha²³. Or, în mai toate cazurile, prin efectul Decretului-lege din 1919, proprietarii coloniști aveau mai puțin de 100 ha.

Continuarea procesului de repunere în posesia unor proprietăți a minorității germanilor și după 1930, se explică prin lipsa unei concordanțe în aplicarea Legii din 13 martie 1920 și a Decretului-lege de la 6 octombrie 1919, constatare aparținând și Consiliului juridic al "Casei Noastre"²⁴.

Un referat al Casei centrale de Împroprietărire și Cooperatie aduce la cunoștință că, potrivit dispozițiilor art. 4 și 16 din Legea de la 13 martie 1920²⁵, toate proprietățile Băncii Țărănești au fost expropriate în întregime, aici intrând și moșiile depozitate de la coloniști²⁶. Astfel, mare parte din coloniști au fost expropriați în mod arbitrar, pământurile expropriate figurând în registrele de proprietăți pe numele a doi posesori : primul – colonistul german, proprietar adevărat, dar ilegal conform legilor ruse, și al doilea – statul rus sau diferite bănci, care figurau ca stăpâni numai pe hârtie. De fapt, coloniștii nemți nu au fost niciodată proprietarii de pământ vizați de Legea agrară, ei au fost aceiași țărani sau fermieri care știau să-și administreze rațional moșia, fără a folosi brațe străine de muncă, sau se uneau formând o obște²⁷.

Să urmărim, pe baza unor date extrase din arhive, cum s-a desfășurat procesul în continuare. Întrucât apăreau greutăți în rezolvarea definitivă a problemelor de repunere în posesie a coloniștilor, Casa centrală propune două soluții: 1) să li se atribuiască suprafața cuvenită de pământ în altă parte, unde sunt terenuri disponibile; 2) să li se vândă proprietăți ale statului la prețul de expropriere. Statul a ales a doua soluție, mai flexibilă și mai convenabilă lui. De exemplu, coloniștilor din Eichendorf, jud. Cahul, li s-a vândut un teren din

moșia Coștangalia, același județ, proprietate a statului, cu suprafața de 173,83 ha la un preț total de 87.000 lei, conform actului de vânzare-cumpărare²⁸. Coloniștii Unterscher Otto, Unterscher Adolf, Martin Ruff și Otilia Schiller, domiciliați în comuna Sofieni, jud. Cahul, au cumpărat un teren de 101 ha din moșiile Balaban și Mocanca, proprietatea statului român, la prețul de 50500 lei²⁹.

Un caz cu totul deosebit semnalăm în județul Bălți, comuna Strâmba-Nouă: un grup de 24 persoane, cetățeni români de naționalitate germană, după anii de secetă 1923–1925, fugind de mizeria ce-i aștepta și fiind induși în eroare de către niște agenți, pleacă la lucru în Brazilia, în scop de a agonisi bani pentru plata datoriilor și a întemeia, la întoarcere în Basarabia, gospodării mai solide. Ei s-au bazat pe asigurările Societății de emigrare și au dat în arendă loturile, fiind astfel în mod automat deposedați de ele. Întorși din Brazilia și aflați într-o situație economică gravă, cer a fi repuși în posesia loturilor cu care au fost împroprietăriți în 1922³⁰. „...Reforma agrară din 1921, contribuind, prin împroprietărirea țăranilor, la ameliorarea standardului lor de viață, submina în mod conștient cauza de bază a emigrării”³¹, dar n-a lichidat total categoria emigranților care plecau temporar la lucru în străinătate, pentru câțiva ani sau numai câteva luni, ca o soluție a ameliorării nivelului lor de trai”³². Gospodării întregi erau lichidate în câteva ceasuri și, de cele mai multe ori, pe prețuri de nimic, pentru a procura celor care plecau puțința de a ajunge la pământul făgăduinței”³³. Din documentele de arhivă cercetate am mai depistat un asemenea caz în județul Tighina³⁴, dar care nu se referea la situația coloniștilor germani. Aceste fapte ne permit, totuși, să constatăm că atunci când țăranii basarabeni treceau prin momente de criză economică, nu erau ocoliți de necaz nici chiar unii coloniști nemți, care avusesse o situație stabilă. Considerăm că toate aceste aspecte necesită un studiu aparte, cu valorificarea cât mai amplă a datelor statistice.

În concluzie, ținem să subliniem că Statul român a moștenit de la ruși problema coloniștilor germani, aflată într-o fază complicată și contradictorie. Germanii au fost unica minoritate din Basarabia care n-a avut absolut nici o rezervă față de actul Unirii, salutând sincer reintegrarea provinciei după un secol de robie, atitudine dictată, poate de înrăutățirea situației lor, după 1915, când încep să fie tratați în mod drastic de autoritățile rusești, sub motivul că ar fi amenințat securitatea națională a Imperiului rus. Administrația română a depus efort pentru a stabili situația acestei etnii: cea mai mare parte a proprietarilor germani a fost repusă în posesia fostelor domenii sau a unei suprafeți, echivalentă cu cea posedată anterior, dar pe moșii cu teren disponibil; altei părți i s-a pus la dispoziție, pentru a putea fi cumpărat, la prețul de expropriere, teren din proprietatea statului. Depășind greutățile, ivite din cauze obiective – ca cea a deficitului de pământ în Basarabia, și subiective – în multe cazuri atitudinea neglijentă a organelor responsabile de realizarea reformei agrare, în ansamblu până în anul 1928³⁵ situația coloniștilor germani a fost stabilizată.

NOTE

¹ Vezi Luminița Fassel, *O istorie de 126 de ani: germanii din Basarabia* // *Patrimoniu*, 1991, Nr. 3, p. 15-27.

- ² I. Evans, **The agrarian revolution in Roumania**. Cambridge, "Univ. press", 1924, p. 61.
- ³ Vespasian Erbiceanu, **Situația coloniștilor austro-ungari și germani din Basarabia față de decretul-lege al Reformei agrare** // *Cuvântul Dreptății*, 1919, I, Nr. 6, p. 81-82.
- ⁴ **Arhivele Statului București** (în continuare A.S.B.), fond Reforma agrară din 1921, jud. Cetatea-Albă, dos. 5/1927, f. 1.
- ⁵ **Ibidem**, f. 2.
- ⁶ **Ibidem**, f. 3.
- ⁷ **Ibidem**, f. 1-11.
- ⁸ **Ibidem**, f. 3.
- ⁹ V. Erbiceanu, **Naționalizarea justiției și unificarea legislativă în Basarabia**. București, "Monitorul Oficial", 1934, p. 145.
- ¹⁰ Petre Cazacu, **Moldova dintre Prut și Nistru**. Chișinău, "Știința", 1992, p. 320; V. Erbiceanu, **Situația coloniștilor...**, p. 81-82.
- ¹¹ V. Erbiceanu, **Naționalizarea justiției...**, p. 146.
- ¹² **Monitorul Oficial** (în continuare - M.O.), Nr. 138 din 8 octombrie 1919; Const. Hamangiu., **Codul General al României. Legi uzuale**. București, 1919-1922, vol. IX-X, p. 225.
- ¹³ M.O., Nr. 15 din 23 aprilie 1922.
- ¹⁴ A.S.B., fond Reforma agrară din 1921, jud. Cetatea-Albă, dos. 5/1927, f. 3.
- ¹⁵ **Ibidem**, f. 24-27.
- ¹⁶ **Ibidem**, jud. Lăpușna, dos. 3/1923, f. 8, 21.
- ¹⁷ **Ibidem**, f. 13-14.
- ¹⁸ **Ibidem**, jud. Tighina, dos. 63/1933, f. 53-55.
- ¹⁹ **Ibidem**, jud. Cetatea-Albă, dos. 5/1927, f. 7.
- ²⁰ **Arhivele Statului Iași**, fond Camera agricolă Cetatea-Albă, dos. 22/1920, f. 3 și urm.
- ²¹ M.O., Nr. 258 din 13 martie 1920.
- ²² A.S.B., fond Reforma agrară din 1921, jud. Tighina, dos. 89/1934, f. 9-11.
- ²³ M.O., Nr. 258 din 13 martie 1920.
- ²⁴ A.S.B., fond Reforma agrară din 1921, jud. Cetatea-Albă, dos. 5/1927, f. 8.
- ²⁵ C. Hamangiu, **op.cit.**, p. 864-865.
- ²⁶ A.S.B., fond Reforma agrară din 1921, jud. Bălți, dos. 8/1927, f. 14-15.
- ²⁷ I. Evans, **op.cit.**, p. 86.
- ²⁸ A.S.B., fond Reforma agrară din 1921, jud. Cahul, dos. 36/1931, f. 45. 29 **Ibidem**, dos. 35/1931, f. 8-17.
- ²⁹ **Ibidem**, dos. 35/1931, f. 8-17.
- ³⁰ **Ibidem**, jud. Bălți, dos. 8/1927, f. 14-15.
- ³¹ D. Sandru, **Populația rurală a României între cele două războaie mondiale**. Iași, 1980, p. 75.
- ³² **Ibidem**, p. 80..
- ³³ M. Bădăraș, **Părerii asupra politicii agricole de după război**. Iași, "Opinia", 1927, p. 109; E. Giurgea, **Noua situațiune economică a Basarabiei** // *Basarabia economică*, 1922, 111, Nr. 3, p. 25.
- ³⁴ A.S.B., fond Reforma agrară din 1921, jud. Tighina, dos. 53/1929, f. 50.
- ³⁵ Const. Filipescu, **Evoluția agriculturii românești. Studiu de politică agrară**. București, 1940, p. 380; A. Frunzănescu, **Evoluția chestiunii agrare în România. Privire istorică. Aspecte actuale. Tendințe**. București, "Monitorul Oficial", 1939, p. 111.

ISTORIOGRAFIE ȘI ISTORIA ȘTIINȚEI

Gheorghe Negru

ETNOGENEZA ROMÂNILOR DE LA EST DE PRUT ÎN ISTORIOGRAFIA SOVIETICĂ*

Încă în 1936, M. Serghievski scria că prin teoria sa despre independența limbii moldovenești el doar "trasează calea pentru elaborarea ulterioară a problemei apariției și dezvoltării naționalității moldovenești"¹. Un popor aparte de cel românesc trebuia să aibă și o istorie aparte a provenienței sale². Până la 1940, însă, lucrul acesta nici măcar n-a fost început. Nu existau în RASSM nici cadrele necesare și apoi nu se cristalizase încă definitiv politica sovietică în această problemă.

Atâta timp cât Basarabia rămânea în componența României se cerea o tactică mobilă, corelată cu situația internă de acolo, dar și cu cea externă, în relațiile cu ea. După istoria cu alfabetul latin faptul pare să se confirme și prin conținutul ultimatumului din 26 iunie 1940, în care populația majoritară a ținutului este numită "ucraineană".

Basarabia fiind "eliberată", lucrurile s-au clarificat și istoricilor sovietici moldoveni li se pune sarcina (la plenara CC al PCM din august 1947) elaborării unui manual de istorie a Moldovei de pe poziții marxiste; cu alte cuvinte, asta înseamnă că istoricii trebuiau să demonstreze legitimitatea "eliberării" Basarabiei, nu atât pentru exterior, cât pentru interior, unde nu se admitea ca puterea sovietică să apară în rolul de ocupant. Pe de altă parte, se cerea a se ține seama de pretențiile naționaliste ale liderilor Ucrainei care mai considerau că Basarabia le-ar aparține și care reușiseră în 1940, la formarea RSSM, să rupă din ea părțile de nord și de sud. Faptul că RSSM a fost, totuși, formată ca republică unională și nu în componența Ucrainei, cum s-a vrut la Kiev, dovedește că și la Moscova erau persoane atente la mișcările naționalismului ucrainean.

În fruntea comisiei pentru scrierea cursului de istorie a Moldovei a fost numit A. Lazarev (inițial locțiitor al președintelui comisiei), care, pe lângă calitățile sale de antiromân inveterat, s-a manifestat totodată și ca un apărător al

* Cercetările au fost efectuate cu sprijinul financiar al Research Support Scheme of the Open Society Institute.

intereselor moldovenești în fața pretențiilor teritoriale ucrainene. Aceasta este probabil cauza că la elaborarea etnogenezei moldovenilor nu s-a pornit de la conceptul savanților ucraineni care considerau că "slavii au fost elementul autohton inițial al strămoșilor poporului moldovenesc", ci s-a acceptat ca punct inițial originea comună a moldovenilor și muntenilor (și transilvănenilor) – populația romanizată a daco-geților de la nord de Dunăre, apărută după cucerirea Daciei de către romani la începutul sec. II e.n.

La momentul când istoriografia sovietică socialistă moldovenească începe să "descopere" originea "poporului moldovenesc", în istoriografia românească și cea străină existau deja următoarele teorii ale formării poporului român (inclusiv moldovenii):

– *teoria migraționistă*, formulată de istoricul german Rossler, potrivit căreia populația romanizată de la nord de Dunăre ar fi emigrat în sec. III, odată cu retragerea legiunilor romane, la sud de Dunăre, unde a conviețuit, începând cu sec. VI–VII, cu slavii veniți acolo, apoi s-a întors, nu mai devreme de sec. XII, în Transilvania, de unde s-a răspândit pe tot spațiul carpato-dunărean.

– *teoria continuității*, care spune că populația romanizată, în cea mai mare parte, n-a plecat cu legiunile romane, retrăgându-se în munți și păduri, unde a supraviețuit valurilor migratoare ale goților, hunilor, avarilor ș.a., ocupându-se, în temei, cu păstoritul. Conviețuirea cu populația slavă a evoluat aici altfel decât la sud de Dunăre unde prin sec. IX–X a început să domine elementul slav, cel romanic conservându-se doar pe alocuri. La nord de Dunăre, dimpotrivă, slavii au fost asimilați de autohtoni, cunoscuți în cronică ca Vlahi, Blahi, Volohi ș.a. Se admite, de asemenea, strămutarea în sec. X–XII a unui număr însemnat de populație romanizată de dincolo de Dunăre, unde se simțea strămtorată de elementul slav.

În macheta Cursului de Istorie a Moldovei, partea I, publicată în 1949, s-a luat ca bază teoria continuității: populația romanizată aici nu este un popor venit de undeva, ci trăitori băștinași pe pământurile Carpato-Dunărene³. Ramura de est a acestei populații romanizate împreună cu "slavii" locali sunt strămoșii nemijlociți ai poporului moldovenesc, care s-a format "în procesul unei încrucișări reciproce a volohilor romanizați și slavilor de est". În viziunea autorilor "elementul slav trebuie privit nu ca o influență externă, ci ca o componentă creativă în constituirea noii formațiuni social-istorice"⁴, cultura poporului moldovenesc dezvoltându-se și alimentându-se pe fundamentul moștenirii culturale a statului Kievean și a principatului Galiția⁵.

Mai mult chiar, autorii Cursului de Istorie a Moldovei au afirmat că statalitatea moldovenească s-a format în sânul statelor slave Rusia Kieveană și Galiția, de la care au fost moștenite trăsăturile caracteristice în ce privește sistemul social și cultura⁶.

Cu alte cuvinte, s-a încercat a crea o teorie asemănătoare cu cea lingvistică despre caracterul încrucișat romano-slav al limbii moldovenești, subliniindu-se pasivitatea elementului romanic voloh în raport cu cel slav ("superior"). Nu a fost abordată problema divizării volohilor în moldoveni și munteni, evitându-se în genere a se vorbi despre raporturile dintre ei – lingvistice, etnoculturale etc. Despre Unirea Principatelor Moldova și Muntenia s-a vorbit ca despre un eveniment realizat "de sus", prin înțelegerea burgheziei cu boierii și cu aportul guvernelor țărilor europene", care a contribuit la formarea națiunii

române⁷. Citându-l pe Stalin care caracterizează națiunea drept "o comunitate istorică, stabilă de oameni, apărută în baza comunității de limbă, de teritoriu, de viață economică și trăsături psihice, care se manifestă prin comunitatea culturii", autorii, fără să-și dea seama, și-au contrazis afirmațiile anterioare despre "sinestatornicia" moldovenilor și limbii moldovenești.

Fiind supusă discuțiilor (nu numai la Chișinău, ci și la Kiev, Moscova, Leningrad⁸), macheta, mai cu seamă în partea privind geneza poporului moldovenesc, a fost criticată vehement de istoricii ucraineni. Iată, de exemplu, ce a spus istoricul Ermolenco: "Autorii nu s-au debarasat întru totul de influența istoriografiei burgheze românești în problema provenienței poporului moldovenesc..., deducând această autohtonitate nu de la strămoșii poporului moldovenesc, strămoșii cărora sunt slavii, ci întorcându-și intențiile lor bune spre volohi, ceea ce se intercalează cu cunoscuta teorie a lui Iług, care în mediul șoviniștilor români a căpătat caracter de doctrină". În viziunea savantului ucrainean "componenta permanentă autohtonă a limbii moldovenești este cea slavă, iar externă, împrumutată, superficială, ocazională – cea română. De ce, spune el în continuare, să nu ne situăm pe poziția că slavii au fost elementul autohton inițial al strămoșilor poporului moldovenesc, iar volohii au venit mai târziu, ieșind din Carpați, de unde au fost împinși de colonizarea ungară intensă: o parte din volohi s-au stabilit în Valahia, iar alta s-a mișcat spre teritoriul Moldovei de azi, și de la încrucișarea moldovenilor și valahilor s-a format un produs complicat, care este cunoscut de istorie după formarea statului moldovenesc în zona râului Moldova"⁹. Un alt savant ucrainean declara: "Noi până acum ne-am obișnuit să considerăm că pe teritoriul acesta au locuit slavii"¹⁰.

Poziția autorilor moldoveni a fost apărută de V. Senkevici, care pornea de la premisa că "procesul de încrucișare cuprindea un spațiu însemnat..., noi includem aici teritoriul de la est de Carpați până la Nistru"¹¹.

În 1951 a ieșit de sub tipar în rusește volumul I al Istoriei RSS Moldovenești (tradusă în "limba moldovenească" abia în 1954) în care era prezentată o teorie esențialmente modificată a etnogenezei moldovenilor: "Către sfârșitul veacului al XIV-lea pe teritoriul dintre Nistru și Carpați numit "Țara Moldovei" se forma o naționalitate de sinestătătoare cu o numire tot mai precis determinată de la "volohi", moldo-vlahi până la "moldoveni". Formarea naționalității moldovenești înfățișa un proces destul de îndelungat și complicat. Populația romanizată, care ocupa pământurile de răsărit ale Carpaților și teritoriul dealungul Siretului, Prutului și Nistrului, simțind asupra sa înrăurirea culturală puternică a populației slave de răsărit din vecinătatea ei, populație a cărei greutate specifică s-a micșorat cu mult după năvălirea tătarilor, se oformă amu într-o naționalitate moldovenească de sinestătătoare"¹².

Așadar, rolul slavilor nu mai este apreciat ca unul constitutiv, ci de "influență puternică". Autorii au ținut cont de rezultatele conferinței științifice comune din 1951 a cercetătorilor de la Institutul de Lingvistică a AȘ a URSS și de la Institutul de Istorie, Limbă și Literatură din cadrul Filialei Moldovenești a AȘ a URSS, la care s-a renunțat la teoria despre caracterul încrucișat romano-slav al "limbii moldovenești". Cu toate acestea, în chiar paragraful următor al Istoriei RSS Moldovenești elementul slav este repus la locul pe care l-a avut în machetă, vorbindu-se de "cultura Rusiei Kievlene și Galițiano-

Volâne, ca izvor dătător de viață și temelie a culturii moldovenești"¹³. Întru susținerea acestei teze se aduc date pur și simplu inventate, care nu vor mai fi repetate în ediția, "revăzută și completată" din 1968. "Mai întâi de toate trebuie de însemnat, – se spune la acest paragraf, – că norodul moldovenesc a primit ca moștenire din vremea Rusiei Kievlene și celei de Miază-zi-Asfințit mai mult de 20 orașe, în care erau larg dezvoltate meseriile și târguiala cu prețioase bogății materiale și culturale. Orașele Belgorod, Chilia, Suceava, Hotin, Baia, Iași și multe altele sînt mărturii vădite ale acestei moșteniri culturale. Aici se dezvoltau meseriile, scrisul, arhitectura și altele". Ca moștenire literară Moldova "care intra în alcătuința Statului Kievlean și a Rusiei Galițiene" ar fi primit... "vechile monumente culturale rusești de valoare mondială: "Povestirea anilor trecuți", "Letopisețul Galițiano-Volănian", "Cuvânt despre polcul lui Igor", precum și culegerea dreptului feudal "Ruskaia Pravda"¹⁴.

Aceste invenții istoriografice exprimau tendința dominantă a istoriografiei sovietice socialiste moldovenești de a hiperboliza rolul slavilor de est în constituirea moldovenilor, ceea ce, în opinia lor, oferea o justificare suplimentară politicii rusificatoare de atunci, ca ceva "firesc", "tradițional" pentru cultura moldovenească.

La vremea publicării primului volum al Istoriei RSS Moldovenești în anul 1951, printre istoricii sovietici din Chișinău s-au semnalat deja divergențe privitor la momentul apariției populației romanizate în spațiul carpato- (și în special) pruto-nistean: unii considerau că ea este venită aici după plecarea tătaro-mongolilor care ocupaseră aceste teritorii pe la mijlocul sec. XIII, alții afirmau că volohii au continuat să se mențină tot timpul în acest spațiu, rezistând năvălirilor străine și organizându-se în sec. XIV în cadrul unui stat moldovenesc¹⁵. Cu alte cuvinte, e vorba de aceeași împărțire în migraționiști și autohtoniști, doar că în raport cu spațiul mai restrâns al Moldovei.

Divergența de opinie în această problemă s-a manifestat și la susmenționata conferință lingvistică din 1951, unde N.Mohov a vorbit despre geneza poporului moldovenesc de pe poziții migraționiste (adică volohii au apărut pe teritoriul dintre Nistru și Prut de dincolo de Carpați după plecarea slavilor, prin veacul XIV), iar V.Senchevici a expus punctul opus de vedere, de pe poziția autohtonismului¹⁶.

Aceeași discordanță o observăm între volumul amintit al Istoriei RSSM și varianta sa reeditată în 1967. Schimbându-se autorul capitolului respectiv despre "constituirea poporului moldovenesc", locul lui V.Senchevici luându-l N.Mohov, s-a schimbat și interpretarea problemei în cauză¹⁷. (Totodată în aceeași ediție modificată și completată a Istoriei RSSM, într-un alt capitol, I.Hâncu înaintează ideea că cultura balcano-dunăreană din sec. IX–XI ale cărei urme au fost găsite și între Nistru și Prut ar conține, pe lângă trăsături slave, și trăsături volohe, ceea ce demonstra continuitatea populației romanizate pe acest teritoriu¹⁸).

Acestor divergențe de ordin științific li s-a dat, însă, o interpretare politică: cei care susțineau teoria autohtonistă au fost etichetați drept "antislaviști", "revizionisti"¹⁹. "Părerea că volohii sunt o populație autohtonă pe teritoriul Moldovei, toarnă apă la moara naționalistilor reacționari români, care visează la o Românie până la Nistru, până la Bug..." – s-a spus în cadrul discuției asupra machetei istoriei Moldovei în 1950²⁰.

În 1970 în cadrul AȘ a RSSM s-a format "Consiliul științific pentru problemele privind relațiile dintre slavi și volohi și geneza poporului moldovenesc". Președinte a fost numit N.Mohov, adept al teoriei migraționiste²¹. Însăși denumirea acestui Consiliu vorbește despre direcția care avea s-o aibă cercetarea genezei "poporului moldovenesc". Recunoscând că populația romanizată (Valahi, Volohi, Blahi) sunt strămoși comuni și ai moldovenilor, și ai muntenilor, istoriografia sovietică moldovenească avea sarcina să răspundă: când și cum populația romanizată s-a schimbat în moldoveni și munteni, și care sunt trăsăturile etnice de bază ce îi deosebește pe unii de alții. În linii generale conceptul oficial este următorul: acest proces ar fi avut loc pe parcursul sec. XII–XIV, când volohii din estul Carpaților au venit în contact cu slavii de est, spre deosebire de volohii de sud care au contactat cu slavii de sud. "Trăsăturile caracteristice ale substraturilor slave-sud-slave în Muntenia și est-slave în Moldova au determinat într-o măsură însemnată deosebirile etnice dintre populația moldovenească și muntenească", se afirmă în studiul "Moldovane", editat de AȘ a RSSM în 1977²². Formarea statului Moldova și Muntenia ar fi dat finalitate procesului de constituire a acestor două popoare diferite²³. În același timp fondul voloh comun în cultura muntenilor și moldovenilor nu este negat, deosebirile deducându-se din "substrat". Iată exemplele aduse de autorii studiului "Moldovane" în acest sens: "casa populară din Banat și Muntenia s-a format sub influența tradiției balcanice, în timp ce casa din Transilvania de Nord și Moldova se aseamănă cu casa din Ucraina de Vest. Autorii din evul mediu (N.Olahus) au menționat deosebiri în îmbrăcămintea populară a muntenilor și moldovenilor. Cercetătorii fac deosebire între arhitectura moldovenească și muntenească, între cronica Moldovei și cronica Munteniei, între muzica populară moldovenească, mai cu seamă cea lirică, și cea muntenească. Aceleași legități se observă și în folclorul ambelor popoare – *alături de motive și opere comune în sec. XVI–XVIII* (subl. n. – G.N.) se finalizează diferențierea eposului eroic est-roman, se evidențiază versiunile muntenești și moldovenești a unui șir de opere ("Doncilă", "Năzdrăvan"), apoi lucrări caracteristice numai pentru Moldova ("Codreanul") sau numai pentru Muntenia ("Gheorghelaș"). Fenomene analogice pot fi urmărite și în alte domenii ale culturii materiale și spirituale"²⁴.

Toate aceste argumente sunt departe de a fi concludente (nu mai vorbim de faptul că se referă la sec. XVI–XVIII și nu la sec. XIV, când se pretindea că s-a format deja poporul moldovenesc deosebit de cel muntenească). E demonstrat că îmbrăcămintea, arhitectura țărănească nu depind numai de factori etnici, dar și de cei geografici, climaterici. Locuința, portul popular se deosebesc chiar și în diferite zone din interiorul Moldovei și din interiorul Munteniei, la fel și folclorul. Lucrări folclorice comune se găsesc nu numai în sec. XVII, dar și în sec. XIX–XX (aceeași "Miorița", de exemplu). Însuși faptul că autorii recunosc existența unui folclor comun pentru munteni și moldoveni, vorbește despre o limbă comună înțeleasă tuturor în pofida unor particularități regionale, ceea ce infirmă concluzia despre formarea unei "limbi moldovenești".

Deși subliniază că "la nivelul actual al cunoștințelor noi deosebim un grup etnic de altul exclusiv după limbă", N.Mohov, în "Studii de istorie asupra formării poporului moldovenesc", nu numește particularitățile ce deosebesc limba moldovenilor de cea a muntenilor în sec. XII–XIV, când, după cum

sustine, s-ar fi format poporul moldovenesc. De fapt, atunci limba moldovenească nici nu exista, fiindcă denumirea de moldovean a apărut după formarea statului "Moldova"²⁵.

Drept probă a deosebirilor de limbă între diferite grupuri de volohi N.Mohov aduce cunoscuta comparație a lui D.Cantemir despre "pronunția mai rigidă a valahilor"²⁶.

În alte lucrări se spune, cu trimitere la studiile lui M.Serghievski și V.Șișmareov, că "în procesul cercetării textelor scrise s-a stabilit că spre sec. XIII-XIV, în spațiul Carpato-Dunărean s-a format limba moldovenească, deosebită de celelalte limbi est-romanice"²⁷.

E de fapt același procedeu de inducere în eroare (eufemistic vorbind) a cititorilor, aplicat de N.Mohov. Nimeni dintre lingviști n-a stabilit faptul formării limbii moldovenești deosebite de celelalte limbi romanice, spre sec. XIII-XIV. M.Serghievski și, cu atât mai mult V.Șișmariov, nu demonstrează acest lucru. Ei pornesc de la teoria savantului ieșean A.Philippide care consideră că limba română s-a format la sud de Dunăre, de unde daco-romanii au migrat în două valuri independente. Unul, balcano-transcarpatic, a mers spre Banat și Transilvania (cu excepția părții de sud-est) și apoi spre Moldova, Bucovina și Basarabia; celălalt val – s-a îndreptat direct în Muntenia, apoi în Transilvania (sud-est). În Oltenia ar fi pătruns părți din ambele valuri. În felul acesta A.Philippide trage concluzia că "Moldova și Oltenia nu au legătură genetică (ramură) și istorică".

Ceea ce ascunde M.Serghievski, dar recunoaște V.Șișmariov, e că A.Philippide nu deduce din cercetările sale faptul că limba moldovenească ar fi fost o limbă aparte de cea muntenească. "Chiar dacă Moldova nu este legată genetic cu Muntenia, în cazul acesta, așa cum a stabilit-o A.Philippide, ea este legată cu Transilvania, și această legătură se întreține prin datele limbii, comune pentru ambele regiuni" – scrie V.Șișmariov²⁸. El, însă, pune la îndoială faptul că Moldova și Muntenia n-ar fi fost legate "genetic". În opinia lui V.Șișmariov al doilea val care s-a stabilit în Muntenia nu poate să vină de dincolo de Dunăre, fiindcă populația romanizată nu mai rămăsese acolo în număr mare; "al doilea val" a coborât din munți, după plecarea pecenegilor și cumaniilor, după cum se spune în legenda despre Radu Negru, și se confirmă prin schimbarea consecutivă a capitalelor: Câmpulung, Târgoviște, București²⁹.

După cum subliniază același autor, M.Serghievski a acceptat ipoteza lui A.Philippide de aceea că ea îi permitea să accentueze independența limbii moldovenești și s-o considere o limbă aparte³⁰.

Dar A.Philippide leagă limba moldovenilor de cea a transilvănenilor și vorbește despre ea ca despre limba daco-romană. Chiar și la M.Serghievski, – consideră V.Șișmariov, formulările nu sunt destul de clare; limba valahă și moldovenească el le numește dialecte ale limbii daco-romane, fapt care nu-l împiedică, de altfel, ca peste patru pagini să vorbească despre limba română și moldovenească³¹.

Constatând că și după apariția statului moldovenesc vechiul-nume "voloh" a continuat să circule până în sec.XIX alături de "moldovan", istoriografia oficială nu explică de ce un popor aparte de cel muntean ar fi acceptat să se numească la fel, și mai mult, de ce s-a unit cu Muntenia în 1859?

De asemenea a fost ocolită și problema constituirii unei singure limbi literare române în Moldova și Muntenia: Cum se întâmplă că lucrările autorilor moldoveni din sec. XVII–XVIII circulau, fără să fie traduse, în Muntenia și Transilvania, iar cele de acolo circulau netraduse în Moldova?

Menționând, pe de o parte, procesul de "apropiere a normelor literare ale limbii moldovenești și românești", subliniindu-se, nu fără o doză de mândrie, că "în procesul limbii scrise, ca de altfel, mai târziu, și în crearea celei literare, rolul conducător aparținând cărturarilor moldoveni, apoi scriitorilor moldoveni", se ajunge în final la concluzia că "o anumită apropiere a limbelor literare moldovenești și muntenesti nu a adus și nu putea să aducă la contopirea lor", fiindcă "limba scrisă nu echivalează cu limba națională, ci este doar o formă a manifestării sale", în fiecare principat "s-au pus bazele propriei limbi literare, ceea ce a condus la adâncirea diferențelor între ele (după ce cu câteva propoziții mai sus se vorbea de apropiere – *n.n.*), în mare parte din cauza introducerii în circuitul literar a elementelor dialectale". Faptul că fondul lexical și structura gramaticală a acestor două limbi "*nu se deosebesc radical*" (subl. n. – *G.N.*) deloc nu înseamnă că ele nu pot fi considerate drept mijloace separate de comunicare a două națiuni de sine stătătoare³².

Sub aparența unui obiectivism ("fondul lexical de bază și structură gramaticală a acestor două limbi nu se deosebesc radical", când, de fapt, sunt unele și aceleași), se înșiră afirmații contradictorii și false, nesprijinite de nici un argument, în deplină siguranță că oponentii nu vor putea replica.

M. Serghievski este unicul care a încercat să dea o lămurire faptului de ce moldovenii nu și-au creat propria limbă literară moldovenească, ci au conlucrat cu muntenii la crearea limbii literare române. În concepția sa, aceasta se datorează faptului că "scrisul românesc era deja creat către perioada când Moldova a purces la înlocuirea limbii literare slave prin adoptarea limbii naționale"³³. Transilvania a fost prima dintre "*regiunile populate de români*" (subl. n. – *G.N.*), unde a apărut scrisul în limba română, apoi și tiparul, datorită activității lui Coresi. Existând legături comerciale și politice între Transilvania și Moldova, grămaticii moldoveni deseori erau trimiși în Maramureș, iar tinerii de acolo – în mănăstirile moldovenești pentru a învăța carte. Deși cancelaria domnească mai continua să folosească limba slavă, corespondența de afaceri era scrisă într-o limbă moldovenească foarte apropiată scrierilor apărute în a doua jumătate a sec. XVI la sudul Transilvaniei și în Valahia³⁴. De exemplu, nu se întâlnește "ș" în loc de "c", scriindu-se "*pace*" nu "pașe", "*feciiori*" nu "feșiori", "*face*" nu "fașe" etc. "Însușind normele scrisului în limba română, existând și o apropiere considerabilă a fondului lexical, *uneori*" (subl. n. – *G.N.*) chiar și o identitate fonetică între anumite cuvinte, limba moldovenească și-a folosit de la bun început propriul bagaj lexical în procesul constituirii limbii literare, îmbogățind astfel această limbă literară care era utilizată în ambele principate începând cu sec. XVII. Anume în sec. XVII, când Moldova deținea rolul principal în mișcarea literară, fenomenul acesta s-a manifestat deosebit de pregnant. Așadar, ceea ce fusese la început o avuție lexicală doar a limbii moldovenești, a început să intre în fondul limbii literare unice a ambelor principate. Acest proces a continuat mai târziu, intensificându-se în sec. XIX" – scria M. Serghievski³⁵. Cu alte cuvinte, moldovenii nu și-au creat propria limbă literară din motivul că, pe de o parte, ei s-au conformat normelor

scrisului românesc, iar pe de altă parte, au "moldovenizat" limba română literară. Nimic deosebit, s-ar putea spune, un fenomen similar poate fi observat în procesul formării limbilor literare la majoritatea popoarelor. Extraordinară ar fi fost constituirea unei singure limbi literare pentru două popoare diferite, din două limbi diferite, ceea ce nu s-a întâmplat decât în cazurile când una din ele a murit. Însă limba moldovenească "vie" n-a murit, o spune chiar M.Sergievski. "Nefiind pe deplin exprimată sub aspect fonetic (subl. n. – G.N.) în pronunția literară, limba moldovenească vie a continuat să existe doar în forma vorbită, iar pronunția sa, necorespunzătoare standardului literar, treptat a început să fie considerată drept populară și dialectală, fapt care a fost întărit de tradiția gramaticală formată la sfârșitul sec. XVIII"³⁶.

După cum se vede, dorința lui M.Sergievski de a demonstra existența unei limbi moldovenești deosebite de limba română era mult mai puternică decât argumentele pe care le avea la dispoziție.

O altă chestiune principală la care trebuia să se răspundă, dar nu s-a răspuns, e: unde și cum au dispărut moldovenii din dreapta Prutului după Unirea principatelor Moldova și Muntenia. Cum s-a întâmplat că nimerind sub deplina stăpânire politică și culturală a Rusiei (autorii nu neagă fenomenul rusificării și deznaționalizării), moldovenii din Basarabia au reușit să se dezvolte ca moldoveni, iar cei de dincolo de Prut, aflați în condiții propice culturii și învățământului lor, au încetat a fi moldoveni (deși nu renunță la specificarea acestei, pe lângă numele de "român").

V.Beșleagă critică vehement afirmațiile ce se conțin în Istoria RSS Moldovenești (Chișinău, 1984), cum că "în sec. XIX, mai ales în ultimile trei decenii, avea loc în Basarabia în mod intens formarea limbii literare moldovenești. Se îmbogățește vocabularul ei pe baza îmbogățirii lexicului popular, a graiului viu, pe baza împrumuturilor din limba rusă, ucraineană, precum și din alte limbi, se perfecționa și se stabilizea norma literară unică". "Unde? Prin ce cărți? Prin ce autori? Cine vorbea acea limbă literară cu norme unice? Rămâne o declarație, o minciună sfruntată!" – conchide V.Beșleagă, după ce atrage atenția că aceiași autori afirmaseră ceva mai înainte că, "în 1842 (în Basarabia – n.n.) este suspendată predarea în limba moldovenească în școlile primare și secundare, iar în 1866 – învățarea ei ca obiect de sine stătător"³⁷.

Tot V.Beșleagă este primul care combate cu argumente teoria privind constituirea în Basarabia a "nației burgheze moldovenești". Arătând că națiunea presupune existența unor elemente comune: teritoriu (stat), istorie, tradiții, limbă și aspirații politice comune, V.Beșleagă se întreabă: "Ce-i cu nația burgheză moldovenească dacă nu are nici stat național, nici limbă literară"³⁸.

Teoria oficială a genezei "poporului moldovenesc" a fost supusă criticii, începând cu anul 1989, și de istoricii P.Parasca, I.Hâncu, Gh.Postică ș.a.³⁹ Gh.Postică publică la începutul anului 1990 articolul "Formarea poporului român și continuitatea lui pe teritoriul Moldovei în sec. V–XIII", în care se afirmă, în consens cu istoriografia de peste Prut, că "numele propriu sau etnonimul populației băștinașe din nordul Dunării de la sfârșitul perioadei antice târzii și începutul evului mediu timpuriu era Romanus, nume moștenit direct de la vechii romani și care în decursul anilor a suportat o schimbare

fonetică, transformându-se din Romanus în Român (Rumân)". Autorul consideră că există suficiente probe ce ar confirma continuitatea românilor pe teritoriul Moldovei. Formarea statului moldovenesc nu este dedusă ca mai înainte din diferențierea etnolingvistică a populației românești nord-dunărene. "În sec. X–XII pe teritoriul Moldovei au existat mai multe formațiuni prestatale ale românilor"⁴⁰.

NOTE

¹ M.B.Сергневский, *Молдавские этюды* (серия 1-я). Москва, 1936, с. 65.

² Interpretări noi privind problema în cauză, vezi: Anatol M. Țăranu, *Istoriografia națională – imperativ al timpului* // *Revista de istorie a Moldovei*, 1992, Nr. 1, p. 3–8; Ion Țurcanu, *Istoriografia din Moldova Sovietică dintre știință și propagandă* // *Revista de istorie a Moldovei*, 1994, Nr. 3–4, p. 3–17.

³ Курс истории Молдавии, часть 1-я (от древнейших времен до Великой октябрьской социалистической революции). Под общей редакцией члена-корреспондента Академии Наук СССР А.Д.Удальцова (ответственный редактор) и профессора Л.Д.Черепнина. Кишинев, 1949, с. 40, 41.

⁴ *Ibidem*, p. 56.

⁵ *Ibidem*, p. 71.

⁶ *Ibidem*, p. 63.

⁷ *Ibidem*, p. 289.

⁸ De menționat că macheta a fost trimisă pentru recenzie instituțiilor științifice și universităților din Moscova. Leningrad, Kiev, Odesa, Lvov, Voronej, Tartu, Cazan, Cernăuți. Minsk, Tbilisi, Tașkent ș.a., dar nu și la București ori la Iași (*a se vedea*: A.Lazarev, Кум а фост скрисэ история Молдовей // *Нистру*, 1989, Nr. 2, p. 135).

⁹ Стенограмма совещания по обсуждению макета Курса Истории Молдавии, 1950; *Арх. Științ. Centr. a A.Ș. a R.M.*, fond 3, inv. 1, dosar 64, p. 26–28.

¹⁰ *Ibidem*, p. 30.

¹¹ *Ibidem*, p. 42.

¹² История РСС Молдовенешть, Вол. I (Дин времуриле стрэвекь пэлла Маря Революиэ Социалистэ дин Октомбриэ), Суб редакция мембрулуй-кореспондент ал Академией де Штининь а Уинуний РСС А.Д.Удальцов ши а професорулуй доктор ын штининь историче Л.В.Черепнин. Кишинэу, 1954, п. 100.

¹³ *Ibidem*, p. 102.

¹⁴ *Ibidem*.

¹⁵ Стенограмма совещ. по обсужд. Курса Ист. Молд., с. 42–44.

¹⁶ Стенограмма научной сессии Института истории, языка и литературы Молдавского Филиала АН СССР, 3–7 декабря 1951 г.; *Арх. Științ. Centr. a A.Ș. a R.M.*, fond 3, inv. 1, dosar 66, fila 13, 26.

¹⁷ История РСС Молдовенешть. Вол. I. Едиция а 2-а, ревэзутэ ши комплектажэ. Кишинэу, 1962, п. 84–94.

¹⁸ *Ibidem*, p. 71.

¹⁹ П.Ф.Параска, Монопол асупра историйей // *Нистру*, 1988, Nr. 11, p. 124.

²⁰ Стенограмма совещ. по обсужд. Курса Ист. Молд., с. 42.

²¹ "Noi dorim foarte mult să găsim cât mai multe dovezi care să arăte rudenia culturii moldovenești și slave. – spunea N.Mohov în 1953, la o sesiune științifică dedicată istoriei culturii materiale și etnogenezei poporului moldovenesc. – Moldova Sovietică a făcut parte din teritoriul Rusiei Kievene. În *Курсул де историе а Молдовей* noi vorbim despre ontreg teritoriul Moldovei Sovietice, dar acest lucru încă nu este dovedit (subl. n. – G.N.). E de dorit să avem dovezi" (Стенограмма расширенного заседания ученых советов истории материальной культуры, Ученого Совета АН СССР и Инст-та ист., языка и лит-ры Молд. Филиала АН СССР, 1953; *Арх. Științ. Centr. a A.Ș. a R.M.*, fond 3, inv. 1, dosar 108, p. 120–121).

Același N.Mohov a citat în repetate rânduri un "document" inexistent despre numirea în 1353a unui oarecare Draga (Dragoș) drept "guvernator" în Moldova de către regele ungar, ceea ce trebuia să demonstreze veridicitatea povestirii cronicărești despre Dragoș-Vodă și venirea acestuia în Moldova, cu tot cu populație, din Maramureș (П.Ф.Параска, *op. cit.*, p. 122).

Într-o lucrare publicată în 1983, N.Mohov "demonstrează" "apropierea dintre moldoveni și slavii de răsărit" în baza "studiului materialelor craniologice"(?), concluzionând că "în sec. XVIII poporul moldovenesc îi era deja proprie năzuința spre prietenie cu popoarele rus și ucrainean, și aceasta devenise o nouă (subl. n. – G.N.) trăsătură națională de caracter a poporului moldovenesc". Faptul că "în componența

Rusicii poporul moldovenesc a fost supus asupririi politice și naționale din partea țarismului” se compensa, în opinia lui N. Mohov, cu posibilitatea de a veni tot mai mult în contact cu “mișcarea revoluționară din lume” (N.A. Mohov, *Студий де историе асупра формэрий попурулуй молдовенеск*. Кишинэу, 1983, п. 97, 118, 123).

²² Молдаване. очерки истории, этнографии, искусствоведения. Кишинев, 1977, с. 24)

²³ Формирование молдавской буржуазной нации. Кишинев, 1978, с. 36.

²⁴ Молдаване, с. 25.

²⁵ *Ibidem*, p. 26.

²⁶ N.A. Mohov, *op. cit.*, p. 63

²⁷ Формирование молдавской буржуазной нации, с. 36.

²⁸ В.Ф. Шишмарев, Романские языки Юго-Восточной Европы и национальный язык Молдавской ССР, вопросы молдавского языкознания. Москва, 1953, с. 96.

²⁹ *Ibidem*, p. 97.

³⁰ *Ibidem*, p. 97–98.

³¹ *Ibidem*, p. 98; Nu este de acord cu M. Serghievski nici romanistul R. Piotrovski. În studiul intitulat “Славяно-молдавские языковые отношения и вопросы национальной специфики молдавского языка” el vorbește despre graiurile moldovenesc și muntenesc la etapa apariției statelor feudale respective ca despre “două ramuri dialectale ale limbii daco-române unite”. Acest fapt se confirmă, în opinia sa de unele și aceleași straturi de cuvinte slave în ambele limbi” (*Вопросы молдавского языкознания*, Москва, 1953, с. 136).

³² Формирование молдавской буржуазной нации, с. 85.

³³ М.В. Сергиевский, Молдаво-славянские этюды. Москва, 1952, с. 171.

³⁴ *Ibidem*, p. 172.

³⁵ *Ibidem*, p. 175.

³⁶ *Ibidem*, p. 184.

³⁷ Владимир Бешлягэ, Скрипторул пин дестинеле лимбий матерне, *Рапорт презентат ла Пленара Униуний скрипторилор дин РСС Молдовеняскэ*, 16 ноембрие 1988 // *Поварэ сау тезаур сфянт?* Кишинэу, 1988, п. 452.

³⁸ *Ibidem*.

³⁹ P. Parasca, *op. cit.*; I. Hâncu, G. Postică, *Măsluitorii // Moldova Suverană*, 9 decembrie 1991.

⁴⁰ Gheorghe Postică, *Formarea poporului român și continuitatea lui pe teritoriul Moldovei în sec. V–XIII // Cugetul*, 1990, Nr. 1, p. 20–32.

Бригита Коварская

ПРОФЕССОР ИВАН ФЕОДОСЬЕВИЧ ЧОРБА (1873–1942)

Существовавшие в условиях тоталитарного режима ограничения в изучении культурного и научного наследия значительно сузили наши познания об историческом прошлом. Многие деятели науки и культуры, которые по идеологическим соображениям не вписывались в официозный канон, были преданы забвению или объявлялись “врагами народа”. Развернувшиеся в последние годы научные изыскания по всестороннему изучению и освоению научного и культурного наследия во всем его многообразии позволили выявить многих деятелей культуры и науки, являвшихся до сих пор малоизвестными не только для широкого круга общественности, но даже и для узкого круга специалистов. В настоящем очерке предлагается несколько штрихов из научно-педагогической деятельности одного из уроженцев нашего края, внесшего заметный

для своего времени вклад в развитие науки о механике, жизнь которого оборвалась трагически в сталинских застенках.

Иван Феодосьевич Чорба родился 6 октября 1873 г. в селе Градешты (Градинге), Бендерского уезда Бессарабской области (ныне – село Градище Чимишлийского района), крещен в Георгиевской церкви священником Гавриилом Теодорьяном; восприемниками были представитель греческого общества Афанасий Реза и жена Кишиневского купца 2-й гильдии Лочкики, Ефросинья Ивановна¹. Его отец, Феодосий Иванович Чорба (11 января 1833 – 2 октября 1900), уроженец Анапьевского уезда Херсонской губернии, с 16 лет служил в армии, участвовал в войне 1853–1856 гг. у Леово, Калараша, Браилова, Перекопа, имел чин поручика; впоследствии вышел в отставку, но через 9 лет, в 1877, возобновил службу в Кишиневе, был командиром роты, заведующим войсковым архивом, главной гауптвахтой, прикомандирован к 53-му Вольнскому полку в 1882 г.². Мать И.Ф. Чорбы – Александра Сергеевна (по первому мужу – Запольская-Уних³, вдова), гречанка (1833 – 18 апреля 1884), умерла от чахотки, когда Ивану Чорбе было 10 лет⁴. Иван Чорба был младшим ребенком в семье. Его старшие сестры и братья: Мария (родилась 10 октября 1862 г.), Тома (Фома), (родился 11 января 1864 г.), Георгий (Егор, родился 6 апреля 1865 г.), Зиновья (родилась 8 июля 1866 г.), Анастасья (родилась 28 июля 1867 г.), Татьяна (родилась 20 октября 1870 г.). В Кишиневе семья Чорба проживала по улице Киевской, 3, в доме Врублевской, рядом с Чуфлинской церковью⁵.

Старший брат Ивана Чорбы, Тома Чорба, учился в Кишиневской гимназии, получая стипендию имени, почетного потомственного гражданина Анастасия Чуфли⁶. После окончания гимназии в 1885 г., учился на медицинском факультете Университета св. Владимира в Киеве, продолжая получать стипендию А. Чуфли⁷. Получив диплом лекаря, Тома Чорба работал сверхштатным ординатором психиатрического отделения Бессарабской губернской земской больницы, городским санитарным врачом, а с 1896 г. – старшим врачом Земской заразной больницы, которую он организовал и строительством которой руководил. Это был “в высшей степени добросовестный труженик и глубоко образованный врач”⁸, “бессеребренник”, “рыцарь гуманности”, благотворитель, верный и чуткий товарищ, бесконечно добрый человек, любимец детворы⁹ (умер в 1936 г.).

Старшая сестра Ивана Чорбы – Татьяна Феодосьевна, окончила Бессарабскую Земскую женскую гимназию в 1891 г. со специализацией домашней учительницы по географии, учительствовала в сиротском отделении Земской больницы, в 9-м народном приходском училище, в 1-м Кишиневском мужском приходском училище. В 1904 г. была награждена Золотой медалью¹⁰.

В 1883 г. Иван Чорба поступает в младший подготовительный класс Кишиневской губернской мужской гимназии¹¹. Он воспитывался и жил в пансионе гимназии. Директором гимназии в это время был

Василий Львович Соловьев, которого справедливо называли "строителем гимназии"¹², ибо он, умело скрывая наличие средств гимназии от вышестоящего начальства - Одесского учебного округа, под видом частых ремонтов полностью перестроил здание гимназии.

В период времени учебы Ивана Чорбы в гимназии господствовало "классическое" образование, с главными предметами - русским, латинским и греческим языками. Математика, хотя и считалась одним из главных предметов, но шла после древних языков. Из-за трудности освоения древних языков успеваемость была невысокой, второгодничество было обычным явлением.

В подготовительных классах преподавал Григорий Мартынович Комарницкий, окончивший Бельцкое уездное училище. Это был первый учитель Ивана Чорбы. Чистописание и рисование вел Николай Александрович Голынский, бывший воспитанник Кишиневской гимназии, окончивший Петербургскую академию художеств. В 1889-1890 учебном году, когда И. Чорба был в 5-м классе, его классным наставником являлся Александр Никифорович Шимановский, окончивший историко-филологический факультет Петербургского университета¹³. Древние языки преподавал уроженец Праги Войтех Витович Марек. Математику преподавал кандидат Петербургского университета Николай Филиппович Вавилов. В старших классах математику, физику и космографию (астрономию) вел лучший педагог Кишиневской гимназии, ее бывший воспитанник, кандидат Петербургского университета Антон Михайлович Мануйлов. Историю и географию до 4-го класса Ивану Чорбе преподавал Александр Петрович Пятибоков, затем Иван Михайлович Бабченко, окончивший Новороссийский университет. Немецкий язык преподавал Оскар Леопольдович Шперлинг. Законоучителем был с 1885 г. священник Николай Васильевич Лашков. Воспитателями пансиона был Федор Аркадьевич Лагодовский, Анатолий Максимович Березовский (специалисты по русскому языку и литературе), Федор Герасимович Штейнберг (учитель французского языка).

Во 2-м классе по оценкам Ивана Чорбы уже можно было заметить его математические способности (по всем предметам - "4" и "3", по математике - "5"). Отмечена драка, нарушение порядка в классе, нарядливость, непосещение церкви¹⁴. В 5-м классе почему-то по математике выставлено "3" и написано: "упрямство, нарушение дисциплины"¹⁵. В 6-м классе у Ивана Чорбы было большое капикулярное задание - сочинение по трагедии Шекспира "Король Лир", перевод 9 рассказов с латинского на русский, письменный перевод с греческого на русский, 4 задачи по алгебре, примеры на вычисление квадратных и кубических корней¹⁶.

Иван Чорба участвовал в хоре певчих, который исполнял молитвы в пансионе перед завтраком и обедом, после обеда и вечером и выступал на вечерах. Руководил хором преподаватель пения Н.Ерошенко¹⁷. Музыка преподавалась в гимназии с 1888 г., через год в гимназию приходит капельмейстер Лубенского драгунского полка Исаак

Чернецкий, который создает оркестры - духовой и струнный. Проводились и торжественные вечера, например, в 1887 г. вечер, посвященный 50-летию со дня смерти поэта А.С.Пушкина, в 1888 г. - вечер, посвященный 900-летию крещения на Руси.

В последнем, 8-м классе гимназии осталось, вместе с И.Чорбой, 16 человек. Среди его соучеников - будущие доктора медицины Владимир Леви и Сергей Блуметфельд, будущий учитель математики Владимир Харик. И.Чорба окончил год со средним баллом 3,8; посещение уроков - *весьма исправен*; приготовление уроков - *есьма усерден*; исполнение письменных работ - *есьма старателен*; внимание в классе - *нимателен*; интерес к учению - *семи предметами занимается с интересом, особенно математикой*. Итоговые оценки И.Чорбы были следующие: *Закон Божий, поведение и математика - "5", физика, историческая география, немецкий язык - "4", русский язык, латинский язык, греческий язык и логика - "3"*. В черновике характеристики И.Чорбы говорится: "с особенным предпочтением занимался математикой и мало употребляя старания для того, чтобы и по остальным предметам его успехи были удовлетворительными"¹⁸.

В своем прошении о допуске к экзаменам на аттестат зрелости 11 апреля Иван Чорба указал, что он собирается поступать на математическое отделение Киевского университета, но надпись красным карандашом гласит "Варшавский университет". По-видимому, решение пришлось изменить из-за "переполненности", т.е. отсутствия мест в Киевском университете.

Варшавский университет, открытый 12.10.1869 г. на основе Главной школы Варшавы, на 1 января 1894 г. насчитывал 1085 студентов и 67 вольнослушателей, 47 кафедр, 80 преподавателей, 4 факультета. В университете была богатая библиотека, насчитывавшая свыше 200 тысяч наименований книг и 365 тысяч томов, прибывало 4 тысячи наименований периодических изданий. Физический кабинет, руководимый профессором П.А.Зиловым (1850-1921)¹⁹, насчитывал 1435 приборов. Создавался механический кабинет под руководством профессора П.О.Сомова (1852-1919), который читал курс лекции по механике²⁰. Весной 1894 г. он был назначен секретарем физико-математического факультета Варшавского университета. Ректором университета в 1894 г. был профессор П.И.Ковалевский, бывший декан медицинского факультета Харьковского университета²¹. Деканом физико-математического факультета являлся выпускник Кишиневской гимназии 1870 года, профессор Александр Евгеньевич Лагорио (1852-1934?), геофизик и минеролог, избранный в 1896 г. членом-корреспондентом Петербургской академии наук²². Математику преподавали: профессор, академик Николай Яковлевич Сонин (1849-1915) (до мая 1894 г.)²³, профессор Николай Николаевич Зинин (1854-1910)²⁴, профессор Василий Афанасьевич Анисимов (1860-1907)²⁵, профессор Георгий Феодосьевич Вороной (1868-1908), впоследствии член-корреспондент Петербургской академии наук²⁶.

В 1893 г. И.Чорба был зачислен на математическое отделение, но не получал стипендии Бессарабского земства, а по своей бедности не мог вносить плату за обучение. 6 сентября 1894 г. он пишет письмо Анатолию Павловичу Стефанову, (инспектору Кишиневской гимназии), в котором просит выслать ему новую справку о бедности. В удостоверении № 911, высланном 12 сентября 1894 г. из Кишинева, говорилось: "Дано сие окончившему курс Чорбе Ивану в том, что он во все время своего обучения в этой гимназии, по бедности содержался в пансионе на казенный счет"²⁷. Возможно, что его старший брат Тома, начинающий врач, кое-что ему посылал, но средств не хватало, и Иван Чорба содержал себя частными уроками.

В 1897–1898 учебном году И.Ф.Чорба сдает испытания за весь университетский курс на звание кандидата и выбирает тему для магистерского сочинения "*Винтовые координаты и применение их в кинематике твердого тела с тремя степенями свободы*", предложенную профессором П.О.Сомовым [Б1]. Его девизом было "*Es ist ein wesentliches characteristicum der Ball'schen Theorie*" ("Это самая существенная характеристика теории Болла"). 10 февраля 1898 г. на Совете факультета профессор П.О.Сомов зачитал свой положительный отзыв, и автору была присуждена золотая медаль²⁸.

В отзыве П.О.Сомова отмечалось, что работа И.Ф.Чорбы посвящена "изящному и общему" методу исследования движения твердого тела, имеющего несколько степеней свободы и различные виды связей. Сочинение состоит из 4-х глав. В 1-й главе даются основные понятия о винтовых координатах, во 2-й рассматриваются винты всевозможных скоростей (импульсивные и мгновенные, потенциальные и гармонические). В 3-й главе исследуется случай движения твердого тела с тремя степенями свободы, в 4-й главе приводится графический метод, основанный на соответствии между винтами 3-ей степени и тремя однородными координатами точек на плоскости. П.О.Сомов в своем отзыве написал: "автор весьма удачно выбрал из обширных работ Болла все наиболее характерные методы... Это указывает на очень тщательное изучение автором предмета... Сочинение написано ясным, сжатым и правильным языком...". Заметим, что в тот же период, одновременно с работами П.О.Сомова и И.Ф.Чорбы, винтовое исчисление и его применение в механике исследовалось и другими математиками и механиками России – И.М.Занчевским (1861–1928)²⁹, Д.Н.Зейлигером (1864–1936)³⁰, А.П.Котельниковым (1865–1944)³¹. Т.е., дипломная работа И.Ф.Чорбы находилась на передовой линии фронта механики того времени. Золотая медаль, присужденная за дипломную работу 26 февраля 1898 г., давала И.Чорбе возможность остаться при университете либо быть посланным за границу для подготовки к профессорскому званию и получать стипендию Министерства народного просвещения.

Однако, впоследствии, его тематика научных исследований изменилась. В это время был образован Варшавский политехнический институт, директором которого назначен профессор А.Е.Лагорио, и в

который перешел также П.О.Сомов. Получив блестящую характеристику П.О.Сомова (где отмечалось, что "И.Ф.Чорба усердно занимался математикой, обратил внимание на механику... обнаружил умение разбираться в литературе и отделить существенное от второстепенного, дал обстоятельный ответ... Все связанное, вместе с его способностью и усидчивостью, позволяет надеяться, что из него вырабатывается хороший ученый и опытный преподаватель") и удостоверение ректора университета об отличном поведении и благонадежности, он пишет из Кишинева на имя директора Варшавского политехнического института прошение: "Желая быть оставленным при вверенном Вашему превосходительству политехническом институте для приготовления в звании адъюнкта на кафедре практической механики (гидравлика), прошу предоставить мне одну из стипендий"³². Ему оформили заграничную командировку в Цюрихский Политехникум, где сопротивление материалов преподавал Тотмайер, а также в германские политехникумы в Дрездене, Мюнхене, Шарлоттенберге для изучения методов проектирования машин, выдающимся представителем которых являлся Ридер. Кроме того, следовало изучить теорию упругости, кинематику машин, теорию двигателей³³.

Получив 29 сентября 1898 г. диплом об окончании Варшавского университета, на следующий день И.Ф.Чорба пишет автобиографию (*Curriculum vitae*), и все документы отправляются в Министерство на утверждение. Прибывает заграничный паспорт³⁴.

8 ноября 1898 г. – венчание с Ниной Михайловной (до замужества Зависляк) и отъезд в Швейцарию³⁵. 15 ноября Иван Феодосьевич обращается к директору политехнического института А.Е.Лагорию: "... положение мое крайне неприятное..., меня не хотят принять в Политехникум даже в качестве вольнослушателя на том основании, что я приехал слишком поздно..., должна быть особая бумага, из которой действительно было видно, что я командирован, официально заверенная... Вы мне обещали дать рекомендательное письмо к профессору Герцогу..."³⁶.

Видимо, это недоразумение было устранено, так как 1 августа 1899 г. И.Чорба получил свидетельство Цюрихского Политехникума о сдаче экзаменов по шести предметам – теории машин, практической гидравлике, описанию механизмов, гидравлическим двигателям и насосам, технологии строительных материалов, за подписью директора Политехникума, профессора Герцога³⁷.

Зимний семестр 1899/1900 учебного года И.Ф.Чорба проводит в Высшей политехнической школе Мюнхена. Здесь он слушает лекции, проходит практику, сдает 6 предметов – теорию машин, конструкцию машин, водяные насосы, проектирование машин, измерительные приборы, практикум по геодезии. Свидетельство он получает 7 мая 1900 г.³⁸. В августе–сентябре 1900 г. И.Ф.Чорба с семьей едет в Париж, на Всемирную выставку, а к 1 октября – в Варшаву, где должен начать чтение лекций по гидравлике и гидравлическим двигателям³⁹.

Начинается его педагогическая и научная деятельность в Варшавском политехническом институте⁴⁰. 3 марта 1901 г. И.Ф.Чорба назначается штатным преподавателем по кафедре гидравлики. Летом 1901 г. он едет в Привисленские губернии для ознакомления с устройством лаборатории по гидравлике и с постановкой преподавания, знакомится также с заводской промышленностью в Островце, Сосновице, Домбровах, Згерте, Лодзи, Калише. В конце 1901 г. он участвует в работе II-го съезда русских естествоиспытателей в С.-Петербурге⁴¹. Выходит его литографированный курс *"Гидравлика"* [Б2], объемом в 368 страниц. В 1902 г. И.Ф.Чорба назначен заведующим кабинетом гидравлики и принимает необходимые меры по оснащению его современными приборами. В 1903 г. он командировается в Мюнхен и Дрезден⁴². В конце апреля 1904 г. И.Ф.Чорба просит Совет института допустить его к магистерским экзаменам, представляет программу, по которой он готов отвечать – гидростатика, механика деформируемых тел, теория вихрей, движение твердых тел в жидкости и т.д., однако с "отдельным мнением" выступает его заведующий кафедрой, профессор В.И.Дейч, по той причине, что И.Ф.Чорба окончил университет, т.е. он – теоретик. Вопрос был отложен до осени, затем выступил с "особым мнением" А.Л.Васютинский и предложил сначала составить проект по строительному искусству. 19 апреля 1905 г. 15 членов Совета голосовали поименно: 9 голосов – "за", 6 голосов – "против"⁴³.

В годы первой русской революции, когда наблюдался подъем национального движения в национальных округах царской России, деятельность Варшавского политехнического института была приостановлена. Поводом к его закрытию служила развернувшаяся борьба по вопросу о языке преподавания (русский либо польский). Часть студентов и преподавателей переведена во вновь созданный Донской политехнический институт в Новочеркасске. А.Е.Лагорио, уйдя с поста директора института, назначается управляющим Учебным отделом Министерства торговли и промышленности в С.-Петербурге, в его подчинении находятся все политехнические институты России.

И.Ф.Чорба назначается к переводу с 1 января 1908 г. в Новочеркасск, но, благодаря А.Е.Лагорио, ему разрешена командировка в С.-Петербург для ознакомления с гидрологическими лабораториями вузов, а фактически предоставлена возможность окончить диссертацию⁴⁴. С возобновлением работы Варшавского политехнического института летом 1908 г. И.Ф.Чорба назначается и.д. экстра-ординарного профессора, а в начале 1909 г. избирается секретарем Совета института на 4 года⁴⁵. В конце 1909 г. – начале 1910 г. он командировается на съезд русских естествоиспытателей в Москву⁴⁶.

В течении двух лет – 1910–1911 и 1911–1912 учебных годов – И.Ф.Чорба читает математику – аналитическую геометрию, с проведением практических занятий⁴⁷.

В 1911 г. издается в Варшаве его магистерская диссертация *"Об определении коэффициента расхода при истечении воды из"*

отверстий в тонкой стенке при постоянном напоре" [БЗ], объемом в 370 страниц.

Главным оппонентом его диссертации был заслуженный профессор С.-Петербургского технологического института и преподаватель гидравлики Горного института Александр Максимович Самусь (1856–1936)⁴⁸, которому И.Ф.Чорба подарил во время посещения С.-Петербурга в 1912 г. свою монографию, с надписью: "Глубокоуважаемому А.М.Самусю от автора". Книга хранится в Российской национальной библиотеке.

Вторым оппонентом диссертации назначается преподаватель Варшавского политехнического института, профессор математики Дмитрий Андреевич Гонтарев, в 1918–1919 гг. – проректор Горьковского (Нижегородского) университета, уехавший в 1922 за границу и не вернувшийся⁴⁹. Третьим оппонентом диссертации был профессор математики Варшавского политехнического института Иван Романович Брайцев (1870–1947), заведующий с 1908 г. кафедрой математики института, впоследствии декан физико-математического факультета Нижегородского университета, заведующий кафедрой теории функций⁵⁰. Защита диссертации состоялась 30 сентября 1912 г.⁵¹. В газете "Варшавский дневник" за 11 октября 1912 г. было помещено краткое сообщение: ... "Первый оппонент, указав на некоторые недостатки диссертации, признал труд диссертанта выдающимся... Профессор Д.А.Гонтарев нашел труд с точки зрения теоретической механики весьма ценным. Третий оппонент, И.Р. Брайцев, признал, с точки зрения математической, диссертацию вполне достаточной. Аудитория ответила дружными аплодисментами". Диплом адъюнкта был выдан в марте 1913 г.⁵² И.Ф.Чорба утверждается в должности экстра-ординарного профессора⁵³. В апреле 1913 г. он командирован в С.-Петербург на съезд по металлургии и машиностроению⁵⁴.

В октябре 1913 г. он проходит по конкурсу на должность ординарного профессора⁵⁵ и избирается снова на следующее четырехлетие секретарем Совета Варшавского политехнического института. Наступают военные годы. В открытке от 16 февраля 1915 г. Нина Михайловна, жена И.Чорба, пишет дочери Татьяне, воспитаннице Института благородных девиц, в Тамбов: "положение очень серьезное... Только что бросили где-то бомбу немцы - стекла задрожали". В мае 1916 г. И.Ф.Чорба выезжает в Москву, в командировку, и в Тамбов к дочери на выпускные экзамены, а через месяц вся семья проживает уже в этом городе⁵⁶.

Варшавский политехнический институт эвакуируется в Нижний Новгород. Иван Феодосиевич на новом месте начинает оборудовать лабораторию гидравлики, в конце 1916 г. едет в Москву за мебелью и приборами – насосом, манометрами, гидравлическим тараном⁵⁷. В марте 1917 г. он просит освободить его от обязанностей секретаря Совета, но в июне его командировуют в Петроград на Съезд представителей вузов России и для доклада в Министерстве торговли и

промышленности. В конце июля он исполняет обязанности директора института⁵⁸. С 1 октября 1917 г., по приказу Временного правительства России, Варшавский политехнический институт преобразуется в Нижегородский политехнический институт, и 20 октября Иван Феодосьевич командирован в ликвидационную комиссию по делам царства Польского по вопросу о ликвидации и преобразовании Варшавского политехнического института⁵⁹. Одновременно он исполняет обязанности декана горного факультета, избирается на эту должность 17 декабря 1917 г. "ввиду отказа декана горного факультета от исполнения обязанностей".

В марте 1918 г. Губисполком Нижнего Новгорода принимает решение о создании университета, призванного обеспечить широкий доступ к науке представителей пролетарских кругов, и Государственная комиссия по просвещению готовит декрет о закрытии Нижегородского политехнического института. Декрет утверждается В.И. Лениным 25 июня 1918 г.⁶⁰. Один из первых профессоров бывшего Варшавского политехнического института, перешедший в новый университет – математик И.Р.Брайцев⁶¹. Группа остальных профессоров колебалась, говорила о чести и традициях, в том числе и Иван Феодосьевич. Работал он в это время на заводе "Теплоход" инженером⁶². В июне 1919 г. ректором университета вместо профессора Д.Ф. Сеницына назначается профессор П.С.Философов, который понимал необходимость использования высококвалифицированных кадров бывшего Варшавского политехнического института. Многие кафедры пустовали, на 11 факультетах работало всего 20 профессоров и 16 преподавателей. Профессору Б.Г.Рождественскому было поручено провести переговоры с группой выжидающих профессоров. На совместном заседании механического и электротехнического факультетов 23 июля 1919 г. было зачитано заявление от 8 профессоров и 7 преподавателей, изъявивших желание вступить в состав факультетов. Профессор И.Ф.Чорба возглавлял этот список⁶³.

Одновременно с преподаванием в университете И.Ф.Чорба проводил экспертизы домов, делал проекты, организовал курсы ликбеза. В условиях разрухи не хватало помещений, оборудования, не было топлива, пайки преподавателям выдавались неравномерно. В Поволжье начался голод. В 1921 г. Иван Феодосьевич назначается помощником ректора университета по хозяйственной части⁶⁴. Во время эпидемии тифа его жена Нина Михайловна, работавшая медсестрой больницы, заражается и умирает. В 1921–1922 учебном году в условиях острой нехватки материальных ресурсов часть факультетов сокращается. 29 марта 1922 г. коллегия Главпрофобра решает закрыть и остальные факультеты университета, оборудование перевести в Пермь. Против этого решения выступает общественность Нижнего Новгорода, правление Сормовских заводов. И.Ф.Чорба в качестве проректора командирован в июле 1922 г. в Главпрофобр⁶⁵, по видимому, с целью ходатайства о сохранении университета. По пос-

тановлению Губисполкома от 27 июля 1922 г. университет сохранился, но переводился на местный бюджет.

Меняется и семейное положение И.Ф.Чорбы. Он женится на медсестре Вере Дмитриевне Сутугиной⁶⁶. Старшая его дочь Татьяна выходит замуж за Николая Сергеевича Вальяжникова и уезжает в Дзержинск. В это время И.Ф.Чорба организует в городе Комиссию по улучшению быта ученых, становится ее председателем⁶⁷. В связи с окончанием советско-польской войны, по условиям Рижского мирного договора, летом 1923 г. из Нижнего Новгорода отправляется большая часть имущества бывшего Варшавского политехнического института – 81 багажное место⁶⁸. По-видимому, основная тяжесть работы по отправке ложится на И.Ф.Чорба как на проректора.

В 1924 г. И.Ф.Чорба начинает одновременное преподавание гидравлики в Техникуме водного транспорта⁶⁹. В том же году избирается заместителем председателя Нижегородской секции научных работников и эту обязанность исполняет до 1930 г. В списке преподавателей университета 1925 г. 13 профессоров, и среди них И.Ф.Чорба⁷⁰. В 1927 г. И.Ф.Чорба избирается деканом механического факультета, имеющего 4 отделения – теплотехническое, электротехническое, гидротехническое, металлургическое, в 1929 г. повторно избирается деканом⁷¹. В 1928 г. он – участник 2-го Всесоюзного Совещания по Рабочим Университетам⁷².

В 1928 и 1929 гг. И.Ф.Чорба преподает техническую механику. Сохранились фотографии И.Чорбы в окружении слушателей курсов, на обороте которых написано: "Трактористы 2-го выпуска 1928 г. – Ивану Федосеевичу Чорбе – за полученные от Вас знания приносим благодарность. Бабушкин, Кокурин, Муратов и др."; "В знак благодарности преподавателю по технической механике Ивану Федосеевичу Чорба. 3-й выпуск трактористов передает Вам глубокую благодарность за все знания, переданные Вами"⁷³.

Сестра Н.С.Вальяжникова, Варвара Сергеевна Литвинова (жена репрессированного профессора Романа Николаевича Литвинова) вспоминала в 1987 г.: "Я училась с младшей дочкой И.Ф.Чорбы Екатериной, но дружила и с Татьяной, на которой позже женился мой брат. Когда я приходила к своим подругам на Архангельскую (название улицы, на которой проживала семья И.Чорбы – Б.К.), Иван Федосеевич всегда угощал меня конфетами из ящика его письменного стола. Он был очень добрым человеком, простым, доступным. Студенты любили его, слушали его лекции с большим интересом. Мой муж, будучи уже преподавателем теплотехники и химической технологии, ходил на его лекции по гидравлике не только для повышения своего опыта лекторского искусства, но и ради эстетического удовольствия".

9 декабря 1929 г. по распоряжению Наркомпроса распущены правления президиумов факультетов и отделений Нижегородского университета, а 14 января 1930 г. Ивана Феодосеевича освобождают от должности декана механического факультета. В марте 1930 г.

собирается съезд теплотехников, где некоторые выпускники обвиняют преподавателей и деканат в том, что они дают недостаточную практическую подготовку к инженерной деятельности. В своем ответном выступлении И.Чорба заявил, что программа НГУ не отличается от других, в частности, германских ВУЗов, что задача ВУЗа – дать основы знаний, а не решение частных вопросов, которые могут быть решены лишь в процессе работы, причем самостоятельно⁷⁴.

11 апреля 1930 г. по постановлению Совета Народных Комиссаров на основе НГУ создаются 6 специальных институтов – сельскохозяйственный, инженерно-строительный, механико-машиностроительный, химико-технологический, педагогический, медицинский, а также научно-исследовательский институт. 13 июня того же года И.Чорба назначается профессором Механико-машиностроительного института по кафедре гидравлических двигателей и насосов⁷⁵. Одновременно он преподает теоретическую механику, затем заведует кафедрой в Инженерно-строительном институте. Но опыт 1930–1931 учебного года показал, что реформирование НГУ оказалось неудачным. Поэтому осенью 1931 г. Нижегородский университет восстанавливается на трех факультетах – физико-математическом, биологическом и химическом. Однако, И.Ф.Чорба остается в Механико-машиностроительном институте. В 1931 г. он едет за свой счет в Ленинград для изучения организации непрерывной производственной практики, в Москву – за учебниками⁷⁶. Его общественная работа – заведующий социально-бытовым сектором Нижегородской краевой секции научных работников⁷⁷. Он награждается грамотой “За особо энергичную работу в деле подготовки специалистов”. Что касается научных исследований, то он пишет: “Научную опытную работу вести не могу, т.к. нет оборудования лаборатории. Изучаю теоретические вопросы расчетов клапанов насосов, воздушных котлов, истечения через сливы”.

В 1932 г. выходит его учебник “Графостатика” [Б4]⁷⁸, к сожалению, не обнаруженный пока в библиотеках. Иван Феодосьевич приближается к своему 60-летию. Он награждается почетной грамотой “За образцы борьбы за большевистские темпы”, а в 1933 г. – грамотой “За активное участие в подготовке советских инженеров” и почетным званием ударника⁷⁹.

В его характеристике, составленной для оформления пенсии, говорится: “Стаж преподавательской работы профессора Чорбы составляет 35 лет, из них 25 лет – профессорского. Он отличается активностью и добросовестным отношением к работе”⁸⁰.

В 1934–1936 гг. Иван Феодосьевич – декан механико-технологического факультета, объединенного в один – Горьковский индустриальный институт – из Механико-машиностроительного и Химико-технологического институтов. Одновременно И.Ф.Чорба преподает и в Институте инженеров водного транспорта.

В 1933 г. должна была выйти статья “Геометрический вывод производных тригонометрических функций. Из области математического

анализа", которая нами не найдена. В 1934 г. издается на правах рукописи *"Основной курс теоретической механики для индустриальных вузов, ч. I. Статика"* [Б5]. Это – не потерявшее актуальность серьезное и методически рациональное изложение статики. В 1935 г. И.Ф. готовит статью *"К вопросу об определении коэффициента расхода при истечении воды из цилиндрической насадки"* [Б6], в которой дается формула расчета коэффициента расхода воды с учетом закона распределения скоростей. В том же 1935 г. И.Ф.Чорба получает почетную грамоту *"За большую педагогическую и общественную работу"*, премию за учебник и почетное звание ударника – передового борца на фронте социалистического строительства⁸¹.

25 сентября 1936 г. профессор И.Ф.Чорба назначается заместителем директора Горьковского индустриального института по учебной и ученой части⁸², а с апреля 1937 г. – временно исполняющим обязанностей директора института⁸³. Бюро Совета научных работников ходатайствует о выделении И.Ф.Чорбе персонального оклада ввиду большого педагогического стажа и авторитета⁸⁴.

В обстановке всеобщей подозрительности, ставшей распространенным явлением в годы массовых репрессий, добросовестное и добропорядочное исполнение своих служебных обязанностей не представлялось возможным. Осознав создавшееся положение, осенью 1938 г. И.Ф.Чорба пишет рапорт директору об освобождении от должности: "мне уже 65 лет и очень трудно работать, между тем эта должность требует весьма напряженной работы"⁸⁵.

Профессор Б.Г.Рождественский отправляет ходатайство о выделении И.Чорбе персональной пенсии, указывая что "Иван Феодосьевич – превосходный, опытный преподаватель и лектор..., по его инициативе и под непосредственным руководством построено новое здание мехфака"⁸⁶. Иван Феодосьевич назначается заведующим кафедрой теоретической механики по приказу С.Кафтанова из Москвы⁸⁷, в январе 1939 г. ему выдается новая трудовая книжка.

А 3 октября 1939 г. профессор И.Ф.Чорба по приказу № 675 был отстранен (задним числом) от работы в Горьковском индустриальном институте с 26 сентября того же года⁸⁸ и, обвиненный в антисоветской деятельности, арестован.

Решением Военного трибунала от 22 марта 1940 г. Иван Чорба был осужден на 8 лет тюремного заключения с правом кассации. Поданная им кассационная жалоба не была удовлетворена, и решением Военной коллегии от 6 сентября 1940 г. приговор оставлен в силе.

Вздорность предъявленных ему следственными органами обвинений видна из содержания жалобы И.Чорба на имя Председателя Верховного Суда СССР И.Т.Голякова, копия которой изложена им в письмах к своей жене Вере Дмитриевне. В частности, он писал: "К моему изумлению, дело обернулось совсем не так, как имел все основания надеяться. При следствии самые изумительные неожиданности следовали чередом. Мне последовательно, одно за другим, а потом и

все вместе предъявили самые тяжкие обвинения: меня трактовали как шпиона (58-6), вредителя (58-7), диверсанта (58-9), члена к.р. организации (58-11).

Как и не могло быть иначе, вздорность этих чудовищных обвинений не могла не стать, и в конечном итоге действительно стала очевидной самим следственным органам. За полнейшим отсутствием самой тени улики против меня все эти обвинения совершенно отпали. Раз не нашло подтверждение ни одно из первоначально предъявленных мне обвинений, органам следствия, в целях перестраховки себя от ответственности за мое незаконное задержание, ничего иного не оставалось, как сохранить против меня хоть какое-нибудь обвинение. Остановились на обвинении меня по ст. 58-12 УК РСФСР. Нечего и говорить, что и это обвинение не в меньшей степени несостоятельно, чем первоначально мне предъявленные, и никакого подтверждения в материалах дела не находит. Тем не менее военным трибуналом (в состав присутствия которого входили два сотрудника НКВД) 22 марта 1940 г. я был осужден по этой статье к такой суровой мере наказания, как 8 лет лишения свободы, которая, хотя и не превышает предела санкции этой статьи, но обычно на практике по ст. 58-12 применения не имеет. Я был больше чем уверен, что кассационная инстанция в лице Военной коллегии Верховного Суда Союза ССР исправит допущенную в отношении меня вопиющую судебную ошибку и, отменив приговор, прекратит мое дело производством. Однако, мои ожидания не оправдались, и Военная коллегия 6 сентября 1940 г. оставила неправосудный приговор в силе.

Таким образом я, честный советский ученый, имеющий за плечами свыше сорока лет научной работы, на пороге своего семидесятилетия оказался контрреволюционером по материалам искусственно созданного, белыми нитками шитого дела, расследование которого велось с применением недопустимых приемов следствия...

Профессор Иван Чорба умер 27 июля 1942 г. в тюрьме в г. Коврове. Вера Дмитриевна дожила до того времени, когда можно было восстановить справедливость. Жалобы Веры Дмитриевны от 25 июня 1955 г. Генеральному Прокурору СССР направили в Московский военный округ. Главная Военная Прокуратура СССР рассмотрела дело по осуждению профессора И.Ф.Чорба.

Военная коллегия Верховного Суда СССР 24 сентября 1956 г. выдала Вере Дмитриевне справку, в которой говорилось, что приговор от 22 марта 1940 г. и определение от 6 сентября 1940 г. отменены, дело прекращено за отсутствием состава преступления.

Библиография

основных работ И.Ф.Чорбы

Б1 Винтовые координаты и применение их в кинетике твердого тела с тремя степенями свободы. *Кандидатское сочинение*. Варшава. 1898. 120 с. (рукопись).

— Отзыв о медальном сочинении на тему "Винтовые координаты..."

- проф. Сомова П.О. // *Варшавские университетские известия*. 1898. № 6. С. 12–13.
- Б2 Гидравлика. Курс, читанный преподавателем И.Ф.Чорба в 1900/1901 акад. году. Варшава. 1901. 368 с.
- Б3 Об определении коэффициента расхода при истечении воды из отверстий в тонкой стенке при постоянном напоре. Варшава: тип. акц. о-ва С.Оргельбрандта. 1911. 370 с.
- Б4 Курс графостатики. Горький. 1932 г.
- Б5 Основной курс теоретической механики для индустриальных вузов. Ч.1. Статика. Горький: Горьков. Индустр. ин-т им. А.А.Жданова. 1934. 570 с.
- Б6 К вопросу об определении коэффициента расхода при истечении воды из цилиндрической насадки. // Тр. ГИИВТ. 1936. Т. 3. С. 141–146.

ИСПОЛЬЗОВАННАЯ ЛИТЕРАТУРА

- ¹ НАРМ, ф. 211, оп. 14, д. 15, л. 1168об–1169.
- ² Там же, ф. 1862, оп. 25, д. 433, л. 209–215.
- ³ В книге Е.Попушой, Рыцарь гуманности (Кишинев, 1973), на стр. 8 приводится “Униас”, а на стр. 10 “Роковские”.
- ⁴ НАРМ, ф. 211, оп. 11, д. 91, л. 525об–526.
- ⁵ Там же, ф. 1862, оп. 25, д. 433, л. 209–215.
- ⁶ Там же, д. 208, л. 33об.
- ⁷ Там же, д. 523, л. 93, 95; д. 558, л. 102.
- ⁸ Там же, ф. 65, оп. 1, д. 558, л. 102.
- ⁹ Тестимичану Н.А., Попушой Е.П., Йокса В.А. Видные врачи Молдавии. Кишинев, Штиинца, 1985, с. 74–81.
- ¹⁰ НАРМ, ф. 1862, оп. 36, д. 34, л. 14; д. 274, л. 14; ф. 152, оп. 1, д. 834, л. 33, 67; д. 1137, л. 5–20.
- ¹¹ Там же, ф. 1862, оп. 25, д. 466, л. 127, 127об.
- ¹² Лашков Н.В., Колев П.Д., Зеленов И.П. Кишиневская областная, впоследствии губернская, ныне первая мужская гимназия. 1833–1908. Кишинев, 1908, с. 134, 218, 219, 240–250.
- ¹³ НАРМ, ф. 1862, оп. 25, д. 627, л. 121об–122.
- ¹⁴ Там же, д. 1168, л. 207об–208.
- ¹⁵ Там же, д. 1171, л. 31об–32.
- ¹⁶ Там же, д. 629, л. 50об.
- ¹⁷ Там же, л. 19–24.
- ¹⁸ Там же, д. 466, л. 12, 21, 22, 35–37, 50, 59об, 141об.
- ¹⁹ Зиллов П.А., Храмов Ю.А. Физики. Биограф. справочник. Киев: Наук. думка. 1977, с. 141.
- ²⁰ Леднева Л.Д. Павел Осипович Сомов. Жизнь и научное творчество. К 125-летию со дня рождения // *Механика машин*. 1978. Вып. 54, с. 103–110.
- ²¹ Есипов В.В., Материалы к истории имп. Варшавского университета. Вып. II. История Высшего образования в Царстве Польском. Биографические очерки. Варшава, 1915, с. 6; Годичный акт. имп. Варшавского университета. 1894, с. 5; Годичный акт имп. Варшавского университета. 1895, с. II, I–IV.
- ²² Резников А.П., Геология в Варшавском университете (1869–1915) // *Очерки по истории геологических знаний*. Вып. 4, М., 1955, с. 187–212.
- ²³ Сонин Н.Я.-Боголюбов А.Н., Математики. Механики. Киев: Наук. думка, 1983, с. 47–448.
- ²⁴ Зинин Н.Н.-Бородин А.И., Бугай А.С. Выдающиеся математики. Киев, 1987, с. 208.
- ²⁵ Анисимов В.А.-Боголюбов А.Н., Математики. Механики. Киев: Наук. думка, 1983, с. 18.
- ²⁶ Брайтцев И.Р. Г.Ф.Вороной (некролог) // *Варшавские университетские известия*, 1909, № 2, с. 1–18.
- ²⁷ НАРМ, ф. 1862, оп. 25, д. 701, л. 149. 150.
- ²⁸ *Варшавские университетские известия*, 1898, № 6, с. 12–13, 27.
- ²⁹ Кіро С.М. Математика в Новоросійському університеті // *Історико-математичн. зб.* Київ, 1961, Вып. 2, с. 22–42; Занчевский И.М. Теория винтов // *ЗНОНОЕ*, 1889, ТЛХ, с. 1–133.
- ³⁰ Вельмин В.П. Дмитрий Николаевич Зейлигер // *Уч. зап. НИИ математики и физики Ростов/Д ун-та*, 1937, Т.1, с. 11–13; Зейлигер Д.Н. Механика подобно-изменяемой системы. Вып. 2. Теория винтов // *ЗНОНОЕ*. 1890. Т.ХІ, с. 149–222.

- ³¹ Розенфельд Б.А. Александр Петрович Котельников. // ИМИ. Вып. 9, М.: ГТГЛ, 1956, с. 317–400; Котельников А.П. Витовос счисление и некоторые применения его к геометрии и механике. Казань, 1895, 215 с.
- ³² ГАГО, ф. 2082, оп. 2, д. 325, л. 3, 3 об., 6, 7, 8, 9, 13.
- ³³ Там же, л. 12.
- ³⁴ Там же, л. 4, 28, 57.
- ³⁵ Там же, л. 88.
- ³⁶ Там же, л. 14, 26.
- ³⁷ Там же, л. 18 об.
- ³⁸ Там же, л. 19 об.
- ³⁹ Там же, л. 21.
- ⁴⁰ Там же, л. 24.
- ⁴¹ Там же, л. 48, 50, 52.
- ⁴² Там же, л. 55, 56, 58.
- ⁴³ Там же, л. 60, 67, 69–72, 74, 76, 77.
- ⁴⁴ Там же, л. 103, 106.
- ⁴⁵ Там же, л. 120, 121, 125–128, 132.
- ⁴⁶ Там же, л. 137, 140, 143.
- ⁴⁷ Там же, л. 149–151.
- ⁴⁸ Технологический институт им. Ленинградского Совета рабочих, крестьянских и красноармейских депутатов. Т.1. Л., 1928, с. 540.
- ⁴⁹ Картоотека музея истории Нижегородского университета в 1987 г.
- ⁵⁰ Долов М.В., Селезнев А.И., Солдатов М.А. Иван Романович Брайцев // Выдающиеся ученые Горький, 1988, с. 54–64; ГАГО, ф. 2082, оп. 2, д. 117, л. 1–8.
- ⁵¹ ГАГО, ф. 2082, оп. 2, д. 325, л. 156, 157, 170.
- ⁵² Там же, ф. 2464, оп. 1, д. 316, л. 14.
- ⁵³ Там же, ф. 2082, оп. 2, д. 325, л. 160.
- ⁵⁴ Там же, л. 164.
- ⁵⁵ ГАГО, ф. 2082, оп. 2, л. 173, 177.
- ⁵⁶ Там же, л. 187, 188, 192, 193.
- ⁵⁷ Там же, л. 197.
- ⁵⁸ Там же, л. 199, 200, 202.
- ⁵⁹ Там же, ф. 2464, оп. 1, д. 316, л. 7; ф. 2082, оп. 2, д. 325, л. 203, 207, 209, 211.
- ⁶⁰ Университет, рожденный Октябрем. 1918–78. Горький: Волго-Вятское кн. изд-во, 1978, с. 11.
- ⁶¹ Долов М.В., Селезнев А.И., Солдатов М.А. Указ. соч., с. 54–64.
- ⁶² ГАГО, ф. 2474, оп. 1, д. 1637, л. 13, 60.
- ⁶³ Там же, л. 1 об, 6.
- ⁶⁴ Университет, рожденный Октябрем, 1918–1978, с. 22.
- ⁶⁵ ГАГО, ф. 2474, оп. 1, д. 1637, л. 27.
- ⁶⁶ Там же, ф. 2464, оп. 1, д. 316, л. 64.
- ⁶⁷ Там же, л. 18.
- ⁶⁸ Университет, рожденный Октябрем. 1918–1978, с. 26.
- ⁶⁹ ГАГО, ф. 2474, оп. 1, д. 1637, л. 31.
- ⁷⁰ Там же, ф. 377, оп. 1, д. 963, л. 1.
- ⁷¹ Там же, ф. 2464, оп. 1, д. 316, л. 54; ф. 2474, оп. 1, д. 1637, л. 57.
- ⁷² Там же, ф. 2474, оп. 1, д. 1637, л. 45.
- ⁷³ Домашний архив семьи И.Ф. Чорба.
- ⁷⁴ ГАГО, ф. 377, оп. 1, д. 1029, л. 10, 11.
- ⁷⁵ Там же, ф. 2474, оп. 1, д. 1637, л. 28.
- ⁷⁶ Там же, л. 69, 94.
- ⁷⁷ Там же, л. 20.
- ⁷⁸ Там же, ф. 2464, оп. 1, д. 317, л. 63.
- ⁷⁹ Там же, л. 21, 67.
- ⁸⁰ Там же, л. 24, 25.
- ⁸¹ Там же, л. 31, 56, 67.
- ⁸² ГАГО, ф. 2464, оп. 4, д. 171, л. 186.
- ⁸³ Там же, оп. 1, д. 316, л. 57.
- ⁸⁴ Там же, л. 51.
- ⁸⁵ Там же, л. 69.
- ⁸⁶ Там же, л. 72.
- ⁸⁷ Там же, л. 73, 74.
- ⁸⁸ Там же, оп. 3, д. 64, л. 9.

ÎN AJUTORUL PROFESORULUI

Dumitru C. Grama

DOCTRINA DREPTULUI NATURAL ÎN VIZIUNEA GÂNDITORILOR ȚĂRII MOLDOVEI

DREPTUL NATURAL (*jus naturale*) reprezintă doctrina politico-juridică despre un drept ideal, independent de stat, drept care ar decurge din rașiune și "natura" umană.

Anumite idei ale doctrinei dreptului natural au fost enunțate încă în antichitate de către Socrate (470–399), Platon (427–347), Aristotel (384–322) etc. Jurisconsultii romani în calitate de drept natural aveau în vedere acel drept pe care natura l-ar fi dat tuturor. Omul de stat și filosoful Cicero (106–43), explicând esența dreptului natural în lucrarea sa "De Republica (111,17)", scria: "Este o lege adevărată, dreaptă rațiune, conformă cu natura, răspândită în toți, constantă, eternă. Această lege nu este permisă să fie abrogată și nici nu se poate deroga de la ea. Nici nu este alta la Roma, alta la Atena, alta acum, alta mai târziu, ci o singură lege și eternă, și neschimbătoare va cărmui pe toți oamenii și în toate timpurile"¹.

Renumitul jurisconsult roman Domitius Ulpianus (circa 170–228) considera că dreptul natural era propriu tuturor ființelor de pe pământ. Formulând definiția noțiunii acestui drept, el scria: "Dreptul natural (*jus naturale*) este acela pe care natura l-a insuflat tuturor vietăților: căci acest drept este propriu nu numai neamului omenesc, dar și tuturor animalelor, care se nasc pe pământ și în mare, și păsărilor; el se referă la căsătoria bărbatului cu femeia..., nașterea copiilor și educarea acestora..."²

Cea mai mare răspândire și influență doctrina dreptului natural a obținut în perioada revoluțiilor burgheze în statele civilizate ale Europei. Ea a fost dezvoltată și aprofundată în scrierile unor asemenea gânditori cu renume mondial ca Grotius (1583–1645), Spinoza (1632–1677), Pufendorf (1632–1694), Looke (1632–1704), Montesquieu (1689–1755), Rousseau (1712–1778), Diderot (1713–1784), Kant (1724–1804), Radicev (1749–1802) și alții.

Reprezentantul de seamă al școlii dreptului natural, omul de stat și juristul olandez Hugo Grotius considera dreptul natural drept o totalitate a principiilor pe care rațiunea le dictează întru realizarea predilecției naturale a omului pentru viața socială. Drept principii ale dreptului natural gânditorul olandez menționa:

1. *aliendi abstinentia* (respectarea a tot ce e al altuia); 2. *promissorum implendorum obligatio* (respectarea angajamentelor); 3. *damni culpa dati reparatio* (repararea pagubelor pricinuite altora); 4. *poenae inter homines meritum* (pedeapsa echitabilă)³.

Filosoful francez Charles-Louis de Montesquieu în tratatul "*Despre spiritul legilor*" scria că tuturor legilor societății "le premerg cele ale naturii, numite astfel pentru că ele derivă numai din structura noastră"⁴. Prin viziunea doctrinei dreptului natural gânditorul formula și definiția legilor: "Legile, în înțelesul cel mai larg, sunt raporturile necesare care derivă din natura lucrurilor; și în acest sens, tot ce există are legile sale: Divinitatea are legile sale, lumea materială are legile sale, substanțele spirituale superioare omului au legile lor, animalele au legile lor, omul are legile sale"⁵.

Cercetătorii constată că principiile doctrinei dreptului natural au influențat considerabil evoluția legislației și jurisprudenței mai multor state europene. Profesorul N.Popa afirmă că legiuitorii Revoluției franceze au fost "puternic conduși de ideile Dreptului natural"⁶. Argumentând teza expusă, domnia sa menționa că alcătuitoarii proiectului de Cod civil al comisiunii din anul VIII în mod direct s-au ghidat de unele din principiile fundamentale ale doctrinei dreptului natural: "Există un drept universal, imuabil, izvor al tuturor legilor pozitive; el nu este decât rațiunea naturală, întrucât aceasta guvernează pe toți oamenii"⁷. Ideile doctrinei dreptului natural au influențat mult și legislația Imperiului austriac, îndeosebi conținutul codului civil adoptat la Viena în 1811⁸.

Concepte ale teoriei dreptului natural întrezărim în "*Nakazul*" Ecaterinei a II-a, publicat în 1767. În art. 5 se menționa că legile cele mai adecvate naturii sunt acelea, dispozițiile cărora prin conținutul lor corespund cel mai mult intereselor popoarelor⁹. Anumite idei ale doctrinei dreptului natural distingem în textele articolelor 405, 407, 410, 419, 422 etc. Art. 407 și 410, de exemplu, stipulau că dreptul natural obligă părinții să-și întrețină și să-și educe copiii¹⁰.

Ilumiiniștii ruși au tins să abordeze problema dreptului natural mai amplu decât Ecaterina a II-a. A.N.Radișev în cartea "*O călătorie de la Peterburg la Moscova*", publicată în anul 1790, arată că dreptul natural înzestra oamenii cu aceeași constituție fizică și cu aceleași drepturi, ceea ce în viziunea gânditorului însemna că oamenii trebuiau să fie egali între ei și să nu fie supuși unul față de celălalt¹¹.

În legislația medievală a Principatelor Române nu întâlnim expuneri și formulări directe ale doctrinei dreptului natural. O analiză mai atentă permite să depistăm, totuși, anumite elemente ale acesteia în conținutul normelor juridice ale unor coduri de legi din Moldova și Valahia. În spiritul principiilor jusnaturaliste "*aliendi abstinentia* (respectarea a tot ce este al altuia)" și "*damni culpa dati reparatio* (repararea pagubelor pricinuite altora)" au fost formulate, sub influența legislației romano-bizantine, mai multe articole în "*Cartea românească de învățătura de la pravilele împărătești și de la alte judeațe*", promulgată de domnitorul V.Lupu și publicată la Iași în 1646. Art. 3 din pricina I în mod direct stipula: "Orească den plugari de va intra în pământul altuia de-l va ara sau-l va și sămăna și nu va fi întrebat pre stăpânul pământului, dăm învățătură ca să nu ia nimica dentr-acel pământ, nice pentru munca lui, nice pentru arătura, nice den ro(a)da ce va face și necum alta, ce

nice sămânța ce-au aruncat acolo, nice aceia ca să nu aibă voie să o ia”¹². Alcătuitorii codului valah “*Îndreptarea legii*” din 1652 au expus clauza dată în art. 3 din capitolul 296¹³.

Secolul al XVIII-lea pune începutul încetățenirii doctrinei dreptului natural în Principatele Române. Prețioase idei ale acestei teorii întâlnim în operele domnitorului și savantului enciclopedist de talie europeană Dimitrie Cantemir. În lucrarea “*Monarchiarum phizico examinatio*” (“Examinarea naturală a monarhiilor”) din 1714 gânditorul întrebuințează asemenea termeni ca: “*lex naturae*”, “*ordo naturalis et necessarius*”, “*juxta propriam naturae normam*”. Conform opiniei cercetătorilor, Dimitrie Cantemir conchidea că “ordinea neîntreruptă a naturii” se înfăptuia după “legea proprie a naturii”. În tratatele sale domnitorul-savant ajungea la ideea existenței unui drept natural, a unui ansamblu de drepturi de care se bucură oamenii și care nu pot fi încălcate¹⁴. În “*Descrierea Moldovei*” autorul afirmă că în Principat “voia domnilor și dreptul firesc au avut putere ca și legile scrise”¹⁵.

Evoluția ulterioară a ideilor doctrinei dreptului natural în Principatele Române este facilitată în mare măsură de pătrunderea și răspândirea tratatelor adepților școlii dreptului natural din țările mai avansate ale Europei. Larga circulație a acestora în Moldova și Valahia a contribuit mult la formarea concepțiilor politico-juridice ale mai multor gânditori români.

Cercetătorii constată că în biblioteca Mavrocordatilor erau prezente lucrările de bază ale jusnaturaliștilor S.Pufendorf și H.Grotius. La sfârșitul secolului al XVIII-lea biblioteca Mitropoliei din București era bine dotată cu literatură de drept natural. Printre aceasta este menționată lucrarea lui Pufendorf “*Lea droits de l’homme et des citoyens, tels qu’ils sont presentes par la loi naturelle*”. Numeroase scrieri cu conținut jusnaturalist se găseau în primele decenii ale secolului al XIX-lea în biblioteca familiei Rosetti-Roznovanu de la moșia Stânca de lângă Prut, inclusiv tratatele fundamentale “*De jure belli ac pacis*” și “*De jure naturae et gentium*”. Se bucurau de interes la cititorii din Principate lucrarea “*Despre spiritul legilor*” a lui Montesquieu, scrieri ale iluminiștilor Diderot, d’Alambert, Voltaire etc.¹⁶.

La răspândirea și încetățenirea în rândurile populației Principatelor Române a ideilor doctrinei dreptului natural un aport considerabil l-a adus traducerea și publicarea în limba română a unora din cărțile cu conținut jusnaturalist. În acest sens menționăm “*Nakazul*” Ecaterinei a II-a, tradus și publicat la Iași în 1773 din ordinul comandantului armatei țariste de pe frontul ruso-turc, feldmareșalul P.A.Rumeanțev. Cartea conținea un mare număr de extrase din operele iluminiștilor vesteuropeni. Din cele 655 de articole ale “*Nakazului*” peste 400 au fost preluate literalmente de către Ecaterina a II-a din tratatul lui Gh. Montesquieu “*Despre spiritul legilor*” și din cartea lui Cesare Beccaria “*Despre infracțiuni și pedepse*”¹⁷.

Grație textelor extrase din operele iluminiștilor vesteuropeni “*Nakazul*” reușiseră pe timpuri să creeze Ecaterinei a II-a autoritatea unei împărătese luminate, inducând astfel opinia publică europeană în eroare. La început chiar și asemenea somități ca Voltaire, Diderot, d’Alambert o considerau pe stăpânitoarea Imperiului Rus împărăteasă între filosofi și filosof între împărați. Sub impresia celor publicate în statele vesteuropene Mitropolitul Moldovei Gavriil Calimach în “*predisiovia*” la ediția românească a “*Nakazului*” constată

că "mințile ceale mai iuți a filosofilor celor din academiile Evropii ce cearcă în adânc tainele firii" au elogiat tratatul Ecaterinei a II-a. În continuare mitropolitul Gavriil conchidea: "Patrioții mei vor număra aceasta între alte bune lucrări a slăvirii tale cea mai întâi și mai covârșitoare, fiind bine încredințați că de vor viețui supt aceste folositoare pravile întru starea cea neclătită a pronomiilor vechi, să vor face foarte norociți la politiceasca împărțășire, ca oamenii veacului celui înaurit"¹⁸.

Editat în limbile latină, rusă, franceză și germană, "Nakazul" și-a găsit o largă răspândire în majoritatea statelor europene. La 11 martie 1770 la indicația Ecaterinei a II-a "Nakazul" a fost propus de comandamentul armatei ruse staționate în Moldova, după cum am menționat mai sus, în calitate de îndreptar pentru funcționarii aparatului de stat din Principat¹⁹. Astfel țarismul rus cu multă tenacitate infiltra în conștiința cercurilor intelectuale ale popoarelor europene ideea multdorită că ar fi fost, chipurile, un guvern luminat.

Realitatea, însă, era de altă natură. Pe teritoriul Imperiului Rus numai 57 de exemplare ale "*Nakazului*" au fost repartizate instanțelor imperiale supreme. Mai mult chiar, în documentele de însoțire ale acestora în mod explicit se arată că doar funcționarii superiori ai instanțelor respective pot avea acces la "Nakaz". Celorlalte categorii de populație, inclusiv și funcționarilor inferiori, li se interzicea nu numai dreptul de a face extrase, ci chiar și posibilitatea de a citi textul "Nakazului". Prin decretul Senatului din 24 septembrie 1767 s-a interzis nemijlocit ca "Nakazul" să fie distribuit cancelariilor guberniale, provinciale și județene²⁰.

Un anumit aport la răspândirea ideilor doctrinei dreptului natural în Moldova l-a avut, probabil, pătrunderea în Principat a cărții lui A.N.Radișcev "*O călătorie de la Peterburg la Moscova*". Conform opiniei cercetătorului L.Svetlov unul sau două exemplare ale lucrării iluministului rus au fost trimise de Ecaterina a II-a la Iași unuia din sfetnicii ei, și anume comandantului armatei ruse de pe frontul de la Dunăre, feldmareșalului G.A.Potiomkin. În statul-major al acestuia niște persoane neidentificate au executat de pe cartea lui Radișcev un anumit număr de copii manuscrise. Unele din acestea, conform documentelor istorice, s-au vândut și la piața din Iași²¹.

La evoluția ideilor doctrinei dreptului natural în jurisprudența Moldovei un rol deosebit la jucat circulația în Principat a legislației statelor vesteuropene cu caracter jusnaturalist de la sfârșitul secolului al XVIII-lea și în primele decenii ale secolului al XIX-lea. Declarația drepturilor omului și cetățeanului, adoptată de către Adunarea Constituantă a Franței la 26 august 1789, în care libertatea, egalitatea în drepturi, proprietatea individuală, rezistența contra asupririi sunt proclamate drepturi naturale și inalienabile ale omului²², deveniseră cunoscută în Moldova deja spre sfârșitul lunii septembrie 1789²³.

O analiză profundă permite să întrezărim pătrunderea în legislația și jurisprudența Principatului a unor concepte jusnaturaliste din Codul civil napoleonian din 1804. Resimțite se fac și conceptele kantiene de drept natural pătrunse în Principatele Române prin intermediul Codului penal austriac (tradus și publicat în limba română la Cernăuți în anul 1807 cu titlul "*Carte de pravilă ce cuprinde legile asupra faptelor răle și a călcărilor grele de poliție*", vol. I-II) și a Codului civil austriac (tradus și publicat în limba română de asemenea la Cernăuți, în anul 1812, cu titlul "*Cartea legilor pravililor de obște*

părgărești pentru toate țările moștenitoare nemțești a monarhiei austriecești", vol. I-III)²⁴.

În "*Sobornicescul hrisov*" din 28 decembrie 1785 se conțin doar anumite tendințe de a reglementa relațiile politico-juridice ale populației în spiritul ideilor doctrinei dreptului natural. În clauza "scopul la care privesc și razimă pravilile iaste ca să sigurevsască stăpânirea fieștecăruia pe averea sa"²⁵ întrezărim influența principiului jusnaturalist "*aliendi abstinencia* (respectarea a tot ce e al altuia)". Totodată în hrisov se conțineau clauze care nu permiteau ȝiganilor eliberați din robie (iobăgie) a se căsători cu moldovenii. Astfel se limita substanțial libertatea oamenilor, adică unul din principiile fundamentale ale dreptului natural.

Evoluția ulterioară a ideilor doctrinei dreptului natural în jurisprudența Principatului a permis comisiei constituite de Obșteasca Adunare a Moldovei să scoată în evidență în 1839 îngrădirile enunțate. În anafora din 17 septembrie 1839 membrii comisiei Costache Balș, Iancu Cantacuzino și Costache Sturza au raportat domnitorului că în textul *Sobornicescului hrisov* se conțin "oareșcare cuvinte care au vădit contrarietate... cu însuși fireștile dreptăți"²⁶.

Observăm că membrii comisiei au utilizat nu sintagma "dreptul natural", ci pe cea de "fireștile dreptăți". În alte tratate juridice și acte legislative jurisconsultii români din prima jumătate a secolului al XIX-lea au întrebuințat, de asemenea, și alți termeni – "drit firesc", "legea cea firească", "drept naturalnic", "fireasca dreptate", "drept natural". Prin această gamă de sintagme, conform opiniei profesorului Vlad Georgescu, cărturarii români înțelegeau "un ansamblu de calități și drepturi pe care le are persoana umană, care-i sunt implicate și înăscute și pe care nimeni nu are dreptul să le încalce"²⁷.

Comparativ cu *Sobornicescul hrisov* din 1785 proiectul de reformă statală "*Plan sau o formă de oblăduire republicană*"²⁸ conține mai multe elemente ale doctrinei dreptului natural. Deja în preambulul proiectului autorul militează pentru constituirea republicii aristo-democratice, menționând că această formă de organizare statală ar contribui la "orânduiala cea cuviincioasă pentru fericirea unui loc"²⁹. Novatoare pentru Principatele Române era dispoziția care prevedea că deputații Divanului, aleși de populația republicii, reprezintă "icoana unui norod deplin slobod"³⁰. Cu principiile jusnaturaliste concorda clauza ce prevedea că se poate reeduca infractorul, "deșteptând ochii greșitului, căci cugetul său însuși îl va bate"³¹. Pentru autorul lucrării susmenționate calitatea de locuitor liber al republicii decurge "din starea sa cea firească și politică" a fiecărui cetățean³².

În primele decenii ale secolului al XIX-lea la încetățenirea în jurisprudența Principatului Moldova a principiilor doctrinei dreptului natural a contribuit substanțial vestitul pravilist român Andronache Donici (1760–1829). Pornind de la conceptul jusnaturalist despre drept al renumitului om de stat și jurisconsult roman Cicero, Donici considera că "adevărata pravilă iaste dreapta cunoștință carea iaste înființată la toți oamenii, adecă muștrarea cugetului. Aceaia porunceaste a face binele, aceaia poprește a face răul, aceaia îndeamnă spre a nu vătămă pre nimenea, aceaia sfătuiaste spre a da lucrul strein celuia ce i se cuvine, aceaia povățuiaste spre a face aleagere dreaptății din strâmbătate"³³. Autorul colecției de legi "*Adunare cuprinzătoare în scurt din cărțile împărăteștilor pravile*", publicată la Iași în 1814, menționa că "dreaptă

cunoștința... iaste omului dăruită de la Dumnezeu”³⁴. Dezvăluind acest concept jusnaturalist, gânditorul arată că nu poate cineva alcătui pravilă împotriva “dreptei cunoștințe”: “Nici o pravilă nu poate să întărească ceea ce iaste împotriva firii lucrurilor și împotriva dreptii judecăți”³⁵.

Prin prisma ideilor doctrinei dreptului natural pravilistul român explica proveniența actelor legislative, considerând că “pravilile dintru început nu s-au alcătuit într-alt chip, decât după fireaștile și după obșteăștile dreptăți a neamurilor...”³⁶. La rândul său fireasca dreptate, conform viziunii gânditorului, era proprie atât oamenilor, cât și animalelor și păsărilor. “...Fireasca dreptate, scria Donici, iaste care nu numai omului ci și păsărilor cerului și dobitoacelor iaste înființată din fire”³⁷.

Vastul complex al relațiilor dintre oameni Donici tindea să-l explice prin intermediul principiilor jusnaturaliste. De exemplu, analizând suportul relațiilor familiale, el conchidea: “...Fireasca dreptate iaste precum am zice: căsătoria cea legiuită între bărbat și femeie, spre câștigare de soție și de fii moștenitori, sprijinitori la slăbiciunea bătrânețelor lor”³⁸.

Relațiile de proprietate în societate pravilistul român, la fel ca și iluminiștii din alte țări europene, le deducea din conceptele doctrinei dreptului natural. “Fireasca dreptate iaste ca fieștecă om să fie stăpân casii sale, avearii sale și acelor deplin câștigate prin dreptate...; omul să fie slobod a face cu lucrul ce iaste drept al său, ceea ce va voi, după a sa placere, însă fără a se abate din ceale ce sunt oprite prin poruncă în epicratia patriei sale”³⁹.

Ideile doctrinei dreptului natural treptat își largesc aria de influență în Moldova. Pentru facilitarea procesului elaborării unui cod oficial de legi, în 1813 a fost invitat la Iași juristconsultul brașovean Christian Flechtenmacher, care anterior urmărea filosofia și dreptul la Universitatea din Viena. Era unul din discipolii profesorului Franz Zeiller, de la care a învățat dreptul natural kantian⁴⁰. Următorul pas a fost făcut de Academia domnească din Iași, care pe lângă cursul de lecții în materia dreptului citit de profesorul Anania Cuzanos, din 1816 a instituit un curs special despre dreptul natural citit de profesorul iluminist Dimitrie Gobjela⁴¹.

Printre membrii comisiei ce a elaborat Codul Calimach de asemenea au activat promotori consecvenți ai principiilor dreptului natural, ca Andronache Donici, Christian Flechtenmacher, fapt ce a influențat mult conținutul unor norme juridice ale operei legislative promulgate în 1817. Paragraful 26, de exemplu, în spiritul clasic jusnaturalist dispune: “Tot omul are drituri firești, care cu desăvârșire se înțeleg prin povățuirea minții cuvântătoare”⁴². O altă clauză a Codului Calimach stabilește: “Toate cele potrivite cu driturile firești a omului, după iuridica presumție se socotesc temeinice, până când nu se dovedește legiuita înmărginire a acestor drituri”⁴³. Dispoziția paragrafului 10 prevedea chiar aplicarea principiilor dreptului natural în cazurile insuficienței normelor juridice din codurile oficiale de legi. “De vor lipsi și mijloacele aceste, ce prin paragraful de sus s-au arătat, atunce se cercetează pricina cu cerșuta scumpătate și luare aminte întru toate împrejurările și apoi se hotărăște după prințipiile dritului fireesc”⁴⁴. În general, Codul Calimach, conform investigațiilor cercetătorului Avram Andea, se prezintă “într-o mare măsură, ca o încercare reușită de codificare a dreptului pozitiv pe baza principiilor dreptului natural kantian”⁴⁵.

Problemele dreptului natural au fost abordate și de alte personalități ale Țării Moldovei. Iordache Rosetti-Roznovanu scria despre "les facultés inhérentes de l'homme" și considera ca un atentat la adresa lor faptul de a le supune arbitrariului puterii civile⁴⁶. Idei asemănătoare depistăm în scrierile lui I. Tăutul⁴⁷. Un autor necunoscut în "*Precuvântare*" la lucrarea rămasă în manuscris "*Istoria Patriei, carea cuprinde pe scurt istoria Daciei și istoria Moldovei, până la anul 1607*" scria: "Fireasca plecare este sădită în duhul fiecărui neam de a ținti și a păși către cultură și fericire"⁴⁸.

Ideile doctrinei dreptului natural au fost dezvoltate în Moldova și de unii scriitori. Prin intermediul principiilor jusnaturaliste Constantin Negruzzi în 1841 în *Scrisoarea a X-a* (despre Mitropolia Moldovei) demonstrează că Principatul dispunea de un "drept sfânt și firesc a popoarelor... de a avea păstori spirituali numai din pământeni"⁴⁹.

O viziune mai amplă a scriitorului referitor la esența doctrinei dreptului natural desprindem din paginile lucrării "*Elemente de dreptul politic*"⁵⁰. Într-un compartiment special Negruzzi în mod succint analizează chintesența conceptelor doctrinei dreptului natural. "În inima omului sunt două principii pre care patimile ne pot face a le uita sau a le calca, dar care ne se înfățișează purure cu o nouă putere; adică: Nu face altuia ce n-ai voi să-ți facă; și: fă altuia tot binele ce ai voi să-ți facă"⁵¹. Gânditorul considera: "1. Că este nedrept a lipsi pre om de libertatea sa, a-l maltrata, a-l ucide, a-i răpi vânatul ce e prins, rodul pomului ce e sădit, casa ce și-a făcut; a călca îndatoririle ce ai luat către el, a-l înșela sau prin fângăduiele ce n-ai gând să le ții, sau prin ori ce alt chip; 2. Că din împotrivă este drept să-l ajuți a se feri de aceste daune și să-l despăgubești duple putință când n-ai putut a-l feri de ele. În sfârșit, că este asemenea drept să te ferești și pre sine, fără însă a întinde dreptul de legiuire aparare mai departe decât e neapărat trebuitor pentru a te scuti pre sine"⁵². În final scriitorul conchide: "Aceste precepte și altele asemenea alcătuiesc aceea ce se chiamă dreptul natural sau legea firescă, adică, regula purtării ce ne e dată de natură"⁵³.

Înființarea Academiei Mihăilene din Iași a contribuit la reluarea lecțiilor de drept natural în învățământul superior din Moldova. În anii 1835–1836 cursul este citit de jurisconsultul Christian Flechtenmacher. De un profund interes printre studențimea ieșeană se bucurau prelegerile profesorului Simion Bărnuțiu, ținute în anii 1856–1864. Înalt au fost apreciate și tratatele elaborate de S. Bărnuțiu: *Dreptul natural public* și *Dreptul natural privat*⁵⁴.

Analizând concepțiile de bază ale gânditorilor români din Moldova referitor la doctrina dreptului natural, observăm că aceștea au avut multe puncte de tangență atât cu ideile unor gânditori ai antichității – ca Cicero, Marțian, Ulpianus, Modestin, cât și cu cele ale iluminiștilor europeni – Grotius, Spinoza, Montesquieu, Voltaire, Radîșcev etc⁵⁵.

În Principat în perioada secolului al XIX-lea dreptul natural, fiind o realitate evolutiv-istorică a societății, contribuia la elaborarea unor concepții teoretice și a anumitor modele de reguli juridice, menite să faciliteze dezvoltarea progresistă a legislației din acele timpuri. Astfel, Obicinuita Obștească Adunare a Statului Moldova, sub influența progresului social european, inclusiv și a principiilor doctrinei dreptului natural, a modificat în anii 1835 și 1839 conținutul unor articole din *Sobornicescul hrisov* al

domnitorului A. Mavrocordat, ceea ce a contribuit la o anumită ameliorare a situației juridice a ȝiganilor⁵⁶. Ideile dreptului natural au fost și unul din factorii care i-au determinat în 1844 pe deputații Obicinuitei Obștești Adunări și pe domnitorul Mihail Sturza să elibereze de sub jugul iobăgiei ȝiganii mănăstirești și pe cei ai statului⁵⁷. Prin urmare, dreptul natural reprezenta și în Moldova – cu o întârziere de aproximativ un secol – un mijloc de înnoțire a legislației și a gândirii juridice autohtone.

Anexarea în 1812 a Moldovei de la est de Prut (Basarabia) de către Imperiul Rus s-a răsfrânt nefavorabil asupra evoluției ideilor doctrinei dreptului natural în acest teritoriu. Regimul politic al autocrației țariste înăbușea cu cruzime orice manifestare de gândire liberal-democratică. În acest scop în 1819 în școli s-a interzis predarea științelor naturale. În același timp, din programele gimnaziilor au fost excluse obiectele care puteau contribui la dezvoltarea în rândurile elevilor a unei stări de spirit pătrunse de “dragoste pentru libertate”, de exemplu: filozofia, economia politică, estetica etc. A fost interzisă și predarea dreptului natural⁵⁸. În 1826 prin paragraful 190 al Regulamentului de cenzură a fost interzisă editarea și răspândirea în teritoriul Imperiului Rus a literaturii din domeniul dreptului natural⁵⁹. Acești factori au împiedicat cărturarilor români din Basarabia să prezinte în publicații viziunile sale în problemele doctrinei dreptului natural.

Deși au fost depuse eforturi considerabile, guvernul țarist n-a reușit să înstrăineze complet populația autohtonă din Basarabia de la procesul evoluției firești a culturii juridice din Principatele Române. Prin intermediul actelor legislative ale Moldovei care au continuat să se aplice în teritoriul cotoțit, îndeosebi a “*Adunării cuprinzătoare în scurt din cărțile împărateștilor pravile*” de jurisconsultul Andronache Donici, prin literatura adusă clandestin în regiune, românii basarabeni s-au familiarizat și în continuare cu cultura juridică națională și cu viziunile gânditorilor români referitoare la doctrina dreptului natural.

NOTE

¹ N. Popa, *Teoria generală a dreptului*. București, 1992, p. 55.

² *Dighești Iustiniana*. Moscova, 1984, p. 23.

³ N. Popa, *op. cit.*, p. 30.

⁴ Montesquieu, *Despre spiritul legilor*. Vol. I. București, 1964, p. 14.

⁵ *Ibidem*, p. 13.

⁶ N. Popa, *op. cit.*, p. 31.

⁷ *Ibidem*.

⁸ A. Andea, *Cultura românească și filozofia kantiniană în prima jumătate a secolului al XIX-lea*. // *Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie*. Vol. XXII, Cluj-Napoca, 1979, p. 161–162.

⁹ *Instruction de sa Majesté impériale Catherine II pour la commission chargée du dresser le projet d'un nouveau Code de loix*. St. Petersburg, 1770, p. 5, 7.

¹⁰ *Ibidem*, p. 272–273.

¹¹ A. N. Radișcev, *Izbrannoie*. Moscova, 1988, p. 189.

¹² *Carte românească de învățatură*. 1646. *Ediție critică*. București, 1961, p. 54.

¹³ *Îndreptarea legii*. 1652. București, 1962, p. 281.

¹⁴ D. Badarau, *Filozofia lui D. Cantemir*. București, 1964, p. 293; Vlad Georgescu, *Ideile politice și iluminismul în Principatele Române. 1750–1831*. București, 1972, p. 82; P. Teodor, *Interferențe iluministe europene*. Cluj-Napoca, 1984, p. 49–71.

¹⁵ Dimitrie Cantemir, *Descrierea Moldovei*. Chișinău, 1992, p. 101

¹⁶ Vlad Georgescu, *op. cit.*, p. 63; V. A. I. Georgescu, *Contribuții la studiul culturii juridice române în secolul al XVIII-lea* // *Anuarul Institutului de istorie și arheologie “A.D. Xenopol”*, III. Iași, 1966, p. 219–

- 221; C.P. Papacostea, **O bibliotecă din Moldova la începutul secolului al XIX-lea. Biblioteca de la Stânca** // *Studii și cercetări de bibliografie*. București, 1963, p. 215–217.
- 17 D.C. Grama, „Nakaz” Ecaterin II i politico-pravevala măsli Moldavli v conțe XVIII – naceale XIX v. // *Buletinul Academiei de Științe a RSS Moldovenești. Seria științelor sociale*. 1986, Nr. 1, p. 35.
- 18 Șt. Berechet, **Istoria vechiului drept românesc. I. Izvoarele**. Iași, 1933, p. 438.
- 19 Gh. Bezviconi, **Contribuții la istoria relațiilor româno-ruse**. București, 1962, p. 152.
- 20 **Polnoie sobranie zakonov Rossijskoj Imperii s 1649 goda**. S. Petersburg, 1830, tom XVIII, p. 348–349.
- 21 L. Svetlov, A.N. Radișev i političeskie profeși conța XVIII veka // *Istoria russcoi filosofii XVIII–XIX vecov*. Moscova, 1952, p. 39.
- 22 **Hrestomatia po istorii gosudarstva i prava zarubejnâh stran**. Moscova 1984, p. 207–209.
- 23 **Magazin istoric**, 1976, Nr. 12, p. 3.
- 24 A. Andea, *op. cit.*, p. 161–162.
- 25 **Sobornicescul hrisov 1785, 1835, 1839. Ediție critică**. București, 1958, p. 20.
- 26 **Sobornicescul hrisov...**, p. 10, 11, 28, 58, 59.
- 27 Vlad Georgescu, *op. cit.*, p. 82.
- 28 Referitor la data elaborării și la numele autorului proiectului în literatura istorică sunt expuse mai multe opinii. *Vezi*: Emil Vărtosu, **Napoleon Bonaparte și proiectul unei “republici aristo-democraticești” în Moldova**. București, 1947, p. 41; Valeriu Șotropa, **Proiectele de constituție, programele de reforme și petițiile de drepturi din țările române în secolul al XVIII-lea și prima jumătate a secolului al XIX-lea**. București, 1976, p. 41–44; Ilie C. Ciubotaru și N.A. Ursu, **Un proiect românesc de republică din secolul XVIII**. // *Anuarul Institutului de istorie și arheologie “A.D. Xenopol”*. XXIV. Iași, 1987, p. 181–196.
- 29 **Cândirea social-politică antimonarhică și republicană din România**. București, 1979, p. 65.
- 30 *Ibidem*, p. 66.
- 31 *Ibidem*, p. 67.
- 32 *Ibidem*, p. 70.
- 33 **Manualul juridic al lui Andronachi Donici. Ediție critică**. București, 1959, p. 17.
- 34 *Ibidem*.
- 35 *Ibidem*, p. 28.
- 36 *Ibidem*, p. 20.
- 37 *Ibidem*.
- 38 *Ibidem*.
- 39 *Ibidem*, p. 20–21.
- 40 A. Andea, *op. cit.*, p. 161, 165–166.
- 41 E.D. Levit, **File vechi, necunoscute...** Chișinău, 1981, p. 71.
- 42 **Codul Callmach. Ediție critică**. București, 1958, p. 73.
- 43 *Ibidem*, p. 75.
- 44 *Ibidem*, p. 69.
- 45 A. Andea, *op. cit.*, p. 166.
- 46 Vlad Georgescu, *op. cit.*, p. 82.
- 47 E. Vărtosu, **Les idées sociales et politiques de I. Tăutu** // *Revue roumaine d'histoire*, 2, 1965, p. 271.
- 48 **Catalogul manuscrisurilor românești**. Tomul II, Buc., 1913, p. 313.
- 49 G. Negruzzi, **Păcatele tinerețelor**. Buc., 1983, p. 264–265.
- 50 Calitatea lui C. Negruzzi de autor al lucrării **Elemente de dreptul politic** a fost demonstrată de cercetătorul Paul Cômea în cartea **De la Alexandrescu la Eminescu. Aspecte-Figuri-Ideii**. (Buc., 1966, p. 77–79).
- 51 **Elemente de dreptul politic**. Brașov. 1846, p. 5.
- 52 *Ibidem*, p. 5–6.
- 53 *Ibidem*, p. 6.
- 54 M. Djuvara, **Teoria generală a dreptului (Enciclopedia juridică)**. Vol. I. București, 1930, p. 79–85.
- 55 *Mai detaliat vezi*: D.C. Grama, **Obščestvenno-političeskie i pravovoe vozzrenia Andronachia Donicia**. Chișinău, 1983, p. 37–42, 48.
- 56 **Sobornicescul hrisov. 1785, 1839: Ediție critică**. București, 1958, p. 58–59.
- 57 **Legiuri în ramurile administrative și judecătorești votate de Generalnicia Obicnuită Adunare în sesiile anilor 1842 și 1843, și întărite de prea înălțatul domn Mihail Grigoriu Sturza VV**. Iași, 1844, p. 3–4; M. Kogălniceanu, **Opere**. Vol. I. București, 1974, p. 553.
- 58 N.A. Constantinov, E.N. Medinsky, M.F. Sabaeva, **Istoria pedagogiei**. Chișinău, 1978, p. 165.
- 59 **Polnoie sobranie zakonov Rossijskoj Imperii. Sobranie tretie. Tom I. 1825–1826**. S.-Pb., 1830, p. 566.

VIATĂ ȘTIINȚIFICĂ

SCURTĂ INFORMAȚIE

despre activitatea științifico-organizatorică a Institutului de Istorie al A.Ș.M. în anul 1995

Activitatea colaboratorilor Institutului de Istorie în anul 1995 a fost orientată spre studierea a 14 teme și 29 compartimente ale planului unic de cercetare, plan care abordează o problematică variată, actuală și de o reală importanță. Majoritatea compartimentelor reprezintă aspecte necercetate până în prezent ori presupune o nouă interpretare a unor probleme anterior falsificate. Cercetările au fost făcute pe bază de noi documente din arhivele Republicii Moldova, României, Rusiei, Ucrainei, precum și prin aplicarea principiilor metodologice utilizate în practica științei istorice universale. Drept rezultat, în circuitul științific au fost introduse valoroase materiale documentare, precum și diverse studii referitoare la un șir de probleme încă necercetate sau controversate în istoriografie. În total cercetătorii au scris și au prezentat pentru dezbateri în secțiile respective producție științifică în volum de 170 c.a., dintre care 125 c.a. revin lucrărilor finisate, 45 c.a. – lucrărilor în curs de pregătire. Majoritatea absolută a studiilor discutate au fost scrise la nivelul cerințelor actuale ale istoriografiei, fapt ce denotă că la Institut există suficiente forțe pentru realizarea unor lucrări de amploare și de înaltă ținută științifică.

Rezultatul principal în activitatea științifico-organizatorică a Institutului îl constituie îndeplinirea tuturor sarcinilor de plan prevăzute pentru anul 1995: au fost finisate 6 compartimente de plan din cadrul a 5 teme, în volum de 75 c.a., și 2 compartimente în afara planului, în volum de 50 c.a.; au fost editate 2 lucrări (25 c.a.). Cercetările de plan finisate în 1995 și lucrările publicate de colaboratorii Institutului este rezultatul unor eforturi de activitate științifică depuse de-a lungul a mai multor ani, și constituie contribuții valoroase la studierea și cunoașterea istoriei naționale.

Astfel, în lucrarea publicată **“Uniunea Sovietică – România. 1940 (tratative în cadrul comisiilor mixte)”** în volum de 14 c.a., autor *Ion Țișcanu*, dr. în istorie, au fost elucidate principalele probleme care au constituit obiectivul activității Comisiei mixte sovieto-române de la Odesa și al celei de la Moscova din anul 1940, căutările și soluțiile găsite de reprezentanții celor două țări. În lucrare este arătat cu lux de amănunte că prin raptul Basarabiei și nordului Bucovinei realizat între 28 iunie – 3 iulie 1940 U.R.S.S. și-a satisfăcut doar o parte din pretențiile sale. După impunerea hoțarului pe Prut și Dunăre, Uniunea Sovietică prezintă în raporturile sale cu România revendicări ale căror realizare avea să cauzeze statului român enorme pierderi materiale, financiare și morale.

În lucrarea **“Basarabia în primii ani de ocupație sovietică, 1944–1950”** (Editura “Dacia”, Cluj-Napoca, 1995) în volum de 12 c.a., autor *M. Gribincea*, este reflectat procesul de instaurare al regimului sovietic de ocupație în Basarabia, politica fiscală stalinistă de la sat, sunt evidențiate cauzele declanșării foametei cumpănite din

anii 1946–1947 și urmările ei, este elucidat procesul de colectivizare forțată a gospodăriilor țărănești și calvarul deportării țăranilor înstăriți din vara anului 1949.

Un aport esențial la studierea istoriei naționale au adus și lucrările finisate în anul de gestiune 1995:

1. Viața politică internă și externă a Țării Moldovei în epoca medievală. Culegere de studii, 14 c.a. (colectiv de autori, coordonator *D.Dragnev*, membru-corespondent al A.Ș.M.).

Culegerea include o serie de studii ale istoricilor din Republica Moldova și România, care descriu evoluția situației politice a Moldovei medievale în contextul sistemului politic internațional.

2. Cronografia moldovenească din sec. XV–XVI. (Noi investigații și explorări). Monografie, 15 c.a., executor *A.Eșanu*, membru-corespondent al A.Ș.M.

În monografie a fost cercetat integral procesul apariției și evoluției cronografiei moldovenești în corelație cu mutațiile permanente din societatea medievală din secolul al XV-lea – începutul secolului al XVIII-lea. Au fost expuse viziuni argumentate asupra mai multor probleme controversate ale cronografiei moldovenești: izvoarele cronografiei, întreruperea activității cronografice la sfârșitul secolului al XVI-lea – mijlocul secolului al XVII-lea, cauzele stingerii genului cronografic în secolul al XVIII-lea și alte probleme.

3. Țara Moldovei la începuturile modernizării (Sfârșitul secolului al XVI-lea – începutul secolului al XIX-lea). Monografie, 13 c.a., executor *D.Dragnev*, membru-corespondent al A.Ș.M.

În monografie, pe baza izvoarelor publicate și inedite din arhive, au fost prezentate în formă de sinteză principalele etape ale procesului de modernizare în Moldova, din secolul al XVI-lea până la 1821, în dependență de corelația diferitor factori interni și externi. Utilizând metoda civilizaționistă de cercetare, autorul expune viziunea sa asupra locului civilizației românești în dezvoltarea civilizației europene în epoca de trecere de la medieval la modern.

4. Principatul Moldovei în relațiile internaționale de la sfârșitul secolului al XVIII-lea – începutul secolului al XIX-lea. Monografie, 10 c.a., executor cercetător științific *V.Mischevca*.

În monografie pe baza izvoarelor publicate și inedite din arhivele Moldovei, României, Rusiei și Franței, este studiată situația politică externă a Moldovei în condițiile confruntării marilor puteri europene de la sfârșitul secolului al XVIII-lea – începutul secolului al XIX-lea, se analizează scopurile lor expansioniste în Europa de Sud-Est, procesul creșterii influenței Rusiei țariste în Principat și premisele politice ale anexării teritoriului Moldovei dintre Nistru și Prut de către Imperiul rus.

5. Documente și materiale privind mănăstirea Căpriană. Culegere de documente, 15 c.a., colectiv de autori, coordonator *A.Eșanu*, membru-corespondent al A.Ș.M. (în colaborare cu Universitatea de Stat din Moldova).

Culegerea include întreg repertoriul documentelor privitoare la mănăstirea Căpriană din sec. XV–XVIII și selectiv documente și materiale din sec. XIX–XX. Materialele incluse în culegere oglindesc rolul mănăstirii Căpriană în viața social-economică, spirituală și culturală a Moldovei în decurs de șase secole.

6. Relații agrare în sudul Basarabiei (județele Cahul, Ismail, Bolgrad) în a doua jumătate a secolului al XIX-lea. Monografie, 10 c.a., executor *V.Văratec*, dr. în istorie. În lucrare este studiat procesul de modernizare a relațiilor agrare în sudul Basarabiei după modelul românesc, prin aplicarea elementelor similare europene. Rezultatele cercetărilor ar putea să contribuie în mare măsură la găsirea unor soluții pentru desemnarea direcțiilor strategice și a acțiunilor practice în politica agrară actuală din Republica Moldova.

7. Documente inedite privind Principatele Române (anii 30-50 ai sec. XIX).

Culegere de documente, 35 c.a., executor I. Varta, dr. în istorie.

Documentele de proveniență rusească și românească reflectă multiple aspecte, necunoscute și puțin cunoscute, ale relațiilor politice româno-ruse din perioada anilor 30-50 ai secolului al XIX-lea; ele scot în evidență în special procedeele utilizate de țarism în realizarea intenției de a-și subordona Principatele Române sub aspect politic și a le transforma în niște teritorii total dependente de Imperiul rus.

8. Satul moldovenesc în contextul relațiilor social-economice socialiste (1951-1990). Monografie, 13 c.a., executor L. Bulmagă, dr. în istorie.

În lucrare s-au găsit reflectarea cele mai importante aspecte ale vieții social-economice a republicii sovietice moldovenești în decurs de aproape jumătate de secol. Pe baza analizei unui bogat material factologic, autorul a reușit să prezinte o nouă viziune asupra proceselor fundamentale care au determinat istoria satului în această perioadă.

O bună parte din rezultatele investigațiilor științifice ale cercetătorilor au fost reflectate în cele 4 numere ale *Revistei de istorie a Moldovei*, volumul total - 32 c.a., ce apare sub egida Institutului de Istorie al A.Ș.M. (redactor-șef - D. Dragnev). Colaboratorii Institutului de Istorie au publicat, de asemenea, 71 articole științifice (59 c.a.) și 29 de articole de popularizare a științei.

Volumul total al publicațiilor științifice din anul 1995 realizate de colectivul Institutului este de 127 c.a., dar în comparație cu anii precedenți se atestă o reducere esențială a numărului de lucrări științifice editate. Dacă în anul 1993 au fost publicate 7 lucrări ale cercetătorilor Institutului (5 monografii și două culegeri de documente și materiale în volum de 130,3 c.a.), în anul curent s-au editat, după cum s-a menționat, numai 2 lucrări, cu un volum de 25 c.a. Lucrările prezentate la editura "Știința" (în câțiva ani s-au adunat acolo deja 13 la număr), și în acest an nu au fost pregătite pentru editare din lipsa mijloacelor financiare. Dar, subliniem, că și în condițiile când capacitățile de editare în Academie s-au redus simțitor, cercetătorii Institutului au folosit diverse posibilități pentru a-și publica studiile și articolele în Republica Moldova sau în România.

În anul 1995 în cadrul Institutului au fost organizate 5 sesiuni și simpozioane științifice, consacrate unor evenimente și personalități marcante din istoria țării, la care colaboratorii noștri au participat cu 23 referate și comunicări, alături de colegii din diferite centre științifice și de învățământ din republică, precum și de peste hotarele ei, în special din România.

Astfel, sesiunea științifică, organizată de către Institutul de Istorie la 30 mai curent cu tema "*Ion Neculce - mare cronicar al Moldovei*", și-a pus drept scop evidențierea și întregirea moștenirii istorice și culturale a marelui cronicar - personalitate de talie europeană. În cadrul sesiunii au fost prezentate 8 referate și comunicări; din partea Institutului de Istorie, două referate - A. Eșanu, "*Ion Neculce în contextul istorico-cultural din prima jumătate a sec. al XVIII-lea*", D. Dragnev, "*Imaginea politică a Moldovei în opera lui I. Neculce*", și comunicarea doctorandului Institutului A. Musteață, "*Raporturile moldo-polone în viziunea lui I. Neculce*".

La 8 iunie în cadrul Institutului de Istorie și-a desfășurat lucrările "*Simpozionul național de istorie și retrologie agrară*", organizat în colaborare cu Societatea de Istorie și Retrologie agrară din Republica Moldova. La simpozion au fost prezentate o serie de referate și comunicări, în care au fost luate în dezbateri diferite aspecte științifice și practice din istoria agriculturii, a instituțiilor, relațiilor și ideologiilor agrare din Moldova. Cercetătorii Institutului de Istorie au prezentat 7 comunicări: "Transformări în viața agrară a Moldovei la începutul epocii moderne" (D. Dragnev);

“Locuitorii rurali din circumscripțiile Căușeni și Cetatea Albă din anii 1770–1774” (*I.Chirtoagă*); “Condițiile de trai ale oamenilor muncii de la țară în anii 1950–1980” (*L.Bulmagă*); “Considerațiuni privind evoluția proprietății funciare moșierești laice în Basarabia în prima jumătate a secolului al XIX-lea” (*V.Mutruc*); “Caracterul agrar al economiei orașelor Moldovei la sfârșitul secolului al XV-lea – începutul secolului al XVIII-lea” (*L.Zabolotnaia*), “Pregătirea cadrelor de specialiști în agricultură în R.A.S.S.M.” (*Gh.Stratievski*), “Problema agrară în România în concepția lui Constantin Dobrogeanu-Gherea” (*Gh. Negru*).

Un eveniment deosebit în activitatea științifico-organizatorică a Institutului în acest an a constituit desfășurarea la 14 decembrie a sesiunii științifice **“Moldova în viața politică internațională: trecut și prezent”**, la care au participat istorici din instituțiile de cercetare și de învățământ superior din Republica Moldova (doctorii habilitați în istorie A.Roman, Gh.Gonța, E.Certan; dr. în istorie C.Soltan, E.Baidauz) și din România (dr. în istorie, profesor V.Ciobanu; dr. în istorie, profesor L.Simanschi), precum și colaboratori cu funcții responsabile din cadrul Ministerului de Externe al Republicii Moldova (doctorii în istorie I.Stăvilă, M.Grebincea și Gh.Soltan).

În cadrul sesiunii au fost luate în dezbateri o serie de probleme controversate referitoare la politica externă și relațiile internaționale ale Moldovei în epoca medie, modernă și contemporană, la procesul de integrare a Republicii Moldova în comunitatea statelor europene și rolul diferitor organizații internaționale în demararea acestui proces.

Cercetătorii Institutului de Istorie au prezentat la această sesiune 10 referate și comunicări (din numărul total de 25), inclusiv: “Moldova în interesele politice ale Moscovei (ultimele decenii ale secolului al XV-lea)” (*A.Eșanu, I.Crasnojon*); **Международные устремления Молдавского княжества в конце XV века (по данным нумизматики)** (*N.Rusev*); “Proiectul grecesc al Ecaterinei a II-a: intenție și realitate” (*V.Teaci*), “Principatele române în politica europeană la Tilsit și Erfurt (1807, 1808)” (*VI.Mischevca*); Organizarea administrativă a Moldovei și politica promovată de țarism în Principat în anii 1806–1812” (*A.Agachi*); “Unele considerații privind relațiile româno-ruse în perioada modernă” (*I.Varta*); “Contribuții cu privire la activitatea delegației Basarabiei în frunte cu Ion Pelivan la conferința de pace de la Paris (1919–1920)” (*E.Istrati*); “Frontierele Basarabiei în 1940 (în contextul relațiilor sovieto-române)” (*I.Șișcanu*); “Unele aspecte ale politicii naționale sovietice în R.S.S.M.” (*Gh.Negru*).

La 19 februarie în cadrul Institutului a fost organizat simpozionul științific **“UNESCO și patrimoniul cultural”**, care a avut misiunea de a promova ideile ocrotirii și valorificării moștenirii culturale.

Un interes deosebit a suscitat referatul prezentat la simpozion de către membrul corespondent al A.Ș.M. *A.Eșanu* – “Moștenirea culturală românească și UNESCO”, care a argumentat cu lux de amănunte necesitatea reabilitării culturii noastre în lume (reabilitare, în sensul cunoașterii de către noi și întreaga lume a valorilor culturale românești).

În referatul “Monumentele de istorie și cultură în Republica Moldova sub dominația regimului comunist”, prezentat de către cercetătorul *Gh.Nicolaev*, dr. în istorie, a fost făcută o amplă analiză a urmărilor dominației comuniste în cultura postbelică, fiind argumentată concluzia despre distrugerea în această perioadă sub masca ocrotirii patrimoniului cultural a tot ce este național în cultură.

Ultima manifestare științifică organizată de către Institutul de Istorie (în colaborare cu Institutul de Istorie și Teorie Literară al A.Ș.M.), a fost simpozionul comemorativ **“Eugen Russév – 80 de ani de la naștere”** (19 decembrie), la care din

partea Institutului a prezentat un amplu referat A.Eșanu, "Eugen Russev ca cercetător al culturii Moldovei medievale".

Totodată, colaboratorii Institutului au participat activ la diferite manifestări științifice organizate în afara Institutului, prezentând 33 referate și comunicări la 23 de sesiuni, simpozioane și conferințe științifice, inclusiv 10 organizate în diferite centre științifice din Republica Moldova (13 referate și comunicări) și 13 organizate în centre științifice de peste hotarele republicii (20 referate și comunicări).

Mulți colaboratori au susținut conferințe publice, circa 54 emisiuni radiofonice și televizate, au publicat în presa din republică și de peste hotare circa 29 articole. Institutul a acordat un ajutor esențial școlii superioare și de cultură generală din republică, participând la studierea diferitelor probleme în cadrul unor laboratoare științifice de creație pe lângă facultățile de istorie ale instituțiilor superioare de învățământ (unde și-au adus aportul la pregătirea unor manuale de istorie), prezentând cursuri de bază și speciale în fața studenților, etc.

În cadrul Consiliului Științific de conferire a gradelor științifice de doctor habilitat și de doctor în istorie de pe lângă Institutul de Istorie al A.Ș.M. în anul 1995 au fost susținute două teze de doctor – E.Baidauz, "Relațiile Moldovei cu Recipospolita la mijlocul secolului al XVII-lea (1634-1654)". (Conducător științific D.Dragnev, membru-corespondent al A.Ș.M.), și Șt.Purici, "Mișcarea națională românească în Bucovina în anii 1775-1861". (Conducător științific A.Eșanu, membru-corespondent al A.Ș.M.).

Colectivul Institutului s-a confruntat în anul 1995 cu un șir de probleme. Trecerea la economia de piață, însoțită de creșterea prețurilor și neachitarea la timp a salariilor, s-au răsfrânt negativ asupra situației materiale a cercetătorilor. Lipsa cronică de mijloace financiare a dus la abandonarea unui șir de călătorii de documentare științifică la arhivele din Rusia, Ucraina și România. Cea mai acută rămâne problema finanțelor pentru editarea producției științifice a Institutului, finanțarea bibliotecii Academiei pentru achiziționarea literaturii istorice apărute peste hotarele republicii și pentru modernizarea tehnică a procesului de cercetare (lărgirea posibilităților de multiplicare, etc.)

Secretar științific

al Institutului de Istorie al A.Ș.M.

doctor în istorie

Gh.Nicolae

AL VI-LEA SIMPOZION DE STUDII GENEALOGICE. IASI, 10-13 MAI 1995

Cel de-al VI-lea Simpozion a întrunit circa 70 de specialiști cunoscuți și mai puțin cunoscuți, din România, Franța, Germania, Grecia, Polonia, Republica Moldova.

Lucrările au început în aula bibliotecii centrale universitare "M.Eminescu" printr-un omagiu adus înaintașilor "în ale genealogiei" – Ștefan D.Greceanu, Petre V.Năsturel, I.C.Filitti, Constantin Gane, Paul Gore, Gheorghe Bezviconi, apoi au continuat în incinta Institutului de Istorie "A.D.Xenopol". Cele 59 de comunicări au fost grupate și expuse în ședințe cu generic diferit: "Ocina și dedina" – temeiul

genealogiilor românești", "Elitele și viața politică", "Interferențe și asimilări", "Românii în organizări nobiliare străine", "Elite locale", "Creșterea și descreșterea neamurilor", etc. Ultima ședință "Movileștii și vremea lor", închinată împlinirii a patru veacuri de la urcarea lui Ieremia Movilă în scaunul Moldovei, a fost o frumoasă încununare a acestui for științific.

În cadrul simpozionului au fost prezentate două noutăți editoriale: primul număr al revistei renăscute a lui Sever Zotta "Arhiva genealogică" și primul volum revenit acasă al periodicului diasporei românești "Revue des études roumaines" (tom. XVII–XVIII).

Basarabia a fost prezentă aici prin Vasile Malănețchi (Biblioteca Națională a Republicii Moldova), care a venit cu o frumoasă comunicare "Tadeu H. jidău, 1819: "eu... am avut un părinte cinstit și dvorean". Un proces pentru "vătămarea cinstei", ascultată de asistență cu mult interes; prin tânărul orheian, cercetător la Institutul "A.D.Xenopol", dr. Flavius Solomon, care a ținut comunicarea "Ascensiune și decădere a neamului: Cazul familiei Mihuleț (Mihulescu)"; prin Vlad Ciubucciu, poate unicul nostru genealog acum; prin subsemnatul acestor rânduri și prin distinsa doamnă Zoe Diaconescu, descendentă din vechea familie boierească Meleghi originară din satele sorocene Cuhureștii de Sus și Rădulenii Vechi.

Atmosfera caldă și primitoare, condițiile impecabile de organizare le-am datorat unui comitet organizatoric în frunte cu binecunoscutul istoric medievist și genealog dl. dr. prof. Ștefan S. Gorovei și unui număr însemnat de sponsori.

Evenimentul produs la Iași între 10 și 13 mai a constituit o pagină deosebită în viața științifică, în integrarea științei istorice românești în cea universal-europeană.

I SIMPOZION DE STUDII CUHUREȘTENE CUHUREȘTII DE SUS, 9 SEPTEMBRIE 1995

Din inițiativa unui mic grup de intelectuali, la 9 septembrie 1995 în sala festivă a Școlii medii de cultură generală din Cuhureștii de Sus, raionul Camenca, s-a desfășurat *I simpozion de studii cuhureștene*, care a luat în dezbatere diferite probleme din istoria satelor Cuhureștii de Sus, Cuhureștii de Jos, Unchitești, Țipordei, Niculăieni.

Lucrările au început cu un cuvânt de deschidere – "Argument pentru o istorie a satului", rostit de subsemnatul, după care au urmat comunicările propriu-zise: **Zoe Diaconescu** (București), "Boierii Meleghi la Cuhurești"; **Ecaterina Erjiu** (Cuhureștii de Jos), "Neamul Hârjailor: Memoria familiei"; **Tatiana Păslaraș** (Cuhureștii de Jos), "Din istoria satului Unchitești"; **Ecaterina Golovkin** (Niculăieni), "Din istoria satului Niculăieni"; **Domnica Gondrea** (Cuhureștii de Jos), "Iustin Frățiman"; **Ion Verdeș** (Cuhureștii de Jos), "Date din istoria satului Cuhureștii de Jos în memoria familiei noastre"; **Daria Volentir** (Cuhureștii de Jos), "Morăritul la Cuhurești"; **Eugenia Romanciuc** (Cuhureștii de Jos), "Refugiați și deportați din comuna Cuhurești în anii 1940–1949".

Pe parcurs cu diferite completări și propuneri au intervenit dnii Constantin Cozub, dr. în economie; Gheorghe Cozub, dr. hab. în tehnică, membru-corespondent al A.Ș.M.; Nicolae Răileanu, jurist.

Silviu Andrieș-Tabac,
doctorant la Facultatea de Istorie,
Universitatea București

REVISTA REVISTELOR

“БУКОВИНСКИЙ ЖУРНАЛ. ГРОМАДСКО-ПОЛИТИЧНЫЙ, ЛИТЕРАТУРНО-МИСТЕЦКИЙ І НАУКОВО-ОСВІТНІЙ ЧАСОПИС” (1992–1995)

Începând cu anul 1992, la Cernăuți apare o revistă social-politică, de literatură și artă, știință și învățământ, *Bukovânskii jurnal* (Revista bucovineană). Printre fondatorii ei se numără Universitatea de stat din Cernăuți “Iu. Fedkovici”, Organizația regională a Societății “Prosvita”, Secția regională a Fondului ucrainean pentru cultură, Direcția regională pentru presă. Redactor-șef al revistei, de la momentul întemeierii acesteia și până în prezent, este jurnalistul Bogdan Zagaïskii, care îndeplinește în același timp și funcția de redactor-șef al săptămânalului “Molođai Bukovâneți”.

Revista a fost concepută ca o publicație care să apară de șase ori pe an, dar impedimentele de ordin material au modificat în mod substanțial planurile inițiale ale redacției. Astfel, în anul 1992 au ieșit de sub tipar numerele 1, 2–3, 4–5; În 1993 – numerele 1, 2, 3–4; În 1994 – numerele 1–2 și 3–4, și în anul 1995 – numerele 1–2.

Bukovânskii jurnal este o revistă cu un conținut variat, care cuprinde creații, de proză, poezie, traduceri, eseuri, schițe biografice, studii etnografice și de folclor, interviuri cu diferite personalități, etc. În prezentarea de față ne vom opri numai asupra tematicii istorice reflectată pe paginile revistei numite.

Compartimentul intitulat *Istoria: cercetări, ipoteze* este prezent, practic, în toate numerele revistei, cu excepția numerelor 2–3 pentru anul 1992 și 1 pentru 1993, dar și acestea publică articole pe teme de istorie.

Unele aspecte din trecutul Bucovinei de până la 1775 au fost reflectate în câteva numere ale revistei. Spre exemplu, arheologul S. Pivovarov și jurnalistul I. Cehovskii în Nr. 1 pentru anul 1992 (p. 116–122) încearcă să dezlege enigma însemnelor de pe sarcofagul găsit sub ruinele unei biserici ridicate înainte de secolul al XII-lea, pe teritoriul actualului sat Vasăliv (Vasilău) din raionul Zastavna, regiunea Cernăuți. Iar cercetătorul kievean P. Maximov (Nr. 1–2, 1994, p. 180–189) încearcă să stabilească: *Când, unde și cine a scris “Cântec de oastea lui Igor”* – cunoscut monument literar din veacul al XII-lea, studierea atentă și critică a căruia poate arunca lumină și asupra unor aspecte din trecutul poporului român. P. Maximov ajunge la concluzia că opera numită a fost creată în perioada martie 1186 – februarie 1187. Haliciul, Vicina și Kievul sunt “trei orașe de care este legată crearea “Cântecului”, iar ca autori ai lui pot fi numiți principele Haliciului Vladimir Iaroslavič (1150–1199) împreună cu alți doi scriitori ruși vechi. Aceste ipoteze, unele bine întemeiate, altele mai puțin, trebuie confirmate de mărturiile altor izvoare evasicontemporane, lucru pe care autorul nu l-a făcut.

Tânărul arheolog cernăuțean I. Voznâi, cercetează *Urmele civilizației ruse vechi* (Nr. 3–4, 1993, p. 137–142) pe baza săpăturilor efectuate în apropierea satului Cernaucă. Autorul examinează diverse elemente ale culturii creștine: fragmente și

forme întregi de iconițe din piatră și metal, cruciencolpioane, cruciulițe obișnuite. Fotografiiile unora dintre aceste obiecte însoțesc articolul dat. I. Voznăi ajunge la justa concluzie că în secolele XII–XIII creștinismul era deja intrat adânc în cultura spirituală a populației băștinașe. Totuși, unele aprecieri suferă de unilateralitate, deoarece cercetătorul nu ține cont de faptul că teritoriul dintre Nistru și Siret s-a aflat la intersecția afluenților centrelor creștine atât de la nord, cât și de la sud de această zonă.

Medievistul Al. Masan, conferențiar universitar, studiază *Când și cum a apărut denumirea ținutului nostru* (Nr. 1, 1992, p. 107–115). Istoricul cernăuțean conchide, pe bună dreptate, că până la 1775 "*bucovina*" era denumirea întinselor păduri de fagi, situate în nordul Moldovei. Aceasta nu se utiliza în calitate de nume pentru o regiune geografică distinctă. Numai după anexarea părții de nord-vest a Moldovei de către Habsburgi, menționează autorul, prin semnarea convenției austro-otomane din 7 mai 1775, *Bucovina "a devenit denumirea oficială a noii provincii a Imperiului austriac"*.

Cercetătorul sucevean N. Ceredarec a fost prezent pe paginile revistei cu studiul "*Luptele din apropierea Boianului în Bucovina (anul 1685)*" (Nr. 2, 1993, p. 155–159). Autorul a examinat confruntările armate, ce s-au desfășurat pe teritoriul Moldovei, între polonezi și cazaci ucraineni, pe de o parte, și turci, tătari și moldoveni, pe de altă parte, lupte care s-au soldat cu o mare înfrângere a armatelor polono-ucrainene.

Perioada ocupației austriece din istoria Bucovinei (1775–1918) este reflectată, pentru început, în studiul profesorului universitar, doctor în filologie, Gr. Bostan: "*Literatura română în Bucovina (până în anul 1918)*" (Nr. 2–3, 1992, p. 214–219). Importanța acestui articol constă în propagarea realizărilor intelectuale ale românilor bucovineni sub dominația habsburgică în rândul cititorilor neromâni care, până în prezent, cunosc foarte puțin ceea ce e legat de istoria și cultura neamului românesc, dar și acest puțin pe care-l cunosc este, în mare parte, denaturat și falsificat.

În pofida faptului că până în anul 1830 locuitorii Bucovinei au fost scutiți de recrutare în armata austriacă, Viena, nimerind în situații de criză, a fost nevoită și până la această dată să se adreseze după ajutor bucovinenilor prin intermediul diverselor apeluri. Astfel de apeluri, ordonanțe, legi, etc., publicate în limba română sau paralel în limbile germană și română, în Bucovina sunt cunoscute într-un număr considerabil. Documente de acest tip, redactate în limba ucraineană, sunt caracteristice pentru Galiția și, practic, nu se întâlnesc, în prima jumătate a secolului al XIX-lea, în Bucovina. În anul 1809, însă, când era amenințată existența imperiului, autoritățile austriece din Cernăuți, pe lângă un apel redactat în limbile germană și română, au lansat, totuși, și o adresare în limba ucraineană, care este "*Întâiul, probabil, document guvernamental tipărit, scris în limba ucraineană literară din acea perioadă*", consideră cercetătorii K. Lukianiuk și O. Romanet în articolul "*Monument istoric important*" (Nr. 3–4, 1993, p. 143–148). Autorii au reprodus acest document în limba ucraineană, după studiul lui Daniel Werenka "*Der Kriegekruf an die Bukowina im Jahre 1809: Nach Akten*", publicat în "*XXXIX Jahresbericht der gr. – or. Ober- Realschule in Czernowitz*", 1903, p. 3–19.

Evoluția istorică a stemei orașului Cernăuți între anii 1599–1992 este cercetată de către istoricul Al. Masan în studiul "*Simbolurile europene ale Cernăuțului*" (Nr. 4–5, 1992, p. 167–174). Stema actuală a orașului Cernăuți, adoptată în anul 1992, este asemănătoare cu cea austriacă, confirmată de împăratul Franz Iosif I la 18 iunie 1908, numai că pajura austriacă a fost înlocuită cu tridentul ucrainean.

Colecționarul V. Bilek apare pe paginile revistei cu articolul "*Și în Cernăuți au fost poștalioane*" (Nr. 3–4, 1993, p. 149–157). După o scurtă descriere a unei imaginate legături poștale între Cern (Cernăuți) și centrele Rusiei Kievene, respectiv ale Rusiei Haliciene, autorul descrie în mod succint, pe bază de documente,

dezvoltarea poștei în Țara Moldovei, pentru a se opri detaliat asupra perioadei 1775–1992.

Conferențiarul universitar I.Jaloba analizează eforturile depuse în secolul al XIX-lea și la începutul secolului al XX-lea de către Rusia și Austria pentru a realiza o circulație fluvială pe Nistru (Nr. 3–4, 1994, p. 101–107). Succese mai mari, în comparație cu rivala sa, le-a obținut Moscova, în posesia căreia se afla cursul inferior al Nistrului, mai favorabil pentru circulație. În anul 1913 pe acest râu circulau 23 nave rusești de diverse tipuri și mărimi.

Istoricul cernăuțean S.Pivovarov elucidează o temă puțin cunoscută atât pentru specialiști, cât și pentru publicul larg: *“Banii orășenești ai Cernăuțului”* (Nr. 1–2, 1995, p. 125–132). Multiplele probleme create de războiul mondial au impus autoritățile cernăuțene să pună în circuit, în anul 1914, bani proprii – bonuri, în valoare de 20 și 50 gelleri, de 1 și 5 coroane. Bonurile au circulat în Bucovina până în anul 1917.

Politica țărilor europene și a S.U.A față de problema Bucovinei în timpul conflagrației mondiale este reflectată în articolul conferențiarului universitar V.Fisanov *“La intersecția ideilor și acțiunilor: Bucovina în anii conflictului mondial din anii 1914–1918”* (Nr. 1–2, 1994, p. 190–195).

La 4 octombrie 1995 s-au împlinit 120 de ani de la inaugurarea Universității din Cernăuți. Istoria fondării universității, unele aspecte din activitatea ei între anii 1875–1975, rolul acestei instituții de învățământ în pregătirea intelectualității bucovinene de toate naționalitățile în perioada de ocupație austriacă și în anii de după 1918 – toate aceste aspecte sunt reflectate în articolul lui V.Kolotylo: *“Universitatea din Cernăuți și ucrainenii bucovineni”* (Nr. 1–2, 1995, p. 97–115). Trebuie să subliniem faptul că revendicarea de a înființa o instituție de învățământ superior în Bucovina a fost înaintată pentru prima dată guvernului central din Viena în timpul revoluției de la 1848–1849, și nu în anul 1868, precum susține autorul (p. 100), fapt care nu poate diminua caracterul argumentat și echilibrat al studiului sus-numit.

Tot trecutului Universității cernăuțene, dar într-o perioadă și într-un domeniu mai restrâns, este consacrat articolul conferențiarului catedrei de analiză matematică, V.Masliucenko: *“Hans Gann și matematicienii Universității cernăuțene în perioada austriacă”* (Nr. 1–2, 1994, p. 144–151).

Cercetătorul A.Kruglașov, în articolul *“Criteriul – interesele propriului popor”* (Nr. 2, 1993, p. 160–169), studiază legăturile democratului ucrainean M.Dragomanov (1841–1895) cu intelectualitatea ucraineană din Bucovina în ultimul pătrar al secolului al XIX-lea. Viața, activitatea social-politică și pedagogică a unuia dintre liderii ucrainenilor bucovineni de la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea, St.Smal-Stoțki, sunt pe larg descrise într-un amplu ciclu de articole semnate de istoricul cernăuțean A.Dobryński (Nr. 4–5, 1992, p. 176–193; Nr. 1, 1993, p. 124–147; Nr. 3–4, 1993, p. 115–136; Nr. 3–4, 1994, p. 108–123 – coautor V.Danilenko; Nr. 1–2, 1995, p. 133–143 – coautor V.Danilenko). Autorul dă dovadă de un înalt nivel profesional, afirmațiile și concluziile lui sunt temeinic argumentate cu izvoare documentare, multe dintre care inedite.

De perioada de ocupație austriacă din istoria Bucovinei țin și memoriile unuia dintre liderii mișcării ucrainene din tinut, O.Popovici (1856–1930), intitulate *“Renașterea Bucovinei”* (Nr. 1, 1992, p. 123–151; Nr. 2–3, 1992, p. 166–197). Tot despre Bucovina de la hotarul secolelor XIX și XX, despre evenimente din timpul primului război mondial, mărturisesc memoriile scriitorului T.Galip (Halip) (1873–1943), publicate integral pentru prima dată *“Din amintirile mele”* (Nr. 1–2, 1994, p. 152–179; Nr. 3–4, 1994, p. 71–100).

Perioada de după 1918 este relativ mai slab reflectată pe paginile revistei. Istoricul Al.Masan a analizat atitudinea ucrainenilor bucovineni și a autorităților

române față de foamea din Ucraina Sovietică în anii 1932–1933. În articolul *"Bateți alarma din clopotul cel mare!"* (Nr. 3–4, 1993, p. 87–99).*

- Rolul lui O.Oljici (O.Kandaba) în implementarea ideilor O.U.N. (Organizația Naționalistilor Ucraineni) în Bucovina și ipoteza privitoare la redactarea revistei cernăuțene *Samostiina Dumka* ("Idei independente") de către O.Oljici, aflat în Praga, sunt analizate în articolul lui A.Duda *"O.Oljici și revista 'Samostiina Dumka' din Cernăuți"* (Nr. 1–2, 1994, p. 8–12).

Activitatea O.U.N. în Bucovina în perioada interbelică (a doua jumătate a anilor 30) și constituirea U.P.A. (Armata Răsculaților Ucraineni), care va luptat atât împotriva bolșevicilor, cât și, ulterior, împotriva hitleriștilor, a fost cercetată de istoricul I.Burkut în articolul *"U.P.A.: acțiuni victorioase și învătăminte tragice"* (Nr. 4–5, 1992, p. 128–166).

Acțiunile de represalii împotriva studenților de la Universitatea din Cernăuți, întreprinse de organele de securitate ale fostei U.R.S.S. în primul deceniu postbelic, sunt oglindite în articolul cercetătoarei T.Marusik *"Studențimea represată"* (Nr. 1–2, 1995, p. 117–124). Autoarea publică un șir de date inedite, descoperite în Arhiva Direcției pentru regiunea Cernăuți a Serviciului de Securitate al Ucrainei, însă ea limitează studiul său în timp (până la 1951) și, respectiv, la o singură etnie (or, au suferit nu numai ucrainenii).

Unele aspecte ale vieții social-politice din Bucovina de la sfârșitul anilor 80 – începutul anilor 90 ai secolului nostru, formarea primelor societăți culturale, a mișcărilor sociale și a partidelor politice în regiunea Cernăuți sunt examinate în studiul lui I. Burkut *"Deșteptarea"* (Nr. 2–3, 1992, p. 140–153).

O schiță biografică a cunoscutului cercetător cernăuțean al istoriei, literaturii, folclorului popoarelor ucrainean și român, O.Romanet, este pregătită de N. Babici *"Întotdeauna în căutarea adevărului de dragul adevărului"* (Nr. 3–4, 1993, p. 108–114).

Prin articolele sus-menționate *Bukovânskii jurnal* vine să completeze rândul, solid deja, al revistelor consacrate cercetării problematicei bucovinene și contribuie, într-o anumită măsură, la valorificarea trecutului acestui ținut.

ȘTEFAN PURICI

*Articles appearing in this journal
are abstracted and indexed in
HISTORICAL ABSTRACTS and AMERICA:
HISTORY AND LIFE.*

Revista de Istorie a Moldovei, 1996, Nr. 1

Coli de tipar conv. 6,0. Coli editoriale 10,0.
Tirajul 600 ex. Comanda 99.

Adresa **Colegiului de redacție:** 277004, Chișinău,
str. 31 August, 82. Tel. 23-33-14.

Tipărită după metoda original-machet la
Tipografia Academiei de Științe a Republicii Moldova:
277008, Chișinău, str. Petru Movilă, 8